

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ
AÇISINDAN “İNŞİRÂH” KAVRAMI**

Mehmet KELEŞ
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ
AÇISINDAN “İNŞİRÂH” KAVRAMI**

Hazırlayan
Mehmet KELEŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTUTAN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN “İNŞİRÂH” KAVRAMI**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

04/07/2019
Mehmet KELEŞ

KABUL VE ONAY

MEHMET KELEŞ tarafından hazırlanan **SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN “İNŞİRÂH” KAVRAMI** adlı çalışma, **04/07/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTUTAN

Başkan (Danışman)

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut IŞIK

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YURT

Üye

ÖZET

Bu çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim'in önemli kavramlarından biri olan "İnşirâh" kelimesini ele aldık. Bu kavram Kur'an'da beş yerde zikredilmektedir. "İnşirâh" kelimesi, genel olarak, göğsün (kalbin) daralıp sıkılması ve huzursuz olmasının zıddı olarak, göğsün genişlemesi, ferahlaması ve rahatlayıp sükûnete kavuşması anlamında kullanılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde "inşirâh" kavramının semantik analizi incelenmektedir. Kelimenin kök ve türevlerinin açıklanması ile birlikte eş ve zıt anlamlı kavramlar da tahlil edilmiştir. Ayrıca Kur'an'da geçen bu kelimenin ifade ettiği anlamlar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, bu kavramın "Şakku's-sadr ve Şerhu's-sadr" tabirleriyle bağlantısı ele alınmış, olup diğer ilim dallarıyla olan ilişkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İnşirâh, İç huzuru, Mutluluk, Rahatlama, Göğsün genişlemesi.*

ABSTRACT

In this study, one of the important concepts of the Holy Quran, Inshirah (The Expansion) was examined. This concept is mentioned in five places in the Qur'an. The word "Inshirah" is used in general to mean that the chest is enlarged, refreshed and relaxed and rested as opposed to tightening and restlessness of the chest (heart).

In the first part of the study, the semantic analysis of "inshirah" concept is examined. With the explanation of the roots and derivatives of the word, synonyms and antonyms were also analyzed. In addition, the different meanings of this word in the Qur'an is emphasized. In the second part, the relation of this concept with the terms "Shakku's-sadr and Şerhu's-sadr" were discussed, The concept " inshirah" has been put forward in terms of different sciences.

Key Words: *Inshirah, Inner peace, Happiness, Relaxation, Expansion of the chest.*

ÖNSÖZ

Kâinatı yoktan var eden, yarattığı her canlıya sınırsız in'am ve ihsanda bulunan Allah'a (cc) hamd, Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed Mustafa (sav) başta olmak üzere diğer Peygamberlere de salât ve selâm olsun.

Evrensel mesajlar ihtiva etmesi hasebiyle, bütün insanlığa hitap eden, insanların bir benzerini getirmekten âciz kaldığı, son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim: Cenâb-ı Mevlâ tarafından, Cebrail (a.s) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (sav), O'ndan da herhangi bir değişikliğe uğramadan, okunup hıfz edilerek, dilden dile, gönülden gönüle tevâtür yoluyla nakledilerek bize kadar ulaşması sağlanmıştır. Aynı şekilde Allah'ın (cc) inayetiyle varlığını kıyamete kadar da sürdürecektir.

İnsanlığa rehber olan kerîm kitabımız, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıracak ilahî kanunlar barındırması sebebiyle, kurtuluşa ulaşmayı murad eden insanlar tarafından hep anlaşılacak istenmiştir. Özellikle günümüz insanı, kalabalıklaşan toplumdan, işlerin yoğunluğundan, doğal ortamların bozulmasından, geçim kaygısının artmasından ve benzer birçok durumdan dolayı gönlü sıkılmış, ruhu daralmış, huzura ve mutluluğa hasret kalmıştır. Bu olumsuzlukların giderilmesi için bir takım arayışlar içerisine giren insan, hiçbir zaman olmadığı kadar ilahi buyruklara muhtaç kalmıştır. Dolayısıyla bu durumları da göz önünde bulundurarak, yapılan çalışmada, maddi ve manevi olarak kişinin gönlünü rahatlatacak, huzura erdirecek durumları ifade eden kavramlardan biri olan “İnşirâh” kavramı birçok yönüyle incelenmiştir.

“Semantik Analizi Açısından İnşirâh Kavramı” adlı bu çalışmada “inşirâh”ın semantik incelenmesi yapılarak asıl mana ortaya konulmuştur. Tez'imiz giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından ibarettir.

Giriş kısmında Tez'in önemi, amacı ve konusu hakkında bilgi verilmesinin ardından, araştırmada takip edilen yöntem ve genel anlamda başvuru kaynaklar ifade edilmiştir. Birinci bölüm “inşirâh” kavramının semantik analizi üzerinde durularak bu kavramın asıl manası ortaya konulmuş, ayet-i kerimelerde zikredilen anlamları da belirtilmiştir. İkinci bölümde ise, “inşirâh” kavramının, farklı ilimler açısından tahlili, “şerhu's-sadr ve şakku's-sadr” olaylarının maddi ve manevi boyutu hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç bölümünde de araştırmanın genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu araştırmamızda, Tez konusunun hazırlanması ve bitimine kadar olan süreçte her zaman desteğini hissettiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTUTAN; kaliteli bir tezin ortaya çıkması için, ders döneminde tecrübelerini bize aktaran, yol gösteren Prof. Dr. Şadi EREN; konu başlıklarını belli bir sisteme göre yerleştirmemi sağlayan, kaynaklara ulaşmamda engin fikirleri ile bana rehber olan Doç. Dr. M. Salih Geçit; yazdığım her bir kavramı tek tek inceleyip düzeltmeme yardımcı olan başta Dr. Öğr. Üyesi Mesut IŞIK ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görevli bulunan hocalarım; bazı eserlerden faydalanmam için yardımlarını esirgemeyen kütüphane sorumlumuz Şube Müdürü Cesim GÜLÇİN; manevi desteklerini hayatımın her safhasında gördüğüm ailem, arkadaşlarım ve değerli büyüklerime sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Hakkımda hayırlı olacak bilgilere eriştirmesi dileğiyle, Rabbime sonsuz hamdü senâlar ediyorum.

Mehmet KELEŞ
Iğdır - 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	Vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II- ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
İNŞİRÂH KELİMESİNİN SÖZLÜK VE ETİMOLOJİK TAHLİLİ	5
1.1. İNŞİRÂH: KAVRAMSAL ALAN	5
1.1.1. İNŞİRÂH / إنشراح KELİMESİNİN SÖZLÜK/LEKSİK ANLAMI.....	5
1.1.3. İSTİLÂHÎ MANASI	12
1.2. KULLANILDIKLARI MANA İTİBARIYLA KUR'AN-I KERİM'DE “ŞE-RA-HA / ش-ر-ح” KÖKÜ VE DİĞER TÜREVLERİNİN KULLANIMLARI	12
1.2.1. SADRİN (GÖĞSÜN) GENİŞLEMESİ	12
1.2.2. SADRİN (GÖĞSÜN) İSLAM'A AÇILMASI	20
1.2.3. GÖNLÜNÜ KÜFRE AÇMAK	27
1.3. “ŞERAHA / شرح” KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN SEMANTİK ANALİZİ.....	33
1.4. KUR'AN-I KERİM'DE “İNŞİRÂH” KELİMESİNİN ANLAM ALANINA GİREN KELİMELER	35
1.4.1. KUR'AN'DA “İNŞİRÂH” KELİMESİNE YAKIN ANLAMDA GEÇEN KELİMELER	35
1.5. KUR'AN-I KERİM'DE ZİKREDİLMİYEN ANCAK “İNŞİRÂH” KELİMESİNE YAKIN ANLAMDA KULLANILAN BAZI KELİMELER	48
1.5.1. TARABE	49
1.5.2. İRTİYAH	49
1.6. KUR'AN'DA “İNŞİRÂH” KAVRAMININ ZİDDİ OLARAK GEÇEN KAVRAMLAR.....	50
1.6.1. HÜZN.....	50
1.6.2. ĞAMM.....	52
1.6.3. HAREC	54
1.6.4. DAYYİK.....	57
1.6.5. İNGÅLEK.....	59

1.7. KUR'AN-I KERİM'DE YER ALMAMASINA RAĞMEN “İNŞİRÂH” KELİMESİNİN ZİDDİ OLARAK GEÇEN BAZI KELİMELER.....	61
1.7.1. KEÂBET	61
1.7.2. İKTİÂB	62
1.7.3. İNZİÂC	62
1.7.4. KALIK	64
İKİNCİ BÖLÜM	65
KUR'AN'I KERİM VE DİĞER İLİMLERE GÖRE İNŞİRÂH OLGUSU	65
2.1. KUR'AN-I KERİM VE HADİS-İ ŞERİFLERDE İNŞİRAH OLGUSU	65
2.1.1. ŞERHU'S-SADR / شرح الصدر.....	65
2.1.2. ŞAKKU'S-SADR / شق الصدر.....	67
2.2. FARKLI BİLİMLER AÇISINDAN İNŞİRAH'IN DEĞERLENDİRİLMESİ ...	68
2.2.1. İSLAM TARİHİ AÇISINDAN	69
2.2.2. TASAVVUF İLMİ AÇISINDAN.....	79
2.2.3. DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN	86
2.2.4. DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN.....	90
SONUÇ.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	96

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı Geçen Eser
<i>ay.</i>	Aynı yer
<i>b.</i>	İbn, bin, bint
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>cc.</i>	Celle celâlüh
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicrî
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>Neşr.</i>	Neşriyat
<i>SBE</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>r.a</i>	Radiyallâhu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>ss.</i>	Sayfa sayıları
<i>sav.</i>	Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>sy.</i>	Sayı
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Tahk.</i>	Tahkik eden
<i>Trc.</i>	Tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarih yok
<i>ö.</i>	Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>vd.</i>	Ve diğerleri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>yay.</i>	Yayınları, yayıncılık, yayınevi
<i>ysz.</i>	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I- Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

İnsanlar için yaşam rehberi olan Kur'an-ı Kerim, ebedi kurtuluşa eriştirmek için Allah (cc) katından indirilen son ilahi kitaptır. Evrensel olan bu kitap incelendiği zaman, insanın dünya ve ahiret saadetini elde edebilmesinin bazı koşullara bağlı olduğu görülecektir. Bu şartlardan biri, belki de en önemlisi birtakım zorluklarla imtihan edilen insanın Allah'ın emirlerine tavizsiz itaat etmesi gereğidir. Kişi bu emirlere sarıldığı müddetçe, hangi zorluklar önüne çıkarsa çıksın, bu teslimiyetinden dolayı, Allah (cc) onu yalnız bırakmayacak, her türlü ruhsal bunalımlardan, can sıkıntısından, göğsünün daralmasından ve iç huzursuzluktan kurtarıp, gönlüne huzur, sükûnet ve inşirâh verecektir. Tıpkı Peygamberlere inşirâh verilmesi gibi, zira Peygamberler, zorluklarla imtihan edilirken, özellikle kavimlerinin onlara bir takım zorluklar çıkarması üzerine göğüsleri daralmış ve huzursuz olmuşlardır. Ancak Allah'a karşı tam teslimiyet göstermeleri gönüllerinin inşirâh bulmasına vesile olmuştur. Kur'an'da örnek gösterilen bu durumları doğru tahlil edebilmek için zikredilen kavramların hakiki anlamlarını bilmek, ilk manalarını bulmak ve hatta vahiy gelmeden önceki kullanımını da araştırmak gerekir.

Esasen bu kavramların anlaşılmasında Hz. Peygamber zamanında herhangi bir sıkıntı görünmüyor. Zira ilk muhatap kitlenin Arap olması, kendi lisanlarında Kur'an'ın nazil olması, Arap edebiyat ve şiirinin çok ileri düzeyde olduğu bir dönemde vahyin gelmesi, ayrıca Hz. Muhammed'in (sav), anlam yönünden kapalı bulunan kavramları vahyin ışığında derhal açıklaması, Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırıyordu. Ancak Asr-ı saadetten uzaklaştıkça, yanlış anlamalar neticesinde birtakım problemler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hz. Peygamber ve halifeler döneminden sonra zaman geçtikçe de Kur'an'ı yanlış anlamadaki sıkıntılar ve olumsuz durumlar da artmaya devam etmiştir. Bu durum şunu göstermektedir. Hayat sürekli değişim ve gelişim gösterdiği gibi, toplumların birbiriyle iletişim kaynağı olan lisanları da değişim göstermektedir. İlk muhatap kitlenin vahiyden anladığını daha sonra gelen neslin farklı anlaması, kavramların zamanla öz manalarını yitirdiğini göstermektedir.

Kur'an'ın yanlış anlaşılmasını önlemek için Efendimiz (sav) zamanındaki anlayışın ve o asırda kavram ve cümlelere yüklenen anlamı (semantiği) bilmek gerekiyordu. Buradan yola çıkarak ayetlerde zikredilen kavramların hakiki anlamlarının bilinmesi için araştırmaların yapılması zorunlu hale geldiği aşikârdır. Göğsün açılması, yarılması, rahatlayıp huzur bulması, İslam'a ya da küfre göğsünü açanların ve benzeri meseleler hakkında belirtilen durumların hakikati ve hikmeti nedir? Bu ve buna benzer sorulara cevap bulmak için bu konunun temelini oluşturan "inşirâh" kavramını araştırmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızın asıl amacı, konu olarak seçtiğimiz kavramın kök anlamı ve farklı anlamlarını açıklayıp, gerçek anlamını ortaya çıkarmaktır. Kur'ânî kavram ve ifadelerinden biri olan "inşirâh"ı semantik ve etimolojik açılardan inceleyerek bu kavramın anlaşılmasını sağlamaktır. Yine gayemiz İnşirâh'ın Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen anlamlarının yanı sıra farklı ilimlerde nasıl kullanıldığını açıklayarak göstermektir. Ayrıca bir başka arzumuz da, İnşirâh olayının hem fiziki (şakku's-sadr) hem de manevi (şerhu's-sadr) olarak nasıl meydana geldiğini âyet ve hadislerle açıklamaktır.

II- Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Semantik analiz metodunu uyguladığımız bu çalışmada, zikredilen ayet-i kerimelerin mealini verirken birçok mealden istifade edilmiş olup, bunlardan biri tercih edilerek verilmiştir. Tefsir kaynaklarında geçen inşirâh kavramı ile ilgili Arapça bölümler tercüme edilerek, bazı kısımları örnek olarak sunulmuştur. Bu kaynakları incelerken sadece klasik tefsirlerle yetinmeyip, son zamanlarda yazılan çağdaş tefsirlere de başvurulmuştur. Ayrıca çalışmamızın kavramsal alanla ilgili kısmında, kadim sözlüklere müracaat edildiği gibi günümüzde yazılan sözlüklerden de yararlanılmıştır.

"İnşirâh" konusunu ele aldığımız tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, metot ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde "inşirâh" kavramının semantik tahlili yapılmış, öncelikli olarak kelimenin lügâvi ve ıstılâhi tanımları türevleri ile birlikte incelenmiştir. "İnşirâh" kelimesinin kavram alanına giren eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimeler analiz edilmiş, akabinde de kelimenin semantik tahlili şeklinde bir değerlendirme ve semantik

tanımı yapılmıştır. İkinci bölümde ise, inşirâh olayının fiziki (şakku's-sadr) ve manevi (şerhu's-sadr) boyutu ifade edilmiştir. Yine bu kavram İslam Tarihi, Tasavvuf, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi açısından da değerlendirilerek, insan üzerindeki manevi ve psikolojik etkisi yanında, sosyolojik olarak ifade ettiği anlamlar da birkaç yönüyle izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu kavramı İslam Tarihi açısından değerlendirirken, Kur'an'da çokça dikkat çeken peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'un inşirâh bulmalarına sebep olan durumlara da yer verilmiştir. Birinci bölümde Hz. Musa ve Hz. Muhammed (sav) ile ilgili detaylı bilgi verildiğinden dolayı bu kısımda yeniden açıklama ihtiyacı görülmemiştir. Sonuç kısmıyla beraber bu çalışma nihayete erdirilmiştir.

Araştırmamızda temel olarak başvurduğumuz kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmuştur. Çalışmamızda zikredilen ayetlerin mealleri, DİB Yayınlarının *Kur'an Yolu Meali*, M. Hamdi Yazır'ın *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Hâce Ahmet Didin'in *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali* ile Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı* eserlerinden istifade edilerek yazılmıştır. Ayrıca kavramın semantik analizi için kelimenin zikredildiği hadislere detaylı bir şekilde bakılmıştır.

Kavramlar tahlil edilirken kadim sözlüklere müracaat edilmiştir. Bunlardan genellikle tercih edilenler, Ferâhidî (ö.175/791)'nin *Kitâbu'l-'Ayn*'ı, el Ezheri (ö.370/980)'nin *Tehzibü'l-lüga*'sı, Cevherî (ö.393/1002)'nin *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*'si, İbn Fâris (ö.395/1004)'in *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*'sı, İbn Sîde (ö.458/1066)'nin *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*'ı Rağıb İsfehânî (ö.502/1108)'nin *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*'ı, İbn Manzûr (ö.711/1311)'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)'nin *el-Kamûsü'l Muhit*'i, Zebîdî (ö.1205/1790)'nin *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kâmus*'u, İbrahim Mustafa, vd. *El-Mu'cemü'l-Vasit*'idir. Buna ilaveten günümüz sözlüklerinden de faydalanılmıştır.

Ayrıca bu çalışmaya konu olan kavramın Kur'an'da kullanıldığı farklı anlamlarını doğru tespit edebilmek için yararlanılan tefsirlerden bazıları şunlar olmuştur: Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767)'nin *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*'ı, Taberî (ö.310/922)'nin *Câmiu'l-Beyân*'ı, Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin *Letâ'ifu'l-İşârât*'ı, Beğavi (ö.516/1122)'nin *Me'âlimu't-Tenzil*'i, Zemahşerî (ö.538/1143)'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahrüddîn Râzî (ö.606/1209)'nin *Mefâtihu'l-Ğayb*'ı, Kurtubî (ö.671/1272)'nin *el-Câmi'*

li Ahkâmi'l-Kur'ân'ı, Hâzin (ö.741/1341)'nin, *Lübâb-üt-Te'vil fi Me'ânit-Tenzil*'i, İbn Kesîr (ö.774/1372)'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Muhammed Hamdi Yazır (ö.1361/1942)'in *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Talat Koçyiğit'in *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsir*'i vb. tefsirlerdir.

Burada ifade edilen kaynaklar dışında çalışmanın verimli ve faydalı hale gelmesi açısından zikredilen kavram ile ilgili başka alanlardaki eserlere ve ansiklopedilere bakılmıştır. Tezimiz için faydalı olacak verilere erişmek gayesiyle, basılı ve görsel yazın taraması yapılmıştır.

Araştırmada ayrıca farklı ilimler açısından inşirâh kavramı incelenirken, her bilimin kendi alanıyla ilgili kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu araştırmada verilen kaynakları kullanırken kronolojik sıraya önem verilmiştir. Yine adı geçen müelliflerin ölüm tarihleri (hicrî/miladî) olarak belirtilmiştir. Birden çok eserinden yararlanan yazarın adı ve eser bilgisi geçtiği her yerde yazılmıştır. Ayet-i Kerimeler verilirken sûre ismi ve sırası ile birlikte ayetin numarası da belirtilmiştir. Hadis-i Şeriflerde cilt ve sayfa numarası ya da konu ve hadis numarası şeklinde gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNŞİRÂH KELİMESİNİN SÖZLÜK VE ETİMOLOJİK TAHLİLİ

1.1. İNŞİRÂH: KAVRAMSAL ALAN

Bu bölümde “inşirâh” kelimesinin kök yapısı ve türevlerini inceleyerek, ifade edilen kelimeler ve anlamlarına yer verilecektir. Daha sonra Kur’an’da bu kelimelerin geçtiği ayetler ve bu ayetlerde hangi manada kullanıldıkları ele alınacaktır. Şimdi bu kelime ve türevlerini ayrı ayrı inceleyelim;

1.1.1. İNŞİRÂH / إنشراح KELİMESİNİN SÖZLÜK/LEKSİK ANLAMI

İnşirâh, “kesmek, dilmek,”¹ bir şeyi başka bir şey ile “genişletmek,”² “gizemli olanı açığa çıkarmak,”³ herhangi bir maddeyi birbirinden ayırmak, bir lafzı “yorumlamak, açmak ve belirtmek”⁴ anlamlarına gelen ش-ر-ح / şeraha kökünden türemiştir. Ayrıca şeraha “sözü açıklamak, sözü tefsir etmek, açmak, açığa çıkarmak ve dilmek”⁵ manalarına da gelmektedir. İnşirâh ise, “rahatlama, sevinç, neşe, sevinme”⁶ gibi manaları ifade eder. Aynı zamanda “iç açılması, gönül açılması, açıklık, ferahlık, huzur bulma, göğüste ferahlık ve mutluluk hissi”⁷ gibi anlamlara da gelmektedir.

¹ el-Ezheri (ö.370/980), *Tehzibü'l-Lüga*, Neşr. Abdüsselâm M. Hârun, M. Ali en-Neccar, Daru'l-Hadis, 1. Baskı, Kahire 1964, s. 495

² İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö.395/1004), Tahk. Abdüsselam M. Harun, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüga*, İttihadü'l-Kitab el-Arabi, yy. 2002, c. VI s. 369

³ İbn Manzûr, Cemalu'd-din Muhammed b. Mükerrim (ö.711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Sadr, 1. Baskı, Beyrut 1996, c. XV, s. 497

⁴ el-Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi (ö.741/1341), *Lübâb-üt-Te'vil fi Me'ânit-Tenzil*, Darü'l Kütübü'l-İlmiye, 1. Baskı, Beyrut 1415, c. II, s. 154; Serdar Mutçalı, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2013, s. 477

⁵ İbn Fâris, *age.*, s. 478; İbrahim Mustafa, vd. *El-Mu'cemü'l-Vasit*, Çağrı Yay., 1. Baskı, İstanbul 1980, c. I, s. 477; İlyas Karşlı, *Yeni Sözlük Arapça-Türkçe*, Haz. Hüseyin Kader, 1. Baskı, Neşe Basım Yay., İstanbul 2013, s. 1333

⁶ Ferâhidî, Halil b. Ahmed (ö.175/791), *Kitâbu'l-'Ayn*, Tahk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim Samraî, Beyrut 1408/1988, c. III, s. 93; İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 269; İsmâil b. Hammad Cevherî (ö.393/1002), *es-Sihah, Kamusu'l-Arabiyye*, Daru'l-Marife, 1. Baskı, Beyrut 2012, c. I, s. 378; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 497; Muhammed b. Abdirrezzâk el- Hüseyini ez-Zebîdî (ö.1205/1790), *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kâmus*, Dar'ul-Hidaye, 1. Baskı, Beyrut ty., c. II, ss. 502-503; Karşlı, *age.*, s. 1333; Mutçalı, *age.*, s. 477

⁷ Zebîdî, *age.*, c. VII, s. 12; Mevlüt Sarı, *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, Bahar Yay., İstanbul 1980, s. 815.

Öte yandan bu kelime, “*etin kesilip yayılması parça parça olması,*” “*teşrih*” anlamını da bünyesinde barındırmaktadır.⁸ Şairin de aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi:

...كم قد اكلت كبد وانفحه ثم ادحرت الية مشرحة...

“*Ben nice karaciğer ve bağırsak yedim de daha sonra kuyruk yağını parçalanmış olarak sakladım.*”⁹

“İnşirâh” darlığı (kapalılığı) giderip “*genişletmek, açıklığa kavuşturmak, azaların birbirinden ayrılması ve ameliyat edilmesi*” gibi ifadelerle de açıklanmıştır.¹⁰

Burada ameliyat edilmekten maksat şudur: İnsanların sağlığını olumsuz etkileyen bir hastalık meydana geldiğinde, onu tedavi etmek, bedeni rahata ve huzura kavuşturmak, eski sağlığına döndürebilmek uğruna ameliyat edilme ihtiyacının hâsıl olmasıdır. Aynı şekilde Allah (cc) dünyanın sıkıntılarıyla, dertleriyle, buhranlarıyla bunalan ruhlara ve kararın gönüllere, “inşirâh” vermekle kullarının göğüslerini genişletip, huzura ve mutluluğa kavuşturarak bir çeşit manevi ameliyat yapmış oluyor denebilir.¹¹

Araplar, inşirâh kelimesindeki genişlik manasını, göğüs genişliğini “*yumuşaklık ve kuvvet*” için kullanırlar. Ayrıca “*mutluluk, iç huzuru, muhabbet, sevgi, endişesizlik ve geniş ufka sahip olmaktan kinaye*” olduğunu belirtmişlerdir.¹²

Göğsün büyük ve geniş olması, vücûdun gücüne ve kuvvetine işaret ettiği için Arapların yanında çok önemli bir durum olarak görülmekteydi. Hakîkat; geniş göğüs, “*kalp ile ciğerin rahat rahat işlemlerini te'min ederek vücudu kuvvetli tutar.*” Gücü ise gelebilecek bütün hücumları bertaraf edeceği için huzur ve güven içinde yaşamasını

⁸ Bkz., er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkadir (ö.666/1268), *Muhtârü's-Sihâh*, Tahk. Mahmud Hâtır, Neşr. Mektebetü-Lübnan, 1. Baskı, Beyrut 1990, c. I, s. 354

⁹ Cevherî, *age.*, c. I, s. 378; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 497; Zebîdî, *age.*, c. II, s. 503

¹⁰ Rağîb el-İsfehânî Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed (ö.502/1119), *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, 1.Baskı, Beyrut 2001, c. I, s. 258; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 497; Zebîdî, *age.*, c. VII, s. 12

¹¹ Esra Arpalı, *Kur'an'da İtmi'nan Kelimesinin Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2012, s. 27

¹² Vehbe Zühaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Trc. Hamdi Arslan vd., Risale Yay., İstanbul 2005, c. XV, ss. 548-549

sağlar. Bu nedenle göğsün inşirâh'ı sevinç, mutluluk, rahatlama, huzur, güven ve genişleme olur.¹³

Açıklamaya çalıştığımız “inşirâh” kelimesi ve türevlerine baktığımız zaman, daralan, sıkılan ve bunalan bir gönlün huzur bulması, rahatlama ve sevinçli bir hale dönüşmesi anlamının olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda bu kelimenin, bir şeyi bir şeyden ayırmak, “*eti yağdan veya uzuvları bedenden ayırmak*”¹⁴ gibi manaları da ihtiva ettiği gibi, bir takım sıkıntılar çeken, ızdırap içerisinde olan, bunalıp gönlü daralan, ruhu sıkılan insanın, beklediği bir haberle göğsünün (gönlünün) rahatlama anlamını da ihtiva ettiğini görmekteyiz.

“İnşirâh” kelimesi Batı Dillerinde “to be enlarged, happy,”¹⁵ Türkçe ve Farsçada da Arapçada ifade edilen manalara benzer anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁶ Bu benzerliğin özellikle aralarında ticari ve kültürel bağ bulunan milletlerin zamanla birbirinden etkilenmesi, hemen hemen her çağda ortaya çıkan bir durum olduğunu rahatlıkla düşünebiliriz.

“İnşirâh” kelimesini anlam bakımından tüm detaylarını bulabilmek için, bu kelimenin Arapçada kullanıldığı alanlara bakmak gerekir. Herhangi bir lafzın kök anlamını öğrenmek için, o lafzın nereden, hangi kökten türediğini esas manasının ne olduğunu tespit etmek gerekir. Bunu yapabilmek için de sözlüklere müracaat etmek gerekmektedir. Çünkü lafızlar devamlı gelişim ve değişim durumundadırlar. Tarihten günümüze kadar bakıldığında kelimeler anlam değişikliğine yahut anlam kaymasına uğrayabilmişlerdir. Bu durum dillerin çoğunda görülebilir. Arap lisanında da farklı

¹³ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, DİB Yay., 3. Baskı, Ankara 2016, s. 46

¹⁴ Bkz., Râzî, *Muhtârü's-Sihâh.*, c. I, s. 354.

¹⁵ Hikmet Özdemir, *Arapça İngilizce Türkçe Sözlük Modern Lügat*, Çelik Yay., 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 338.

¹⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Haz. Aydın Sami Güneyçal, 28. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993, s. 508; Mehmet Çiğdem, Ömer Toprak, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Parlıt yay., 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 314; Dr. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yay., İstanbul 1993, s. 383; www.tdk.gov.tr, *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 12.11.2018, (Bu kararı size tebliğ ederken çok derin bir inşirâh ve iftihar duyduğumu ehemmiyetle kaydetmek isterim. Hamdullah Suphi Tanrıöver, burada; “İnşirâh” kelimesini gönül rahatlığı anlamında kullanmıştır.)

toplumlarla karşılaşılması sonucunda lafızlarda mana değişiklikleri meydana gelmiştir.¹⁷

Kelimeleri inceleyip araştırma yaparken, öncelikle dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de kadim kaynaklara bakılması, kelimenin ilk anlamının ortaya konulmasıdır. Bu ifadelerden yola çıkarak “inşirâh” kelimesinin kök yapısını ve türevlerini incelemekte fayda vardır.

1.1.1.1. ‘ŞE-RA-HA / ش-ر-ح’ KÖKÜ VE TÜREVLERİ

“Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” Kökünü tahlil ederken öncelikle bu kökten türeyen kelimeleri ve daha sonra Kur’an’daki anlamlarına göre kullanıldıkları yerleri ele alacağız.

1.1.1.1.1. “ŞERAHA / شرح”

“Şeraha / شرح”, “kesmek, dilmek,”¹⁸ bir şeyi başka bir şey ile “genişletmek,”¹⁹ “gizemli olanı açığa çıkarmak”,²⁰ herhangi bir maddeyi birbirinden ayırmak, bir lafzı “yorumlamak, açmak ve belirtmek”²¹ diye ifade edenler olduğu gibi, “sözü açıkladı,”²² “sözü tefsir etti,”²³ herhangi bir şeyi “açtı ve rahatlattı” anlamında da kullananlar olmuştur.²⁴

Ayrıca bu kelime şu şekilde de yorumlanmıştır. Kişi bir işle uğraşıp işini genişletince onun için denilir ki: “*Filan kişi işini açtı, yani genişletti,*” büyüttü, geliştirdi, ilerletti. Ya da anlaşılması çok zor gibi görülen bir sözün açıklanması ve ortaya çıkarılması olarak da ifade edilir.²⁵

Bu anlamlara ek olarak “şeraha / شرح” fiiline farklı bir mana yükleyenler, söz konusu kelimeyi ifade ederken: Kişi bir yerde konuşma yapmadan önce, bir takım

¹⁷ Arpalı, *age.*, s. 6

¹⁸ Ezheri, *age.*, s. 495

¹⁹ İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö.395 h.), Tahk. Abdüsselam M. Harun, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüga, İttihadü'l-Kitab el-Arabi*, yy. 2002, c. VI, s. 369.

²⁰ İbn Manzûr, Cemalu'd-din Muhammed b. Mükerrim (ö.711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Sadr, 1. Baskı, Beyrut 1996, c. XV, s. 497

²¹ Hâzin, *age.*, c. II, s. 154; Mutçalı, *age.*, s. 477

²² İbn Fâris, *age.*, s. 478; Karşlı, s. 1333

²³ İbrahim Mustafa, vd. *El-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı Yay., 1. Baskı, İstanbul 1980, c. I, s. 477

²⁴ Cevherî, *age.*, s. 541

²⁵ Zebîdî, *age.*, c. VI, s. 503

hazırlıklar yapar ve buna göre konuşmasını planlar. Dolayısıyla bu da ifade edilecek “*manaları beyan etmeye hazırlamak için*” yapılan bir iştir, şeklinde açıklamışlardır.²⁶

1.1.1.1.2. “ŞERH / شرح”

شرح fiilinin mastarı olup çoğulu “*Şurûhun / شروح*” şeklinde gelen bu kelime, açıklama, izah etme, yorumlama,²⁷ şerh (müşkül bir sözü şerh etmek, onu açıklamak ve onun gizli anlamlarını ortaya çıkarmak), “*gizemli ve kapalı olan*” bir şeyi bulma, ortaya çıkarma gibi anlamlara gelmektedir.²⁸

Ayrıca “*Et ve benzeri şeyleri açmak, yani yayıp genişletmek*”²⁹ anlamında kullanıldığını ve insanın içinin; Cenab-ı Hak tarafından ilâhî bir nur, sükûnet mutluluk ve huzurla rahatlaması anlamına gelen “*شرح الصدر*” (göğsün genişlemesinin) de bu anlamda kullanıldığı belirtmiştir.³⁰

1.1.1.1.3. “EŞRAHA / أشرح”

Bu kelime, شرح fiilinin افعال vezninden olup “*sevindirmek, mutlu etmek, birinin sevincine ortak ya da sebep olmak*” anlamlarına gelmektedir.³¹

Yine bu kelime, “*zorluk çekilen bir işin önünü açarak*” onu kolay kılmak, kişiyi rahatlatmak, ya da “*eti yarıp açmak*” gibi farklı manalara da gelmektedir.³²

1.1.1.1.4. “TEŞRÎH / تشريح”

شرح fiilinin تفعيل vezninden olup “*parça parça kesmek ve otopsi yapmak*”³³ anlamlarına gelmekte olup buna benzer ifadeleri, Arapların daha çok Tıp alanı ile ilgili konularda kullandığını görmekteyiz. “*Teşrih: Uzuvarı vücuttan ayırma, herhangi bir maddeyi bölümlere ayırma, anatomi; otopsi*”, manalarında kullanılmakla beraber,

²⁶ Sadeddin el-Taftazani (ö.722/792), *Muhtasaru'l-Meani fil-Belağa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1. Baskı, Lübnan 2016, s. 39

²⁷ Mutçalı, *age.*, s. 477; Dr. Karşlı, *age.*, s. 1333

²⁸ Cevherî, *age.*, s. 541; Zebidî, *age.*, c. VI, s. 503; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 258

²⁹ İbn Manzûr, *age.*, s. 497

³⁰ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 258

³¹ İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, Tahk. Abdulhamid Hindavi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1. Baskı, Beyrut 2000, c. IV, s. 160

³² Ahmed b. Muhammed El-Meydânî (ö.518/1124), *Mecmau'l-Emsal*, Tahk. Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-Marife, Beyrut ty., c. II, s. 339

³³ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 354

Arapçada: “ علم التشريح ” ibaresi “ *anatomi bilimi* ” otopsi olarak anlaşılmaktadır.³⁴ Aynı zamanda bir kelimeyi yorumlayarak, parçalara bölerek onun anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamak şeklinde ifade etmek de mümkündür.

Yine bu kelime “ *anatomi bilimi* ” anlamında olup, birbirinden ayrılmış (kesilmiş) ve “ *temel organların bileşimi* ” (Bir araya getirilmesi) ile ilgili konuları ele alan bilim alanı olarak da açıklanmaktadır.³⁵

Ayrıca “ *Teşrih* ” kelimesi:

... والتشريح قطع اللحم عن العضو قطعاً...

“ *Eti uzuvlardan kesip dilimlere ayırmak,* ”³⁶ şeklinde de tarif edilmektedir.

1.1.1.1.5. “ŞERÎH / شريح”

شرح fiilinin فَعِيل vezninden sıfat-ı müşebbehe olup “ *Teşrih* ” lafzıyla benzer anlamlara geldiği gibi,³⁷ “ *dilimlemek ve parçalara ayırmak* ” anlamlarında da kullanılmıştır.³⁸

Ayrıca bu kelime “ *Eti yağdan ayırmak, açıp yaymak, genişletmek* ” olarak da ifade edilmektedir.³⁹

1.1.1.1.6. “İNŞERAHA / إنشراح”

Bu kelime شرح fiilinin إنفعال veznindedir. انشراح/inşeraha “ *İçi açılmak,* ”⁴⁰ “ *genişlemek,* ”⁴¹ “ *göğüs (kalp) açılması,* ”⁴² “ *mutlu olmak, sevinmek* ”⁴³ ve “ *hoşnut olmak* ”⁴⁴ gibi anlamlarda kullanılır.

³⁴ İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 497; Sarı, *age.*, s. 815; Mutçalı, *age.*, s. 477; Karlı, *age.*, s. 1333; www.tdk.gov.tr, *Büyük Türkçe Sözlük*, 12.11.2018

³⁵ İbn Fâris, *age.*, s. 369

³⁶ İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 497

³⁷ Bkz., İbn Fâris, *age.*, s. 369; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 354; İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 497; İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Daru'l-Da'vâ, Kahire 1960, c. I, s. 477; Sarı, *age.*, s. 815; Mutçalı, *age.*, s. 477; Karlı, *age.*, s. 1333

³⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 354; Karlı, *age.*, s. 1333

³⁹ Cevherî, *age.*, s. 541

Kişi önem verdiği bir şeyin gerçekleşmesi durumunda ortaya koyduğu “*sevinç ve heyecanlı hali*” anlamında da kullanılmıştır.⁴⁵

1.1.1.1.7. “ŞÂRİH / شارح”

شرح fiilinden ism-i fail olup “*konuya açıklık getiren, beyanda bulunan, bir şeyi vasıflandıran, gizli bulunan bir manayı ortaya çıkaran,*⁴⁶ *yorum getiren, şerh eden*⁴⁷ *ve açıklayan*”⁴⁸ manalarına geldiği gibi, herhangi bir kitabın şerhini yapan kişi için de kullanılır. Örneğin: Sahih-i Buharî şârihi, Kâmûs şârihi gibi.⁴⁹

Ayrıca tarla ekiminden sonra oluşabilecek tehlikelerden mahsulü koruması için tutulan görevliye de “*ekini koruyan bekçi*” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁰

1.1.1.1.8. “Mûnşerih / منشرح”

شرح fiilinin انفعال vezninden ismi fail olarak gelen “mûnşerih” kelimesi; “*Rahatlık, genişlik,*”⁵¹ “*şen, mutlu, mesut, sevinçli, keyifli, neşe saçan, mutluluk veren anlamları ile beraber kalbi mutmain*” (rahat, sakin, memnun) olan kişi anlamında olup,⁵² darlığın zıddı olarak “*genişlik ve ferahlık*” anlamında da kullanılır.⁵³

Yine bu kelime, “*Kişinin kalbine genişlik verilip rahatlatıldığında artık onda şek ve şüphe namına bir şey kalmaz*” manasına gelmektedir.⁵⁴

⁴⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 543; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 68; Sarı, *age.*, s. 815

⁴¹ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 517; Zebîdî, *age.*, c. VII, s. 16

⁴² Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 517; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 543; Zebîdî, *age.*, c. VII, s. 16

⁴³ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 222; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 68; Mutçalı, *age.*, s. 477

⁴⁴ Karslı, *age.*, s. 1333

⁴⁵ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 222; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 68

⁴⁶ Ebu Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî (ö.672/1274), *Elfâzü'l-Muhtelifi fi'l-Me'âni'l-Mü'telifi*, Tahk., Muhammed Hasan Avvâd, Daru'l-Ceyyil, 1. Baskı, Beyrut 1411/1911, c. I, s. 357

⁴⁷ Mutçalı, *age.*, s. 477

⁴⁸ Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb El-Fîrûzâbâdî (ö.816/1413), *el-Kamûsü'l Muhit*, Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1987, c. I, s. 611

⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 611; Zebîdî, *age.*, c. XXXIV, s. 324

⁵⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 497; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, s. 289; Sarı, *age.*, s. 815

⁵¹ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûnu'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Tahk. Abdürrezzak el-Mehdi, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty., c. II, s. 82; Mutçalı, *age.*, s. 660

⁵² en-Nesefî, Abdullah b. Ömer b. Mahmud Ebu'l- Berekat, *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Tahk. Mervan M. Eş'âr, Daru'l-Nefâis, Beyrut 2000, c. II, s. 41; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* c. II, s. 210

⁵³ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, c. VII, s. 446; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 427

⁵⁴ İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 413

Ayrıca bu kavram, kişinin “kalbinin vahiy ile genişlemesi,” kalbinde şek ve şüpheye yer kalmaması, gönlünün darlıktan kurtulup huzura kavuşması anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵

Kişi kalbini günahlardan sakındırdıkça, Allah’ın (cc) haram kıldığı şeylerden uzak tutup, helaller üzerinde sebat ettikçe kalbinin rahatlayacağı, gönlünün genişleyeceği, mutlu ve huzurlu olacağı belirtilmiştir.⁵⁶

1.1.3. İSTİLÂHÎ MANASI

Tefsir ilminde inşirâh denilince; “kalbin ilâhî bir nurla Allah (cc) tarafından bir huzur, sükûnet ve rahatlık ile genişletilmesi” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷

Kişinin göğsüne verilen huzur, neşe, rahatlık ve “gönlün açılması denildiği zaman maddi olarak göğsü veya kalbi açmak veya yarmaktan ziyade manevi olan bu neşe ve ferahlık manası anlaşılmaktadır.”⁵⁸ Kur’an’da bahsedilen peygamberlerin yaşadığı inşirâh da bu manada kullanılmaktadır.

1.2. Kullanıldıkları mana itibariyle Kur’an-ı Kerim’de “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” Kökü ve Diğer Türevlerinin Kullanımları

Kur’an-ı Kerim’de “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” kökü ve türevleri tam olarak beş (5) yerde zikredilmektedir.

Bu kelime köklerinden dört (4) tanesi fiil şeklinde,⁵⁹ bir (1) tanesi ise isim olarak geçmektedir.⁶⁰ Şimdi bu kelime türevlerini kullandıkları manalara göre inceleyelim.

1.2.1. SADRIN (GÖĞSÜN) GENİŞLEMESİ

Çalışmamızın da konu başlığı olan inşirâh kavramıyla anılan bir sûre bulunmaktadır. Bu sûrenin 1. Ayet’ inde şöyle buyrulur:

⁵⁵ Zemahşeri, *age.*, c. II, s. 382

⁵⁶ Ezheri, *age.*, c. I, s. 419

⁵⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, c. I, s. 258

⁵⁸ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Sad., Lütfullah Cebeci vd., 5. Baskı, Akçağ Yay., İstanbul 2015, X, s. 36

⁵⁹ En'am 6/125; Nahl 16/106; Taha 20/25; Zümer 39/22

⁶⁰ İnşirâh 94/1

أَلَمْ نَبْسِرْكَ لَكَ صَدْرَكَ

“Biz senin göğsünü açıp **genişletmedik mi?**”⁶¹

Ayet-i kerimede geçen **شَرَحَ** fiili **شَرَحَ** kökünden türeyen mûzari bir fiildir. Herhangi bir şeyi “açmak, genişletmek ve rahatlatmak”⁶² manasındadır. Bu Ayet-i kerimeyi incelediğimiz zaman, Allah (cc), Hz. Peygamber’in (sav) gönlüne verdiği genişliği, rahatlığı ve sükûneti kastettiğini görürüz. Göğsünü açıp genişletmedik mi? derken; bu, mecaz anlamda ifade edilmiştir, sanki şöyle denilmek istenilmiştir: “Ey Muhammed (sav) kalbini hidayet, iman ve doğru bilgilerle açıp genişlettik”⁶³ ve yumuşattık.⁶⁴

Bu kelime ile ilgili yapılan tasvir ve tahlillere baktığımız zaman farklı görüşlere rastlamamız mümkündür. Ancak biz burada önemli gördüğümüz birkaç görüşü ifade edip, çalışmamızın ikinci kısmında ise, daha çok göğsün genişlemesi meselesi ile ilgili bilgi vereceğiz.

Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’e (sav) hitaben “Göğsünü genişletmedik mi?”⁶⁵ ayet-i kerimesini, bazı müfessirler şu şekilde açıklıyor: Sadrını (göğsünü), ona yerleştirdiğimiz hikmet, iman ve nübüvvet ile ve ondaki cehalet yükünü gidermekle açıp, genişlik vererek rahatlattık.⁶⁶ Ondaki darlığı gidererek genişlik, iman nimeti ve hidayet nuru ile aydınlattık.⁶⁷

et-Tefsîrü’l Hadis’te, bu ayet yorumlanırken, göğüs genişliğinden maksat: Peygamber’e (sav), yüce Allah’ın lütfettiği “hidayet ve kesin bilgi” olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸ Aynı zamanda Hz. Peygamber (sav), toplumun içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılabilmesi için verdiği mücadelede çektiği sıkıntılar, kendisine ve

⁶¹ İnşirâh 94/1

⁶² Cevherî, *age.*, s. 541

⁶³ Taberi, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir (ö.310/923), Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Mûessesetü’r-Risale, 1. Baskı, Bağdat 2000, c. XXIV, s. 493

⁶⁴ Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272), *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Buruc Yay., İstanbul 2015, c. XIX, s. 161

⁶⁵ İnşirâh 94/1

⁶⁶ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru’l-Münîr fi’l-‘Akideti ve’ş-Şerî’ati, ve’l-Menhec*, Dâru’l-Fikr, 2.Baskı, Dımaşk 1997, c. XXX, s. 292; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefasir*, Çev. Sadrettin Gümüş & Nedim Yılmaz, c. İz Yay., İstanbul 2003, c. IV, s. 16

⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman Ebü’l-Hasen b. Beşir el-Ezdi el-Belhi (ö.150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, Tahk. Ahmed Ferid*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Lübnan 2003, c. III, s. 496

⁶⁸ İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, Çev. Şaban Karataş, Düşün Yay., 1. Baskı, İstanbul 2014, c. I, s. 203

ashabına yapılan eziyetler gönlünü daraltmıştır. Bu olumsuzluklarla başa çıkabilmek, tebliğ vazifesindeki yükünün hafifletilmesi için göğsü genişletilmiş, kendisine inşirâh nimeti bahşedilmiştir.⁶⁹

“Göğsünü genişletmedik mi?” İfadesinden çıkarmamız gereken bir diğer netice ise şöyledir: İslam’ı tebliğ sorumluluğunun manevi yükü (ağırlığı) büyüktür.⁷⁰ Dolayısıyla bu ağır yükü kaldırabilmen için, göğsünü İslam için açıp genişlettik, bununla beraber sıkıntılara katlanabilme tahammülünü ve sabrını sana verdik anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁷¹

Razi tefsirinde bu ayet-i kerime hakkında şu ifadeleri kullanır. “*Göğsünü senin için genişletmedik mi?*”⁷² ayeti ile yüce Allah, bu olumsuz anlamın başına, “istifham-ı inkârî” için kullanılan hemzeyi getirerek, “inkâr şeklinde genişletmenin yokluğunu sorarak, genişletmenin ispatını ve varlığını” dile getirerek, Hz. Peygamber’e (sav) bu soruyu sormuştur. Bu da şu demektir: “*Biz senin sadrını (göğsünü) genişlettik.*” Gönlüne huzur ve sükûnet verdik, kalbine darlık veren sıkıntıyı giderip, gönlünü açıp ferahlattık.⁷³

Alûsi inşirâh hakkında şunları ifade ediyor: “Şerh etmenin aslı birbirinden ayırma ve genişletme olup *izah*” anlamında kullanılması yaygın olduğu gibi “*nefsin ferahlığı*” manasında da kullanılması yaygın olmuştur. Bunun yanı sıra “örf (adet) olarak hakiki anlamındadır.” Denilecek olsa bu mana uzak olmaz ve bu “kalp ile bağlantılı olduğu zamandır.” Kalbini bununla “*şerh etti*” demek, gönlündeki sıkıntısını giderip, onunla mutlu sevinçli ve ferah kıldı demektir. “Çünkü kalp nefsin konakladığı yer gibidir. Normal olarak da konaklanan yerin genişletilmesi onda konaklayanın rahat ve ferah olması neticesini doğurur. Kalbin mahalli olan göğüsle ilgili olduğu ve göğsü açmak denildiği zaman da böyledir. Bu genel olarak kalp genişliğini de ifade eder. Çünkü normal olarak bir evin etrafını genişletmek evin genişliğiyle uygun olur. Geniş

⁶⁹ Abduh, Muhammed – Rıza, Reşid, *Tefsiru'l Menar Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, Çev. Mehmet Erdoğan vd., Ekin Yay., 1. Baskı, İstanbul 2012, c. XIV, s. 392

⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi (ö.327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, neşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetu'l-Asriye Yay., Mekke 1997, c. X, s. 3445

⁷¹ Abdü'l-Bari Şeyh Abdülmecid, *Fethu'l-Bâri fi Tefsîrû'r-Rivâyât*, Vakfû's-Selâm el-Hayr, 1. Baskı, yy. 2006, c. III, s. 1371

⁷² İnşirâh 94/1

⁷³ Er-Râzî, Fahrüddin Mahmud b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebir)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2000, s. 3

evin etrafı da genişletilir ki şirinliği artsın. Bundan hareketle nefsin neşe ve ferahlığına geçilir.”⁷⁴

Şerh’in kalp ve göğüs kısmı ile ilgili olduğu söylenildiği zaman bazen de şu denilmek istenilmiştir: “*Şerhten bilgiyi çoğaltmak anlamı kastedilmiştir.*” Yani sanki bilgiler geniş bir alana ihtiyaç halindeymiş ve kalp de onun mahalliymiş gibi hayal edilir de bilgiler arttıkça kalbin de açılması (genişlemesi) zorunlu hale geleceği düşünülür, bazen de bundan “*nefistekinin artması*” anlamı kastedilmiştir. Bu durumda, “*bilgilerin genişletilmesi nefsin genişletilmesini gerektirir.*”⁷⁵

Şihab müellifi inşirâh’ı şöyle açıklıyor: Bu kelimenin aslı, “*eti yarıp açmak*” olup birbirinden ayrılan bu kısmın bir açılma, içinde bulunan şeyin “*açığa çıkarmayı gerektiren bir genişletme olduğundan dolayı şerh ve genişlik kalp hakkında da kullanılır olmuştur.*” Sıkıntıyı izale edip sevinç ve mutluluk getirecek her şeyi his etmesi bir şerh ve genişletme olarak görülmüştür. Çünkü onun kederini açacak ve “*hüznünü giderecek geniş bir nefes aldirmek gibi herhangi bir sebep, bir hissiyat, bir ilham ile ondan gaip veya ona gizli her hangi bir sevinçli durumu gerektiren bir şey ortaya çıkar ki bu da, bir kitabı açıklamak, izah etmek anlamında şerh edilmek gibidir.*” Daha sonra bu anlam kalbin mahalli durumunda bulunan göğüs bölgesinde mübalağa (abartı) için kullanılmıştır. Çünkü her hangi “*bir şeyin genişlik kazanması içerisinde bulunduğu yerin de genişlemesini gerektirir.*”⁷⁶

Aslında dikkat edildiğinde burada Şihab müellifinin ifade ettiği açıklama, “*şerhin bir şerhidir.*” Çünkü o burada “*eti yarıp açmaktan kalbi açmaya ve oradan da göğsü açmaya geçmiştir.* Ancak eti açmaktan, göğsü genişletip açmaya ve oradan nefes genişliğine ve kalbin açılmasına ve ardından da nefsin manevi olan huzur, mutluluk, sükûnet ve genişlik kısmına geçmek usul bakımından daha uygun olacaktır.”⁷⁷

Gönül Genişliği ile İlgili Musa’nın (a.s) Duası ve İnşirâh’ı

⁷⁴ Alûsi, Şihâbuddin Muhammed (ö.1269/1853), *Rûhu’l-Me’âni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-‘Azim ve’s-Seb’il-Mesâni*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1997, c. XXX, s. 298

⁷⁵ Yazır, *age.*, X, s. 36

⁷⁶ Şehabettin Ahmet b. Muhammed b. Ömer el-Hafaci, *Haşiyetü’ş-Şihab Ala Tefsiri’l-Beyzavi, İnyetü’l-Kadi ve Kifayetü’r-Radi*, Darus-Sâdr, Beyrut ty., c. 8, s. 372

⁷⁷ Yazır, *age.*, c. X, s. 34

Peygamberler, yüce Allah tarafından, kendilerine bildirilen emirleri insanlara tebliğ etmek için vazifelendirilmiş, yüksek ahlak örneği, hayâ ve namus abidesi, güven ve sadakat numuneleri ve buna benzer birçok özellikleri ile her zaman örnek gösterilen insanlar olmuşlardır. Ancak bu kadar üstün meziyetleri bulunan peygamberler çoğu zaman kavimlerinden gerekli itaati görememiş ve değişik zorluklarla imtihan olmuşlardır.⁷⁸ Musa da (a.s) diğer peygamberler gibi, hayatı boyunca Rabbimizin imtihanı gereği birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntılara karşılık her peygamberde olduğu gibi onda da Allah'a (cc) karşı tam bir teslimiyet, şüphesiz bir güven, sarsılmaz bir iman tezahür etmiş, O (a.s) her anında Allah'ı (cc) anmış, sadece Allah'a (cc) sığınmış,⁷⁹ niyazda bulunmuş ve ondan yardım dilemiştir.⁸⁰

Musa'nın (a.s) Firavun ile ilgili olan kıssası, doğrudan ya da dolaylı olarak Kur'an-ı Kerim'de birçok sürede zikredilmektedir.⁸¹ Ancak konumuz inşirâh (Göğüs genişliği) olması hasebiyle, sadece bu kısmı ile alakalı olanı ele alacağız. Firavun'un zulmünden bunalan, gönlü daralan⁸² Musa (a.s), yüce Allah'ın (a.s) "*Firavuna git*"⁸³ emrinden sonra Allah'a (cc) şöyle niyazda bulundu:

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ...

"Rabbim! Göğsümü genişlet" dedi.⁸⁴

Yani, Allah'ım (cc) sen göğsüme genişlik ve anlayış ver,⁸⁵ iman ve nübüvvet nuru ile onu nurlandır.⁸⁶ Kalbimi hüznülenecek dert, keder, sıkıntı, daralma ve eziyet

⁷⁸ Soner Gündüzöz vd., *Kur'an'dan Öğütler II*, Haz. Yaşar Yiğit, DİB Yay., 7. Baskı, Ankara 2016, s. 282

⁷⁹ Bkz., Taha 20/25; Ahmet Emin Temiz, *Hastalık ve Sıkıntılara Şifa veren Dualar*, Cihan Yay., İstanbul 2012, s. 13

⁸⁰ Bkz. A'raf 7/23, Hz. Âdem'in duası; Kamer 54/10, Mü'minûn 23/28-29, Hz. Nuh'un duası; Şuara 26/83-89, Hz. İbrahim'in duası; Enbiya 21/83, Hz. Eyüp'ün duası; Yusuf 12/33 ve 101, Hz. Yusuf'un duası; Taha 20/25-35, Hz. Musa'nın duası; Sad 38/35, Neml 27/19, Hz. Süleyman'ın duası; Enbiya 21/87, Hz. Yunus'un duası; Meryem 19/4-6, Hz. Zekeriyâ'nın duası; Maide 5/114, Hz. İsa'nın duası; Âl-i İmran 3/26-27, Mü'minûn 23/118, Hz. Muhammed'in yapmış oldukları birçok duâ'dan sadece bazıları. (Hz. Muhammed'in kendisiyle ilgili genellikle Kur'an'da geçen duâlar قُلْ de ki şeklinde ifade edilmiştir.)

⁸¹ Bkz. Bakara 2/49-50; Âl-i İmran 3/11; A'raf 7/103-137; Enfal 8/52-54; Yunus 10/75-92; Hud 11/96-99; İsrâ 17/101-103; Taha 20/20-24; Şuara 26/10-58; Neml 27/12; Kasas 28/3-9, 32-40; Ankebut 29/39; Sâd 38/12; Mü'min 40/23-46; Zuhuruf 43/46-55; Duhân 44/17-31; Kâf 50/12; Zâriat 51/39-40; Hâkka 69/9; Müzzemmil 73/16; Nâziât 79/17, 25; Fecr 89/10

⁸² Bkz. Şuara 26/13

⁸³ Taha 20/24

⁸⁴ Taha 20/25

verecek bir şey bırakma,⁸⁷ göğsümü (kalbimi) Öyle genişlet ki; yumuşak huylu, sabırlı, tahammülü ile zorluklara sıkıntılara karşı geniş,⁸⁸ sebatlı ve korkulardan arınmış, yumuşak bir kalp ile⁸⁹ üstesinden gelebilecek, “söyledikleri anlaşılacak bir kul olayım”⁹⁰ şeklinde olduğu söylenebilir.

Bu duâda zikredilen genişlikten kasıt, göğsün hak için açılıp genişlemesi, emirlerin gereğini layıkıyla yapma anlayışına sahip olabilmesidir. Musa (a.s) bu anlayışa erişebilmek için Allah’tan (cc) yardım istemiştir.⁹¹

Peygamberler mutlu zamanlarında olduğu gibi, sıkıntılı hallerinde de sadece Allah’tan (cc) yardım isterler. Musa’da (a.s) aynı şekilde, Firavun gibi bir zalime karşı Allah’a (cc) sığınmış ve ondan yardım istemiştir.⁹² Allah’tan (cc) kendisine emredilen vazifede “göğsüne genişlik” verilmesini talep etmiştir.⁹³ Gerçekten Allah (cc), Musa’ya (a.s) çok büyük bir sorumluluk, önemli bir vazife vermiş, emretmiştir.⁹⁴ Yüce Allah (cc) Musa’yı (a.s) o çağdaki yeryüzü üzerinde olan kralların en bozguncu olanına,⁹⁵ en güçlüsüne, en azgınına, en zalimine,⁹⁶ haddi aşmada en şiddetli olanına, ordusu en kalabalık, ülkesi en ma’mur olanına, en azgın⁹⁷ ve inatlaşmada en zalim olanına peygamber olarak göndermiştir. Tek otoriter olarak kabul edilmeyi halkından isteyen Firavun O kadar haddini aşmıştır ki⁹⁸ büyüklük taslamış,⁹⁹ haşa Allah’ı (cc) tanımadığını ve halkı için tek tanrı olduğunu iddia etmiş¹⁰⁰ onların bunu kabul etmeleri

⁸⁵ Abdurrahman b. Nasır es-Sa’di, *Teysiru’l-Kerimu’r-Rahman fi Tefsiri Kelâmi’l-Mennan*, Tahk. Abdurrahman b. Muallâ, Müessesetü’r-Risale 1. Baskı, yy. 2000, c. I, s. 504

⁸⁶ El- Vahidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Veciz fi Tefsiri’l-Kitabi’l-Aziz*, Kahire ty., c. I, s. 693

⁸⁷ es-Sa’di, *age.*, c. I, s. 504

⁸⁸ El-Uleymi, Ebü’l-Yümn Mücîrüdî b. Abdurrahman (ö.927/1521), *Fethu’rrahmân fi tefsiri’l-Kur’ân*, Darun-Nevalidir, 1. Baskı, yy. 2009, c. IV, s. 289

⁸⁹ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 327

⁹⁰ Ebi Muhammed Hüseyin b. Mes’ut el-Begâvi (ö.516/1122), *Me’âlimu’t-Tenzil*, Tahk. Muhammed Abdullah Nemr vd., Dâru Tayyibe, 4. Baskı, Beyrut 1997, c. V, s. 270

⁹¹ Vahidî, *et-Tefsirü’l-Basit*, İmâdetü’l-Bahsü’l-İlmi, 1. Baskı, yy. 1430, c. XIV, s. 387

⁹² Bkz., Taha 20/25-37; Kasas 28/33-34; Şuara 26/13-14

⁹³ Kurtubi, *age.*, c. II, s. 335

⁹⁴ Taha 20/24

⁹⁵ Kasas 28/4

⁹⁶ Taha 20/71

⁹⁷ Duhân 44/30-31

⁹⁸ Bkz., Taha 20/24

⁹⁹ Ankebut 29/39

¹⁰⁰ Şuara 26/29

için baskılar, hakaretler ve birçok işkenceler yapmıştır.¹⁰¹ Ona bağlı olan kavmi ise “zalimler topluluğu” olarak anılmıştır.¹⁰²

Musa (a.s) çocukluğu süresince Allah’ın (cc) inayetiyle, Firavun’un sarayında, kucağında, döşeğinde kalmıştır. Düşmanının eliyle büyütülmüştür.¹⁰³ Belli bir olgunluğa gelince (gençlik döneminde) başından geçen bir olay hayatının sonraki safhasını değiştiriyor.¹⁰⁴ Musa (a.s) bir gün dolaşmaya çıktığında kavga etmekte olan iki kişinin, birinin diğerine hakaret ettiğini görüyor, onları ayırmak isterken, uyarmak (vazgeçirmek) niyetiyle¹⁰⁵ hakaret eden adama bir yumruk vurması üzerine adam orada ölüyor.¹⁰⁶ Musa (a.s), Firavun ve adamlarının kendisini öldüreceğinden ve yalanlamalarından korktuğu için bir süre onlardan kaçmış,¹⁰⁷ ta ki kendisine Allah’ın (cc) emri gelinceye kadar, bu olanlardan sonra Allah (cc) onu, kendilerini Hakk’a çağıran, tek ve ortağı olmayan, Allah’a (cc) kulluğa davet eden bir uyarıcı olarak, Risâlet vazifesi ile göndermiştir.¹⁰⁸ O (a.s) doğrudan Firavun’a gidip, Allah’ın (cc) ayetlerini tebliğ edecek,¹⁰⁹ İsrailoğullarını serbest bırakmasını ve onlara baskı yapmamasını isteyecekti.¹¹⁰ İşte bunun için olacak ki Musa (a.s): “**Rabbim, göğsümü aç. İşimi kolaylaştır**”¹¹¹ diye duâ etmiştir. Yani Musa (a.s) şunu dile getirmek istemiştir: “Ya Rabbi yegâne yardımcım, desteğim sensin, şayet sen olmazsan, *Firavun ve adamlarına karşı koymaya benim gücüm yetmez.*” Musa (a.s) “*Firavun ve adamlarının onu yalanlamalarından korktuğu*”¹¹² ve Risâlet vazifesini hakkıyla ifa edebilmek için,¹¹³ Allah’tan (cc) göğsüne gelebilecek “*darlığı ve sıkıntıyı giderip,*”¹¹⁴ “*gönlüne genişlik*” verilmesi niyazında bulunmuştur.¹¹⁵

¹⁰¹ Bkz., Mü’min 40/25; Bakara 2/49

¹⁰² Şuara 26/10

¹⁰³ Kasas 28/7-14

¹⁰⁴ Komisyon, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., 3. Baskı, Ankara 2010, s. 211

¹⁰⁵ Tabbâra, Afif Abdülfettah, *Kur’anda Peygamber ve Peygamberimiz*, Trc., Ali Rıza Temel – Yahya Alkın, Gonca Yay., İstanbul ty., s. 260

¹⁰⁶ Taha 20/40, Bkz.; Kasas 28/15

¹⁰⁷ Kasas 28/20-22

¹⁰⁸ Taha 20/11-14

¹⁰⁹ Bkz., Taha 20/20-24

¹¹⁰ Bkz., Taha 20/20-47

¹¹¹ Taha 20/25

¹¹² Bkz., Şuara 26/12

¹¹³ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 327

¹¹⁴ Şuara 26/13

¹¹⁵ Taha 20/25

Firavun, Musa'nın (a.s) çağrısına,¹¹⁶ getirmiş olduğu ilahi delillere rağmen, hiçbir şekilde inadından vazgeçmedi ve büyük bir inatla Allah'ın emirlerine karşı ve Peygamber'e karşı birtakım girişimlerde bulundu.¹¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de çok detaylıca anlatılan bu mücadele sonunda, firavun ve taraftarları imtihanı kaybeden ve azaba düçar olanlardan oldular.¹¹⁸ Musa (a.s) ise Allah'ın (cc) inayeti ve lütfu sayesinde kavmi ile beraber kurtuldu. Ancak kavmi birçok mucizeye şahitlik etmelerine rağmen¹¹⁹ farklı bahaneler üreterek Peygamberlerine ve dolayısıyla Allah'ın (cc) emirlerine karşı çıkmışlardır. Çok azı müstesna peygamberlerine bağlılıkları konusunda hep inatçı davranışlar sergileyip her defasında farklı istek ve arzularla asi tavırlar sergilemişlerdir.¹²⁰ Kendilerine peygamber gönderilen kavimlerde genel olarak yaşanan problem, peygambere verilen bu kutsal vazifeyi inkâr etme, kabul etmeme, peygamberi yalancılıkla itham etmek, gibi bir durum iken, Musa'nın (a.s) kavmiyle imtihan edildiği asıl konu kavminin inat etmesi, vefasız ve hadsiz tavırlarıydı. Kitâb-ı Mukaddes'te Yahudilerin bu tutumları eleştirilerek "*sert enseli kavim*" tabiri kullanılmıştır.¹²¹ Musa (a.s) kavminin içinde bulunduğu bu yanlış tutum ve davranışlarından onları vazgeçirmek için ne kadar uğraşmışsa da çok azı müstesna, kavminin ekseriyeti kendi hallerini düzeltip, kurtuluşa erebilmek için bir çaba içerisine girmemişlerdir. Dolayısıyla peygamberlerinin yaşadığı inşirâh (gönül genişliği, iç huzuru, mutluluğu, kalp mutmainliğini, sıkıntılara karşı tahammül gücünü, vb.) nimetleri yaşayamamışlardır.¹²²

Musa'nın (a.s) kavminin asi oluşu, kendilerine tebliğ edilen her emirden sonra bir bahane bulmaları, özellikle Firavun'un İsrailoğullarına yönelik zalimce tutumu karşısında,¹²³ peygamberin gönlü daralmış, sıkışmış, huzursuz olmuştur.¹²⁴ Düşmanlarından gelebilecek tehlikeler karşısında endişeye kapılmış, Allah'ın emrini yerine getirememekten korkmuş ve Allah'a (cc) sığınmıştır.¹²⁵ Yüce Allah'a yapmış

¹¹⁶ Taha 20/42-44, 47-48; Şuara 26/10-18; Naziat 51/17-19

¹¹⁷ Bkz., Taha 20/49, 57-70; Şuara 26/18, 27, 29, 31; A'raf 7/132

¹¹⁸ Bkz., Şuarâ 26/60-66; Yunus 10/90-92; Kamer 54/42; Mü'min 40/46 ve 55; A'raf 7/130-136; Zuhuruf 43/55

¹¹⁹ A'raf 7/130-133, 160; Bakara 2/57

¹²⁰ Maide 5/24, 26, 64; Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/117

¹²¹ Bkz., Çıkış 32/9; Tesniye 9/6

¹²² Bkz., A'raf 7/138-139; Maide 5/21-26; Saf 61/5

¹²³ Mü'min 40/25; Bkz. Bakara 2/49, 61

¹²⁴ Şuara 26/13

¹²⁵ Kasas 28/20-22

olduğu içten yakarışları kabul edilmiş ve arzuladığı lütufların hepsi kendisine armağan edilmiştir.¹²⁶ Hem Musa (a.s) çocukken Allah'ın (cc) ona lütfettiği iyilikler ve ikramlar, hem de zalim Firavuna karşı yılmadan sergilediği dik duruşu ve mücadelesini devam ettirebilmek için istediği nimetler ve peygamberlik vazifesi kendisine verilmiş, hiçbir zaman kendisi yalnız ve yardımsız bırakılmamıştır.¹²⁷ Bu in'am (nimetler) ve ihsanlara (iyiliklere) karşılık O'da sabırlı davranarak, hak olan emirlerde sebat ederek, tebliğ vazifesini layıkıyla yapma gayreti içerisinde olmuştur. Zalimlere (Firavun ve adamlarına) karşı, hak olan mücadelesini sonuna kadar sürdürmüştür. Allah (cc) bu samimi mücadelesine karşılık, gönlünü ferahlatıp, genişleterek (Firavun'un bütün zorbalıklarına, azgınlıklarına, taşkınlıklarına, haddini aşmalarına, İsrailoğullarına devamlı yaptığı baskılara karşı tahammül edip, dini tebliğ ve o zalimlere karşı tahammül etmesi için), ona sabır, gönül genişliği, kalp mutmainliği ve iç huzur verip, gönlünü inşirâh nimeti ile rahatlatmıştır.¹²⁸

1.2.2. SADRIN (GÖĞSÜN) İSLAM'A AÇILMASI

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ

لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

¹²⁶ Taha 20/36-39

¹²⁷ Bkz. Taha 20/36-40; Kasas 28/9-14; es-Sâbûnî, *age.*, c. V, s. 100. (Musa (a.s) çok utangaç olduğu ve vücudunu sımsıkı örttüğü için Musa'yı (a.s) delilik yahut alaca hastalığı ile itham ederek üzmüşlerdi. Yüce Allah da (cc) onun bu gibi hastalıklardan uzak olduğunu ortaya koydu ve kendisini itham ettikleri hususta Yahudileri yalancı çıkardı. Buhârî Ebû Hüreyre (r.a)'dan, Rasulullah'ın (sav) Şöyle dediğini rivayet eder: Musa (a.s) çok utangaç, vücudunu çok örten bir adam idi. Hayâ duygusundan dolayı iyice örtündüğü için teninden hiçbir şey görünmezdi. İsrailoğullarından bazıları ona eziyet etti. Dediler ki: O, sadece tenindeki bir kusurdan dolayı bu şekilde örtünüyor. Onda ya alaca hastalığı veya delilik ya da bir âfet var. Yüce Allah, Musa'yı (a.s), onların dedikodusundan kurtarmak istedi. Musa (a.s) bir gün tek başına kaldı elbisesini çıkarıp taşın üzerine koyarak yıkandı. Yıkınmayı bitirince elbisesini almak için yöneldi. Taş, elbisesini kaçırıyordu. Musa (a.s) aşasını alarak taşın peşine düştü. "Ey taş; elbisem! Ey taş; elbisem!" demeye başladı. Neticede, İsrailoğullarından bir grubun yanından geçti. Onu çıplak olarak, Allah'ın (cc) en güzel yarattığı halinde gördüler. Allah (cc), Yahudilerin dedikodusundan onu böylece aklamıştı. Allah (cc), bu ve buna benzer birçok nimetle birlikte peygamberlerinin gönlünü daraltan sıkıntıları izale edip, inşirâh'a tebdil etmiştir. Musa da (a.s) diğer Peygamberler gibi, Allah (cc) katında yüksek bir dereceye, makama ve şerefe sahipti. İbn Kesîr şöyle der: "Rabbi katında Musa'nın (a.s) şeref ve itibarı vardı. Ne istediye Allah (cc) ona verdi." (Peygamberler de Allah'ın (cc) kendilerine verdiği bütün nimetlere karşılık, her türlü zorluklara katlanarak, tebliğ vazifelerini en güzel bir şekilde icra etmişler. Rablerine karşı olan şükranlarını onu zikrederek ve emirlerini yerine getirerek göstermişlerdir.)

¹²⁸ Bkz., Şuara 26/60-66; Taha 20/36-39

*“Allah (cc), kimin gönlünü İslam’a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı? Kalpleri Allah’ı (cc) anmak hususunda katılmış olanlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar.”*¹²⁹

Rabbimiz bu ayette iki insan modelini örnek göstererek aralarındaki farkı karşılaştırma hasebiyle teşbihte bulunmuştur.¹³⁰ İnanan ve inkâr eden, hidayet ve delalet üzere olan kimse arasındaki farkı idrak edebilmemiz için,¹³¹ bu ayet-i kerimede ifade edilen, *“gönlü İslam’a açılmış”*¹³² (genişletilmiş, yumuşatılmış¹³³) ve bir nur üzere olan kimse ile kalbi Allah’ın (cc) zikrini anmak hususunda, katılmış, sapıklığa düşmüş, hak yoldan ayrılmış olan kimse bir olur mu? diyerek, sanki şöyle denilmek istenmiştir: Allah’ın (cc), kişinin gönlünü (kalbini), kendisini bilmeye, birliğini dile getirmeye, emirlerine uymaya, kendisine itaati gönülden kabul edene, gönül genişletmesi ve apaçık bir nur üzere olmasını nasip ettiği kimse ile Allah’ın (cc) kalbini katılaştırdığı, *“kendisini zikretmekten uzak bıraktığı,”*¹³⁴ kalbi ve *“ağzı üzerine mühür”* vurduğu,¹³⁵ gerçekleri duymaya daralttığı, kurtuluşa iyi ve hayırlı işler yapmaya muvaffak etmediği kimse bir olur mu? Elbette bir olmaz. Allah’a (cc) karşı kalpleri katılan ve rabbimiz tarafından indirilen ayetlerden uzak bir hayat yaşayanların vay haline.¹³⁶ *“İşte Allah’ı (cc) anmaktan kalbi katı olan bu insanlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”*¹³⁷

¹²⁹ Zümer 39/22

¹³⁰ Zuhayli, *Tefsîru'l-Münîr*, c. XXIII, s. 275; Kurtubi, *age.*, c. XV, s. 161 (Bu ayette zikredilen genişliğin ancak İslam’ı kabul ettikten sonra zuhur edebileceği vurgulanmıştır. en-Nakkaş’ın naklettiğine göre: Allah’ın (cc) kalbine genişlik verdiği kimselerden kasıt, Ömer b. el-Hattab (r.a)’dır. Mukatil, Ammar b. Yasir’dir derken, yine ondan ve el-Kelbi’den nakledildiğine göre Rasûlullah (sav)’dir. Bunun yanında Allah (cc) kalbinde imanı halk etmek suretiyle, genişlik verdiği herkes hakkında umumidir). Şeklinde ifade edilmiştir.

¹³¹ Muhammed Seyyid Tantavi, *et-Tefsîrü'l-Vasit*, 1. Baskı, Kahire 1977, c. I, s. 3649

¹³² Bkz., Zümer 39/22

¹³³ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsîr-i İbn Abbas*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan ty., c. I, s. 481

¹³⁴ Es-Sa’dî, *age.*, c. I s. 722

¹³⁵ Yasin 36/65; El-Uleymi, *age.*, c. VI, s. 64

¹³⁶ Kurtubi, *age.*, c. XV, s. 162 (Burada *“kalbi katılanın vay haline”* ifadesinden kastedilenin Ebu Cehil ve çocukları olduğu söylenmiştir. Ebu Saïd el-Hudri’den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Yüce Allah (cc) buyurdu ki: siz ihtiyaçlarınızı cömert ve müsamahakâr kimselerden isteyiniz. Çünkü Ben rahmetimi onlar arasında takdir ettim. Sakın ihtiyaçlarınızı kalpleri katılmış kimselerden istemeyiniz. Çünkü Ben gazabımı onlar arasında bıraktım.”* Bu da şu demek oluyor ki, kalpleri Allah’ı (cc) unutmaktan katılmış insanların, ahirette kendilerine faydaları dokunmayacağı gibi, mü’minlerde faydaları dokunmayacaktır. Malik b. Dinar dedi ki: Hiçbir kul kalp katılığında daha büyük bir ceza ile cezalandırılmış değildir. Yüce Allah bir kavme gazap etti mi mutlaka kalplerinden rahmeti çekip alır.)

¹³⁷ Bkz., Zümer 39/22; Taberî, *age.*, XXI, s. 277

Yüce Allah tarafından bir nur üzere olmaktan kasıt, gönderilen Kur'an-ı Mübin'e canı gönülden inanmak demektir. Şüphesiz Kur'an, inanan kullar için, bilgisizliğin, cahilliğin ve zulumatın *"karanlıklarını aydınlatan bir nurdur."*¹³⁸ Bu nur ile yolları aydınlık olanların, karanlıklar içerisinde bir çıkış bulamayıp yolunu kaybedenler arasında kıyas edilemeyecek derecede bir fark olduğu ifade edilir. Rabbimiz, bu hakikati Kur'an-ı Kerim'de şöyle açıklamaktadır: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"*¹³⁹ Elbette olmaz. Çünkü karanlıkta kalan bir kimsenin yolunu bulması çok zordur, yoluna devam etse dahi sürekli engellere takılıp düşecektir. Varmak istediği hedefe de salimen ulaşamayacaktır. Sapıklık ve delalete düşen, hakikate dönmekte ısrar eden insanın durumu da böyledir. Hiçbir zaman kurtuluş yolunu, hidayeti bulamayacaktır. Sonuç olarak hüsrana uğrayanlardan olacaktır. Ancak yolu aydınlık olan önünü görebildiğinden yolda herhangi bir engele takılmadan doğru ve hızlı bir şekilde ilerleyip hedefine doğru bir biçimde varacaktır. Dünyada Allah'ın (cc) kendilerini hidayet yoluna erdirdiği ve gönüllerini İslam'a açtığı kimseler de böyledir. Onlar Allah'ın (cc) rızasını talep ettiklerinden, yönünü kaybetmeden gönülleri sonunda inşirâh bulacaktır.

Zikredilen ayet-i kerime yorumlanırken, bazı tefsirlerde, bir önceki ayetle aralarında bağlantı kurularak¹⁴⁰ şöyle ifade edilmiştir: Gökyüzünden yağmur yağar ve bu vesile ile kurumuş, çer çöp haline gelmiş, kendisinde hayat kalmamış,¹⁴¹ farklı renklerdeki nebatatlar yeşerip, doğada adeta bir canlılık meydana getiriyorsa, işte bunun gibi "zikir" de rabbimizin katından iner. Allah'a (cc) bağlı olan kalpler onu

¹³⁸ Bkz., Zümer 39/22; Ahzab 33/43

¹³⁹ Bkz., En'âm 6/122

¹⁴⁰ el-Beğavi, *age.*, c. VII, s. 114; Tantavi, *age.*, c. I, s. 3649; es-Sâbûnî, *age.*, c. V, s. 309; İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dımeşki (ö.774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru tayyibetü lin-neşri vet-Tevzi', 2. Baskı, yy 1999, c. VII, s. 93 (İbn Kesîr bu ayet'e farklı bir anlam katarak şöyle demiştir: Dünya önce yemyeşil, parlak ve güzeldir. Daha sonra yüzü buruşmuş, takatten düşmüş, gençlik emarelerini kaybetmiş bir ihtiyar haline gelir. Genç de zamanla zayıf (gücünü kaybetmiş), büyük, yaşlı bir ihtiyar haline döner. Artık bu merhalelerden sonra ansızın ölüm gelir. Gönlü huzurlu kişi, gençliğinden sonra ahvali (durumu) iyiye, yani gönlü genişliğe, inşirâh bulmaya ve huzura doğru giden kişidir. Çoğu kere Allah (cc) semadan indirmiş olduğu yağmuru, bu yağmur ile bitirmiş olduğu ekinler ve meyvelerin daha sonra çer-çöp şekline dönüşünü dünya hayatına misal olarak verir.) Nitekim şu ayet-i kerime de bu şekildedir: "Onlara, dünya hayatı misalinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır, ama sonunda rüzgârın savuracağı çer-çöpe döner. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: Allah (cc) her şeyin üstünde bir kudrete sahip olandır." Kehf 18/45

¹⁴¹ Bkz., Zümer 39/21

sevinçle, heyecanla karşılar. Huzur bulur, açılır, genişler, sükûnete kavuşur ve sevinç dolu bir şekilde hayat bulur. Katılaştı ve daralmış kalpler ise onu, kendisinde canlılık ve yaşamdan eser kalmamış taşlar, kayalıklar gibi karşılar. Kalpleri, adeta bir ölü gibi hiçbir şey hissetmiyor, ne kendilerine ne de bir başkasına fayda sağlamıyor. Cenab-ı Hak, kendisinde hayır, salih amel ve iyi niyet olanları bildiği “*kalpleri ise İslam’a açar.*”¹⁴² Onları o huzura gönül genişliğine, nuruyla eriştirir, o kalpler de bu sayede tedavi olur. Manevi bir huzura erer ve bu nur ile aydınlanır.¹⁴³ “*Kur’ân ile aydınlanan insan hidayete de ermiş olur. Çünkü yüce Allah, onunla dilediğini hidayete erdirir. Allah (cc) kimi saptırırsa ona yol gösterecek yoktur.*”¹⁴⁴ Bu kalp ile Allah’ın (cc) zikrine karşı katılaştı kalpler elbette bir olmadıkları gibi, katılaştı kalpler: sapıklığa ve delaletle düşmüşlerdir.¹⁴⁵ Bu delalet hali ise arızı bir durum değil, onlar hayatta var oldukları müddetçe, kendileri ile beraber devam edecek cehalet ve sapıklık halidir.¹⁴⁶

Gönlün İslam’a açılması, hakikat ile genişlemesi, hidayet bulması, darlıktan ve sıkıntıdan kurtulması ile ilgili Kur’an’da zikredilen bir diğer ayet-i kerimede ise,

فَمَنْ يردِ اللهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يردِ أَنْ يضلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ
فِي السَّمَاءِ ...

“Allah (cc), kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyet’e açar, kimi de saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi, kalbini dar ve sıkıntılı kılar. Allah (cc) böylece, inanmayanları küfür bataklığında bırakır.”¹⁴⁷

Yüce Allah bir kimseyi “doğru yola eriştirmek isterse,”¹⁴⁸ o kimsenin kalbine hakikat nurunu verir, bu vesile ile o kalp İslam’a açılır.¹⁴⁹ Yani kalbine hayırlı olan

¹⁴² Zümer 39/22; Seyyid Kutub, *Fizilâl’il Kur’an*, Daru’l-Şuruk, 1. Baskı, Kahire ty., c. V, s. 3046.

¹⁴³ Kutub, *age.*, V, 3046

¹⁴⁴ A’raf 7/178; (Hidayet meselesi üzerinde Kur’an-ı Kerim’de çokça Ayet-i Kerime zikredilmektedir. Çünkü insanın kurtuluşu hak yola tabi olmasına bağlı bir durumdur. Söz konusu Ayet-i kerimeleri incelemek için; Bkz., Bakara 2/16, 26, 38, 53, 97, 175; Âl-i İmrân 3/8, 103; Maide 5/67; En’âm 6/71, 86, 91; A’raf 7/30, 154, 178, 186; Yunus 10/35, 45, 57, 108; Ra’d 13/7; Nahl 16/36, 64, 89, 93; İsrâ 17/94 vb.

¹⁴⁵ Bkz., Zümer 39/22-23

¹⁴⁶ Kuşeyri, Ebü’l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin (ö. 465/1072), *Letâ’ifu’l-İşârât*, neşr. İbrahim Besyûni, Kahire 1970, c. VII, s. 28

¹⁴⁷ En’âm 6/125

¹⁴⁸ Bkz., İsrâ 17/15

¹⁴⁹ Bkz., Nur 24/46; En’âm 6/125; Taberi, *age.*, c. XII, s. 98

şeylerin yerleşmesi kolaylaşır, kalp genişler ve hazır hale gelir.¹⁵⁰ Bu da kişinin hidayetine ve kurtuluşuna vesile olur.¹⁵¹

Göğsün genişletilip kalbin açılması veya huzura kavuşturulması ve rahatlatılması, “iman nuru ile doldurulması” anlamındadır.¹⁵²

Hz. Peygamber (sav), kalp genişliğinin faziletini ifade ederken şöyle bir teşbihte bulunmuşlardır: “*Ümmetimin Ebdalleri Cennet’e namaz ve oruçlarının çokluğuyla değil de gönüllerinin zenginliği ve kalplerinin genişliği ile gireceklerdir.*”¹⁵³

Göğüs genişliğini İbn Abbas şu şekilde ifade eder: Cenab-ı Hak onun “gönlünü (kalbini), Allah’ın birliğini idrak etme ve imanın onda sebat etmesi için genişletmiştir.”¹⁵⁴ Burada ifade edilen genişliğin, İslam’ı yaşamaya güç getirme, hakkı kabul etme, hakikatin mesuliyetini kavrama, hidayet üzere olmak için, kalbine genişliğin verilmesidir.¹⁵⁵

Ebü Hayyân (ö.745/1344), Göğüs genişliğinin, “gönlün hikmet (sağduyu ve bilgelik) ile nurlanması (aydınlanması), vahiyle beraber desteklenerek genişlik verilmesi” anlamında olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

Bu ayet-i kerime Hz. Muhammed’e (sav) sorulduğu vakit şöyle buyurmuşlardır: Bu nur kalbe girdiğinde, kalp açılır ve genişler. “Bunun bu şekilde olduğunu gösteren bir işaret var mı?” diye sorulduğunda ise Hz. Peygamber (sav): “*Bunun alameti, ebedilik yurduna dönmek, aldanma yurdundan uzaklaşmak ve ölüm gelmeden önce onun için hazırlanmaktır*”¹⁵⁷ buyurdu. Yüce Allah kimi hak yoldan saptırmak ve bedbaht kılmak isterse, onun kalbini, o kadar daraltır ki, kesinlikle oraya hidayet

¹⁵⁰ Bkz., Zümer 39/18, 23; Hac 22/16; Bakara 2/213; İbn Kesîr, *age.*, c. III, s. 334; Mesut Işık, *Kur’an-ı Kerim’de İnsanı Ele Alan Deyimlerin Anlambilim Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2018, s. 78;

¹⁵¹ Bkz., İsrâ 17/15

¹⁵² Talat Koçyiğit, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsir*, TDV Yay., 1. Baskı, Ankara 2016, c. II, s. 601

¹⁵³ Muhammed el-Hallal, *Kerametül-evliya*, 33; İbn Abidin, *Manevi Kişiler ve Halleri*, Trc. Yusuf Ertuğrul, Ensar Yay., 2. Baskı, Konya 2013, s. 37

¹⁵⁴ es-Sâbûnî, *age.*, c. V, s. 309

¹⁵⁵ El-Hâzin, *age.*, c. IV, s. 54; el-Beğavi, *age.*, c.VII, s. 114; Işık, *age.*, s. 79

¹⁵⁶ Ebu Hayyan, Esirüddin Muhammed b. Yusuf El-Ceyyani el-Endülüsi, *Tefsirü'l-Bahru'l Muhît*, Tahk. eş-Şeyh Adil Ahmed vd., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2001, c. VIII, s. 483

¹⁵⁷ Taberi, *age.*, c. XII, s. 98

giremez ve o kişi iman nimetine erişemez.¹⁵⁸ O kimsenin kalbine hayır adına her hangi bir şeyin gireceği bir yol da yoktur. İbn Cerir şöyle der: Bu durum şunu göstermektedir ki, kâfirlerin kalplerine hidayet nuru giremeyecek kadar dar olduğunu buyurarak, yüce Allah'ın getirdiği bir misaldir. Yani kâfirlerin gücü nispetinde bir durum olmadığı için, göğe yükselmeleri imkân dâhilinde bulunmadığı ve ondan aciz kaldıkları gibi, Allah'a (cc) inanmaları da imkânsız olur.¹⁵⁹ Kalpleri inşirâh bulmayacak olan kâfirlerin, kalpleri iyice daraltılıp, genişlik verilmeyeceği gibi, iman etmedikleri için de yardımsız bırakılıp cezalandırılacaklardır. Ancak kişinin kalbine İslam nuru, hidayet nimeti girdiği zaman, o kişi İslam'da sabit ve payidar kalıp, ufku genişler, İslam'ı yaşama konusunda samimi olur. Güven içerisinde mutlu bir hayat yaşar, bu gönül genişliği, kişinin huzur ve refaha kavuşmasını sağlar. Allah (cc) kimi de, hak yoldan ayırmak isterse, delalete ve sapıklığa düşürüp, göğsüne (kalbine) darlık, sıkıntı, endişe ve huzursuzluk verirse, sanki bu kişi göğe çıkmaya ve imkânsız olan bir fiili yapmaya uğraşmış gibi gönlü dar ve tıkanık bir hale döner.¹⁶⁰ Allah'a (cc) iman etmeyenlerin göğsüne darlık, yani yüksek bir yere çıkıyormuş gibi zorluk çekmesi,¹⁶¹ böyle bir durumda kişinin nefesi kesilir ve göğsü daralır, işte kimin gönlüne bu şekilde bir sıkıntı ve huzursuzluk verilirse, hidayet yoluna erişemeyeceği gibi küfür bataklığında bırakılıp helak edilecektir.¹⁶²

Zikredilen ayet-i kerimeyi tahlil ettiğimizde şu sonuca varmamız mümkündür. Rabbimiz bizim için iki yol göstermiştir. Biri “*hak*” olan yol, diğeri ise “*batul*,” biri

¹⁵⁸ Kurtubi, *age.*, c. VII, s. 152

¹⁵⁹ es-Sâbüni, *age.*, c. V, s. 309

¹⁶⁰ Kutub, *age.*, c. III, s. 129; Abduh, *age.*, c. VIII, s. 369 (Menar tefsirinde “Göğe yükselmek” ifadesi: İmkansız olan bir şeyi yapmaya kalkışan kişinin, üstesinden gelemeyecekmiş gibi ona meşakkat veren şeylerde “darbı mesel” olarak ifade edilir). Mücahid ve Süddî'den, ayette geçen “Dayyikan harecen” kelimelerinin, “*şek ve şüpheye düşen*” şeklinde tefsir edildiği rivayet edilir. Said b. Cübeyr'in de şu şekilde ifade ettiği rivayet edilir: “Yani semada bir yol ve yükeleceği bir alet bulamaz.; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 112. (İsfehânî ise, ayette geçen “*harec*” kavramının, “*haric*” şeklinde okunduğunu da beyan ederek bu kavramın “*nefsin kalpte oluşturduğu huzursuzluk*” manası ifade ettiği şeklinde yorumlamıştır.); İbn Kesîr, *age.*, c. III, s. 334. İbn Kesîr bunu şu şekilde açıklamıştır: “*Nasıl ki âdemoğlu göğe ulaşmaya güç yetiremiyorsa, Allah (cc) da, onun kalbine koyana kadar tevhid ve iman da o kişinin kalbine giremez.*”

¹⁶¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, c. III, s. 233-234. Ateş, zikredilen bu ayet-i kerimedeki fizik kanununa şu şekilde işaret etmektedir. Ona göre, “göğe yükselen kişinin göğsü daralır ve nefes alıp vermede zorluk yaşar. Yüksekçe çıkıldıkça hava basıncı düşer ve solunum zorlaşır. Göğüs daralıp sıkışmaya başlar, insan boğulacak gibi olur. Normal şartlarda yer yüz metre yükseldikçe basınç bir derece azalır. 15–16 bin metrede özel cihazlar kullanılmadan solunum yapılamaz. Böylece göğe yükselen insanın göğsünün sıkışacağını belirten Kur'an, hava basıncı kanununa işaret etmektedir.” şeklinde açıklamaktadır.

¹⁶² Bkz., En'âm 6/125

hidayet, ötekisi delalettir. Biri iman, diğeri küfür olarak görülür.¹⁶³ Kişi bu iki yola da tevessül etmekte serbest bırakılmıştır.¹⁶⁴

Yüce Allah (cc) kişinin kurtuluşunu, hidayeti talep etmesine ve samimi çabasına bağlamıştır.¹⁶⁵ Kişi amelleri ve ihlaslı gayretiyle Allah'tan (cc) hidayet dileyip sonra da bu duruşunda sebat ederse, Allah da (cc) kişinin “*kalbini İslam'a açacağını,*”¹⁶⁶ muhakkak onu kurtuluşa erdireceğini, onun için hiçbir korkunun olmayacağını ve cennete nail olacağı müjdesini vermektedir.¹⁶⁷ “*İnsan en mükemmel varlık olarak yaratılmış,*”¹⁶⁸ dünya ve ahiret saadetini elde etmesi için, herkesin üstesinden gelebileceği birtakım sorumluluklar kendisine verilmiştir.¹⁶⁹ Bu emirlerin (sorumlulukların) gereğini yerine getirdiği zaman,¹⁷⁰ “*yaratılanların en hayırlısı olma*” vasfına erişir¹⁷¹ ve “*yüksek makamlara getirilir.*”¹⁷² Gönlünün inşirâh bulacağı gibi,¹⁷³ dünya ve ahiret saadetini de elde edecektir. Ancak haramlarla, günahlarla¹⁷⁴ şeytani işlerle, heba ve rahmâni olmayan arzularıyla¹⁷⁵ hareket ettiğinde, kısacası Allah'ın (cc) nehyettiği şeylerle ömrünü heba ettiğinde ise, “*esfele-i safilin*”¹⁷⁶ yani aşağıların

¹⁶³ Bakara 2/256

¹⁶⁴ Bkz., İsrâ 17/15

¹⁶⁵ Bkz., Necm 53/39-41

¹⁶⁶ En'âm 6/125; Zümer 39/22; (Allah (cc) dilediğine hidayet eder ancak kişi de talep etmelidir. Bazı insanlar ise Hidayet'e nail olmazlar. Bunun da sebepleri ayetlerde ifade edilmiştir.) Detaylı bilgi için bkz., Zümer 39/3; Mü'min 40/28; Ahkaf 46/10; Saf 61/5, 7; Cum'a 62/5; Münâfikûn 63/6; Kasas 28/56; Bakara 2/272

¹⁶⁷ Bkz. Fussilet 41/30

¹⁶⁸ Tin 95/4

¹⁶⁹ Bakara 2/286

¹⁷⁰ Bkz., Şems 91/9

¹⁷¹ Bkz., Beyyine 98/7

¹⁷² Bkz., Âl-i İmrân 3/133, 136; Ankebût 29/58; Duhan 44/51; Zariyat 51/15; Tur 52/17

¹⁷³ En'âm 6/125; Zümer 39/22; İnşirâh 94/1

¹⁷⁴ Bkz., Nisa 4/111-112

¹⁷⁵ Şems 91/10

¹⁷⁶ Esfele-i safilin kavramı ile ilgili tefsirleri incelediğimizde ulemanın bu kavramı iki farklı açıdan yorumladığını görmekteyiz.

1. Yüce Allah insanı en mükemmel şekilde yarattıktan sonra, “esfele-i safilin’e, yani aşağıların aşağısına attık ” ifadesinin nedeni şudur: “insanın Bedensel ve zihinsel gelişmesini tamamladıktan sonra fizyolojik ve psikolojik olarak gerilemeye başlaması; algı hafıza ve düşünme kapasitesinin gittikçe zayıflamasıdır.” Zira diğer ayet-i kerimelerde insanın belli bir güce, kuvvete ulaştıktan sonra “erzel-i ömür” Hayat’ın en güçsüz ve meşakkatli dönemine ulaştırılacağı ifade edilmiştir. Bkz. Hac 22/5; Yasin 36/68. Kısacası kişi büyüdükçe tekrar küçülmekte ve çocukluğuna döndürülmektedir. Ancak bu bedensel olarak (güç ve takatten düşme) meydana gelen bir durumdur. Kişinin manen ilerlemesini ve güçlenmesini engellemez.
2. “Esfele-i safilin” ifadesi: En güzel bir biçimde yaratıldıktan sonra kişinin, yaratılış gayesine uygun bir şekilde yaşamayıp ömrünü Allah'a (cc) karşı, isyan içerisinde geçirmesidir. Kendisine verilen nimetlere karşı şükürünü eda edememesi, helal haram hassasiyetini yitirip günahlara müptela olmasıdır. Bunun sonucunda Allah'ın (cc) azabına duçar olması ve cehennem en alt tabakasına düşmesi anlamını ifade ettiği belirtilmiştir.

aşağına düşecektir.¹⁷⁷ Gönlü daralacak, sıkılacak, ızdırıp ve azap içerisinde, hem bu dünya saadetini kaybederek, gönlü rahat ve huzurlu olmayacak¹⁷⁸ hem de ahiret saadetini kaybederek, sürekli bir azap içerisinde olacaktır.¹⁷⁹

1.2.3. GÖNLÜNÜ KÜFRE AÇMAK

Göğsün genişlemesi ve İslam'a açılması durumlarının izahatından sonra, yine bu kavramın Kur'an'da ifade edilen bir başka şeklinin ise gönlünü küfre açmak ile ilgili olduğudur. Yüce Allah, Nahl 16/106. Ayette şöyle buyurmaktadır:

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ
مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah (cc) katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir.”¹⁸⁰

Bu ayette kastedilen anlam şudur: imanlarından dönmeleri için aşırı derecede baskılar, hakaretler, haksızlıklar ve dayanılmaz işkencelere maruz kalan ashabı kiramin imanlarından taviz vermemeleri, ancak dil ile inkâr etmelerinden dolayı sorumlu tutulmayacakları ile ilgili bir durum olduğudur. O müminlere, Yüce Allah (cc) şöyle bir ruhsat vermiştir: Eğer canlarına karşılık inkâr yolunu seçmeye zorlanırlarsa, kalplerinde iman ile ilgili şüphe olmaması şartı ile inkâr sözlerini onaylamalarında bir günah olmadığı, bu şekilde davranmak zorunda kalsalar bile affolunacakları ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra şayet küfrü kalpten, yani gönül rızası ile isteyerek ve bilerek kabul ederlerse, o anda kendilerini baskılardan ya da ölümden kurtarsalar bile Allah'ın (cc) çetin azabından kurtaramayacaklardır.¹⁸¹

a) Birinci görüşü savunanlar: Sa'di, *age.*, c. I, s. 929; El-Uleymi, *age.*, c. V, s. 395; Vahidî, *et-Tefsîrû'l-Basit*, c. XXIV, s. 153. (Vahidî: İbn Abbas, Ata ve ferra'nın da görüşlerinin bu yönde olduğunu naklediyor.); Mahallî & Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dar'ul-Hadis, I. Baskı, Kahire ty., c. I, s. 813

b) İkinci görüşü savunanlar: Kutup, *age.*, c. VIII, s. 20; Kurtubi, *age.*, c. XX, s. 106

c) Her iki görüşü savunanlar: Muhammed Emin el-Muhtar el-Cekni eş-Şankîfî, *Edvâi'l-Beyan fî İzâhi'l-Kur'an bil Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan 1990, c. IX, s. 7; Beğavi, *age.*, c. VIII, s. 472; Kuşeyri *age.*, c. VIII, s. 90

¹⁷⁷ Tin 95/5

¹⁷⁸ Bkz., Bakara 2/7; Maide 5/13; En'âm 6/125

¹⁷⁹ Bkz., Nisa 4/55-56, 140; Şûrâ 42/45; Ankebût 29/13 ve 23

¹⁸⁰ Nahl 16/106

¹⁸¹ İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 60; Ebu'l-A'la Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an 'Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri'*, Terc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İstanbul 2006, c. III, s. 64

Bu ayet-i kerimede, bir müminin canını kurtarmak için kâfirlerin kendilerine telkin ettiği sözü kabul etmesi ya da diliyle ifade etmesi gerektiği manası çıkarılamaz. Bu Allah (cc) tarafından müminlere bir ruhsattır. Ancak hedeflenen bir durum değildir. Yani bu ayete göre şayet mümin canı tehlikede olduğu bir anda o ifadeleri (küfrü onayladığını) söylerse, bu ifadeden dolayı “*azaba uğratılmayacaktır.*”¹⁸² Aslında inanan kişi için doğru olan şudur: kişinin bedeni parçalara dahi ayrılrsa yine de hakikati ifade etmekten vazgeçmemesidir. Burada kastedilen can tehlikesinin olmasıdır. Elbette zaruri durumlara karşılık bu ruhsat kullanılabilir. Ancak amaç haline getirilmemesi gerekir. Şayet her önüne çıkan zorluğa karşı mücadele etmeden, bu ruhsatı bahane edip davasından vazgeçerse, Allah’a karşı beslediği samimiyeti zedelenebilir.

İslam hukukunda zaruretlerle ilgili şöyle bir kaide vardır: “*Zaruretler haram olanı mübâh kılar.*”¹⁸³ Haram dairesini mümkün mertebe dar tutan İslam, hayatta beklenmeyen, doğal ve sürekli olmayan durumlar, problemler ve zorluklar karşısında bu belirlenen sınırların zorlanabileceği nazara alınarak birtakım kolaylıklar sunmuştur.¹⁸⁴ Tabi bunları yaparken, ölçüyü kaçırmadan, sınırları zorlamadan, haram olan şeyi yeme, içme ve yapma ruhsatı vermiştir.¹⁸⁵

Her dönem Müslümanlar önemli sorunlarla imtihan oldukları gibi, Hz. Peygamber (sav) zamanında da büyük sıkıntılarla sınanmış ve zaruri durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle baskı altında bulunan bazı Müslümanların Nahl suresinde belirtilen ruhsattan yararlanarak kurtulması, bazılarının ise, hiçbir şekilde müşriklerin ve kâfirlerin dediğini kabul etmediği durumlar vardır. Bu durumları ifade etmeden evvel, şunu söylemek gerekirse, bu ayet-i kerimenin sebebi nüzullerini tahkik ettiğimiz zaman, birçok tefsir kaynağında Allah’ın (cc): “*Zorlanan müstesna olmak üzere*”¹⁸⁶ emri gereği, Ammar b. Yasir ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Çünkü müşriklerin arzuladığı şeylere Ammar yaklaşmış gibiydi. İbn Abbas (r.a)’dan dan

¹⁸² Bkz., Nahl 16/106

¹⁸³ Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkavi es-Sübki Tâcüddîn, *El-Eşbâh ven-Nezair fil-Fürûi*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut h.1411/m.1991, c. I, s. 61

¹⁸⁴ Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda helaller ve haramlar*, İz Yay., 21. Baskı, İstanbul 2006, s. 26; Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Mes’eleleri*, İz Yay., İstanbul 2012, s. 212; Detaylı bilgi için Bkz., Mustafa Baktır, *İslam hukukunda zaruret hali*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1981, s. 134

¹⁸⁵ Bkz., Bakara 2/173; Maide 5/3; En’âm 6/119, 145; Nahl 16/115

¹⁸⁶ Bkz., Nahl 16/106

¹⁸⁷ Vahidî, *age.*, c. XIII, s. 207

rivayet edildiğine göre, müşrikler Ammar'ı, babası Yasîr'i, annesi Sümeyye'yi,¹⁸⁸ Bilal-i Habeş'i, Suhayb'i, Habbab'ı ve Salim'i yakalayıp, onlara çok ağır hakaretler ve işkencelerde bulundular.¹⁸⁹ Örneğin Habbab b. Eret (r.a), “eriyen yağları ateşi söndürünceye dek kor üzerinde yatmaya zorlanmış” ancak yine de inancından vazgeçmemiştir. Bilal-i Habeşi de (r.a) demir bir zırh içerisinde güneşin en kızgın olduğu zamanda sıcak havada bekletilmiştir. Demir ısınması ve sıcak hava etkisi ile bitkin düşmüştü. Sonrasında ateş gibi sıcak olan çölde sürüklenmiş ve kendisine birçok işkence yapılmıştı. Akşam olunca Ebu Cehil gelip kendilerine sövmeye, azarlamaya başladı ve böylece hakaretler ederek, yapılan işkenceleri daha da artırmıştı. Ancak o, Allah (cc) birdir sözünü söylemeyi ısrarla, büyük bir samimiyetle “Ehad, Ehad” şeklinde söylemeyi sürdürmüş ve inancını bırakmamıştır. Yine müminlerden olan Habib b. Zeyd b. Asım (r.a) ise yalancı peygamber Müseylime'nin emriyle uzuvları birer birer kesilmiştir. Her bir azası kesildiğinde ona bu yalancıyı peygamber olarak kabul etmesi söylenmiş fakat o son nefesini verinceye kadar her seferinde onun peygamberliğini reddetmiştir.¹⁹⁰

Bahsi geçen baskıların ve işkencelerin belki de en büyüğüne maruz kalanlardan biri de Ammar b. Yasir (r.a) ve ailesi idi. Asıl bahsedilmesi gereken, İslam davası için büyük işkencelere maruz kalan, ancak hiçbir şekilde inancından vazgeçmeyen Ammar'ın anne ve babasıdır.¹⁹¹ Onlar şehit düşmeden önce, Ammar'ın annesi Sümeyye'nin yanına Ebu Cehil gelerek diğer Müslümanlara yaptığı hakaretler gibi ona da sövüp, çok çirkin ifadeler kullanmaya başladı. Daha sonra Sümeyye'yi iki deve arasına bağladılar ve sen Müslüman erkekler için İslamiyet'i kabul ettin dediler. Sonra ellerinde bulunan mızrağı tenasül organına sapladılar. Kendisini bağladıkları develeri farklı yöne çevirerek, büyük bir işkenceyle şehit ettiler. Aynı şekilde eşi Yasir'i de şehit ettiler. İslam davası için ilk şehit olma şerefine nail oldular.¹⁹² Ammar (r.a)'a gelince. İbn Cerir bu olayı şöyle ifade ediyor: Ammar, Müşriklerin telkin ettiği sözleri, kalpten

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 605; Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277 (Bu ayet-i kerimenin sebebi nüzulünde geçen isimlerin aynı şekilde Nahl 16/41'de “Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenler” diye bahsi geçen kişilerin aynı kişiler olduğu ifade edilir.)

¹⁸⁹ Beğavi, *age.*, c. V, s. 45; Ebu Hayyan, *age.*, c. V, s. 521; Mustafa Necati Bursalı, *Peygamber Bülbülü Hz. Bilal-i Habeşî*, Çelik Yay., 11. Baskı, İstanbul 2016, ss. 52-81

¹⁹⁰ El-Esbehani, Ebi Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Amed, Hilyetü'l-Elviya ve Tabakatü'l-Asfiya, Dau'l-Kitabu'l-Arabi, 4. Baskı, Beyrut 1985, c. II, s. 64

¹⁹¹ Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277; Mevdudi, *age.*, c. III, s. 64

¹⁹² Tantavi, *age.*, c. I, s. 2572

kabul etmese de diliyle söylemiş oldu. Bu durumdan çok mahzun bir şekilde Hz. Peygamber'e (sav) gelip o zalimleri şikâyet etti ve telaffuzda bulunduğu söylemlerin akıbetini sordu. Hz. Peygamber (sav), ona: “*Kalbini nasıl buluyorsun?*” deyince O, iman ile dopdolu ve huzur bulmuş olarak, diye cevap verdi. Bunun üzerine peygamber (sav) ona: “*Bir daha aynı şeyi (sana işkenceyi) yapmaya kalkışacak olurlarsa, sen de aynı sözü söyleyerek öyle yap*” dedi.¹⁹³

Göğsünü Küfre Açanlar

Ayet-i kerimede bahsedilen iki konu olduğunu görmekteyiz. Birinci kısmını ifade ettiğimiz, “*kalbi imanla dolu olduğu*”¹⁹⁴ halde diliyle kâfirlerin istediği sözleri söylemek zorunda kalanlar.¹⁹⁵ İkinci kısmı ise ayette geçen “*fakat küfre göğüs açarsa*” yani, İslam’ı kabul etmediğini ifade eden sözler sarf eder ve göğsünü küfür için genişletirse,¹⁹⁶ rahat bir şekilde, isteyerek küfrü benimserse, kalpten İslam’ı reddederse, anlamındadır. Tantavi: ayette geçen “*kalbini küfre açarsa*” kısmının şart olduğu, bunun cevabının ise, yine ayette zikredilen “*Allah’ın (cc) azabının onların üzerine olacağı*” kısmı, olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷ Kurtubi: Bu durumu (kalbini küfre açma işini) “*Cenab-ı Hak’tan başka kimsenin bilemeyeceğini*” ifade edip, “*kaderiyenin savunmuş olduğu görüşünün de reddedildiğini*” bildirmektedir.¹⁹⁸

Allah’ın (cc) gazabının iman etmiş olduktan sonra, herhangi bir zorlama olmadan, bilerek kasten İslam’ı reddeden kişilerin, üzerlerinde olacağı¹⁹⁹ ve çok büyük bir azap olan “*cehennem azabının*” da kendilerine verileceği bildirilmektedir.²⁰⁰

¹⁹³ Bkz., İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 605; Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277; el-Uleymi, *age.*, c. IV, s. 58; es-Sâbûnî, *age.*, c. III, s. 338; Vahidî, *age.*, c. XIII, s. 207; Beğavî, *age.*, c. V, s. 45; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiratü'l-Maârif Haydarâbâd, 1. Baskı, yy., s. 1344; Kâdî, Abdulfettâh, *Esbâb-ı Nuzûl, Sahabe ve Muhaddisler Göre*, Çev. Salih Akdemir, Fecr Yay., 3. Baskı, Ankara 1996, ss. 237-238

¹⁹⁴ Nahl 16/106

¹⁹⁵ Ammar b. Yasir ve zulüm altında bulunan diğer Müslümanlar gibi.

¹⁹⁶ İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 605

¹⁹⁷ Tantavi, *age.*, c. I, s. 2572

¹⁹⁸ Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277

¹⁹⁹ Zuhayli, *Tefsîru'l-Münîr*, c. XIV, s. 238. (zuhayli, Gazabı: Allah’ın Rahmetinden kovulmak manasında olan lanetten daha şiddetli olduğunu söylemiştir.); Detaylı bilgi için, bkz., Yusuf Şevki Yavuz, “AZAP”, DİA, İstanbul 1991, c. IV, ss. 302-309; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., 6. Baskı, Ankara 2015, s. 200

²⁰⁰ Nahl 16/104

Sa'di: bahsi geçen azabın, hiç bitmeyeceğini, sürekli olacağını ve bu kişilerin ebediyen azap içerisinde kalacaklarını söylemiştir.²⁰¹ Bu, dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın da (cc), inkârcı milleti doğru yola eriştirmemesinden ötürü böyledir.²⁰²

Bu ayetlerin ışığında şu denilebilir: Kişinin kalbinde kâmil bir iman, yani Allah'a (cc) inanma konusunda şüphesiz bir inanç bulunursa, baskı altında iken, lisanıyla küfrü gerektiren bir söz söylemesi münafıklık değildir. Ancak kalbinde küfür, lisanında iman bulunuyorsa işte bu durum onda münafıklık olduğunu gösterir.²⁰³ Münafıkların ise hiçbir zaman net bir tavır ve duruşları olmadığı için Allah (cc) katındaki dereceleri de esfele-i safilin²⁰⁴ olmuştur.

Açıklamaya çalıştığımız Nahl 16/106. ayet-i kerimeyi destekleyen, kalpten kâfirliği benimseyerek, gönüllerini küfre açan kimseler hakkında başka ayetleri de delil olarak gösterebiliriz:

1. *“O gün, onlar imandan çok inkâra yakındılar. Kalplerinde olmayı ağzlarıyla söylüyorlar. Allah gizlediklerini onlardan iyi bilir.”*²⁰⁵ Kalplerinde küfrü gizleyip dilleriyle hakikati ifade edenlerin hali işte budur.

2. *“Onlar iman edenlere rastladıkları zaman: inandık derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman: Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz, derler.”*²⁰⁶ İman edenlere olumlu ifadeler kullandıkları halde, kalplerindeki küfrü gizliyorlardı. Bu ifadeleri baskı altında söylemedikleri gibi, kalplerinde hakiki iman da yoktu. Bu özellikleriyle o kimseler net tavır ortaya koymadıkları için münafık sıfatını kendilerinde bulunduruyorlardı.

Bu ayetleri tahlil ederken görüyoruz ki, kalbi imanla dolu olan, iman hazzını içinde barındıran bir kalbe sahip bir mü'min, baskı altında lisanıyla küfrü benimsemesi

²⁰¹ Sa'di, *age.*, c. I, s. 450

²⁰² Bkz., Nahl 16/107; Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277

²⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, Akpınar & Huzur yay., İstanbul 1962-66, c. IV, s. 148

²⁰⁴ Zuhayli, *Tefsiru'l-Vasit*, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, Dımeşk 2001, c. III, s. 2897 (Esfele-i Safilin kavramını daha evvel detaylıca işlediğimiz için, burada yeniden açıklama ihtiyacı duymadık.)

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/167

²⁰⁶ Bakara 2/14

caizdir. Kesinlikle bu durum imanına halel getirmemektedir. Ancak işkenceler altında bulunup hiçbir şekilde inancından vazgeçmeden, bu ruhsatı kullanmayanlar elbette daha büyük bir erdeme sahiptirler. Çünkü bir tarafta insanın hayatı diğer tarafta imanı söz konusuysen, imanı için canından vazgeçmek, herkesin ifa edebileceği bir erdem değildir.

3. *“İmandıktan sonra Allah’ı (cc) inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah (cc) katından bir gazap vardır büyük azap da onlar içindir.”*²⁰⁷

İkinci kısmını zikrettiğimiz bu ayetin hükmüne baktığımız zaman Allah’a (cc) iman ettikten sonra küfrü seçenlerin bir gazaba uğratılacağını görmekteyiz.²⁰⁸ Dünya ve ahirette azaba çarpılacaklarını birçok ayet-i kerimede olduğu gibi, bu ayetin ikinci kısmında da görmekteyiz. Zikredilen özellikleri kendinde bulunduran kişilere İslam kültüründe mühlid *“din değiştiren kişi”* denilmiştir.²⁰⁹ Bu şekilde olan, yani Allah’ın (cc) birliğini reddedip göğsünü küfre ve ateizme açan kimselere, dünyada öfke ahirette ise büyük bir azap vardır.²¹⁰ Yüce Allah kesin bir *“imandan sonra dinden dönen”* bu kimselerin tövbelerinin de kabul görmeyeceğini bildirmiştir.²¹¹ Yine Kur’an-ı Kerim’de, kalbini küfre açanların sıfatlarını yüce Allah (cc) bizlere şu şekilde bildirmektedir:

1. *“İşte onlar yoldan sapınca, Allah’ta (cc) onların kalplerini saptırmıştı. Allah (cc), yoldan çıkan milleti doğru yola erdirmez.”*²¹²

2. *“Sonra sıvışıp giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah (cc) onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.”*²¹³

3. *“Kalplerinde hastalık vardır.”*²¹⁴

4. *“Kalplerini katılaştırdık.”*²¹⁵

²⁰⁷ Nahl 16/106

²⁰⁸ Kurtubi, *age.*, c. X, s. 277

²⁰⁹ Vahidi, *age.*, c.XVI, s,191; Ebu Hayyan, *age.*, c. VI, s. 410

²¹⁰ Bkz., Nahl 16/106

²¹¹ Bkz., Âl-i İmrân 3/90-91

²¹² Tevbe 9/127

²¹³ Saf 61/5

²¹⁴ Bakara 2/10

²¹⁵ Maide 5/13

5. “Onlardan seni (okuduğın Kur’an’ı) dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik.”²¹⁶

6. “Allah (cc) onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır.”²¹⁷

7. “Onlar Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”²¹⁸

8. “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.”²¹⁹

9. “Bunlar, Allah’ın (cc) kalplerini mühürlediği, hevâ ve heveslerine uyan kimselerdir.”²²⁰

Yüce Allah, Münafık ve Kâfirlerin içine düştükleri bu sapıklıktan ve şerlerinden İslam âlemini muhafaza buyursun.

Çalışmamızın ikinci bölümünde “Şerh’us-Sadr” başlığı altında gönül genişliği ile ilgili detaylı bilgi verileceğinden şimdilik bu bilgileri yeterli görüyoruz.

Burada tahlilini yapmaya çalıştığımız, “İnşirâh” kelimesinin türemiş olduğu “Şeraha / شرح” kökünün anlamını ve Kur’an-ı Kerim’deki türevleriyle beraber ele aldıktan sonra şimdi de bu kökün semantik analizine geçelim.

1.3. “Şeraha / شرح” Kökü ve Türevlerinin Semantik Analizi

Kavramları ya da özel bir kelimeyi incelerken gerçek anlama varmak hedeflenir. Yani bundaki amaç: “Kelimenin her zaman taşıdığı, toplum tarafından aynı olarak bilinen ve hiç değişmeyen anlamıdır.”²²¹ Bu açıklamadan yola çıkarak, “Şeraha / شرح” kökünün lügat ve ıstılahi olarak asıl manası (gerçek anlamı), Kur’an-ı Kerim’de de görülmektedir.

²¹⁶ En’âm 6/25

²¹⁷ Bakara 2/7

²¹⁸ Muhammed 47/24

²¹⁹ Mutaffifin 83/14

²²⁰ Muhammed 47/16

²²¹ Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, Alemdar Ofset, İstanbul ty., s. 31

Araştırmalarımızda ele aldığımız gibi, “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” kökü ve benzerlerindeki kök kelimelerin “**Kişinin göğsünde bulunan endişe, darlık ve sıkıntının giderilerek, gönlünün rahatlatılması, sevinç, huzur ve mutlulukla beraber açılıp genişletilmesi; iç huzura kavuşturulması ve bir şeyi yorumlayabilmesi**” anlamlarını ihtiva etmesidir.

Konumuz itibariyle “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” kök manası ve türevlerini tahlil edip asıl manasını da ortaya koyduktan sonra, kendisinden türeyen kelimelerin de aslında bu manada kullanıldığını şu şekilde ifade edebiliriz:

Şerh: Şerh, **açıklama**, izah etme, yorumlama, **genişletme** ve **gizemli** olanı ortaya çıkarmaktır.

Eşraha: eti **açıp yaymak**, sevindirmek, **mutlu** etmek, birinin **sevincine** ortak ya da sebep olmaktır.

Teşrih: Bir şeyi bir yerden **ayırma**, dilimlere bölerek **açıp yaymak**, eti parçalara **ayırma** gibi manalara gelir.

Şerih: Teşrih kavramı gibi dilimlemek, parçalara **ayırma**, **açıp yaymak** anlamlarında kullanılmıştır.

İnşeraha: Bir kişide sevinç meydana gelmesi, “*kalp açılması, mutlu olması*” ve “*göğsünde genişlik*” hissetmesi gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Şârih: Konuya **açıklık** getiren, beyanda bulunan, **gizli** olanı **açığa çıkaran**, yorum getiren kişi demektir.

Mûnşerih: **Mutlu**, neşe saçan, **mutluluk veren** anlamları ile beraber kalbi mutmain (rahat, **açık, geniş**) olan anlamında da kullanılır.

İnşirâh: Darlığı (kapalılığı) giderip **genişletmek**, **açıklığa kavuşturmak**, azaların birbirinden ayrılması, ameliyat edilmesi vb. manaları ihtiva ettiği gibi, **mutlu huzurlu** ve sakin bir hayat yaşaması ve sıkıntılardan kurtulup manevi huzura kavuşması anlamında da kullanılmıştır.

Hâsılı hakkında bilgi verdiğimiz kelimelere bakıldığında “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” kökü ve türevlerinin tümünde, asıl mana göze çarpmaktadır. Bu kelimeler **genişletme, yayma, gizli olanı açığa çıkarma, mutlu ve sevinçli olma** manaları etrafında bir araya gelmişlerdir. “Şe-Ra-Ha / ش-ر-ح” kökü ve türevleri ile aralarında oluşan bu münasebet, “İnşirâh” kelimesinde de meydana gelmektedir.

Şimdi de Kur’an-ı Kerim’de “İnşirâh” kavramının semantik alanı ile ilgili diğer kelimeleri ele alalım.

1.4. Kur’an-ı Kerim’de “İnşirâh” Kelimesinin anlam alanına giren kelimeler

İnşirâh kelimesinin, Kur’an’da zikredilen yakın ve zıt anlamlı kelimelerin yanı sıra Kur’an’da geçmeyip ancak Arap lügatında kullanılması yaygın olan kelimeleri de burada ele aldık. Tespit ettiğimiz yakın anlamlı kelimelerden bazıları; “Seâde, Sûrur, İtmi’nan, İbtihac, Ferahe, Tarabe ve İrtiyah”dır. Zıt anlamlı olan kelimeler ise; “Hüzn, Ğamm, Harec, Dayyik, İnğalek, Keâbet, İktiâb, İnziâc ve Kalık”dır. Şimdi sırasıyla bu kelimeleri ele alalım.

1.4.1. KUR ’AN’DA “İNŞİRÂH” KELİMESİNE YAKIN ANLAMDA GEÇEN KELİMELELER

1.4.1.1. SEÂDE

سعد ve سعاد kelimeleri “*Mutlu, memnun, bahtiyar, başarılı*” olmak, “*sevinmek, neşelenmek, içi açılmak, rahatlamak iç huzuru bulmak*” ve “*hayra ulaşması için insanlara yapılan ilâhi yardımlar*” manalarını ihtiva eder.²²²

Bu kavramı Araplar şu anlamda kullanmışlardır: “سعدان **se’dan**” sütü çoğaltan bir bitkidir. Bu bitkinin de “*hurma dikenini*” olduğu söylenilmiştir. Araplar “*en güzel sütü olan deve hurma dikenini yiyen devenin sütüdür*” derler.²²³ Bunun için şöyle denilmiştir:

مرعى ولا كالسعدان

²²² İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

²²³ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

“Bu da bir otlaktır, ama sa’dan gibi değildir.”²²⁴

Yani fayda bakımından ikisi bir olamayacağı için, aynı değil sözünü kullanmışlardır. Araplar arasında bir deyim haline gelen bu söz, iyi olup da fazla iyi olmayan şeyler için darb-ı mesel olmuştur.

Bu kavram kol anlamında da kullanılır. Böyle kullanılmasının nedeni, kişi işlerini görürken kollarından yardım almasıdır. Kuşun iki kanadı “kuşun elleri” diye isimlendirildiği gibi “kuşun kanadı” olarak da kullanılmıştır.²²⁵

Bu kelimedenden türeyen “سعدانة” sözcüğünün “güvercin”, “ayakkabı bağcığının düğümü” ve “devenin boğaz altındaki etten çıkıntı”²²⁶ manalarına geldiği de belirtilmiştir. “سعود” kelimesi ise yıldızlar için kullanılmıştır.²²⁷

Fiil olarak ise “bedbahtlık” manasının zıddı olarak²²⁸ “Mutlu oldu.”²²⁹ “Sevinçli oldu.”²³⁰

اسعده الله

“Allah (cc) onu mutlu etti” manasında kullanılmıştır.²³¹

Kendisi ile bir mutluluğun gerçekleşeceği düşünülen bir konuda “yardım etmek anlamında” olduğu söylenmiştir.²³² Hz. Peygamber’in (sav) “lebbeyke ve se’deyk” sözünün anlamının şu olduğu ifade edilmiştir:

“Allah (cc), size mutlu olacağınız bir konuda tekrar tekrar yardım etsin!”²³³

²²⁴ Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 193; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 326; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

²²⁵ İbn Manzûr, *age.*, c. III, s. 213; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

²²⁶ Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 193; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

²²⁷ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 368

²²⁸ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 368; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 326

²²⁹ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, ay.; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232

²³⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. III, s. 213

²³¹ Ebû Ca’fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmail (ö.338/950), *İ’râbu’l-Kur’ân*, Tahk. Züheyr Çâzî Zâhid, neşr. Âlimü’l-Kütüb, Beyrut 1988, c. II, s. 303; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 469; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 326; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 368

²³² Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 193

²³³ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 232; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 368; Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 193; İbn Manzûr, *age.*, c. III, s. 213; Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 193

En büyük mutluluk yüce Allah'ın (cc) rızasına nail olmaktır.²³⁴ O'nun rızasını kazananın cennete gideceği de bir hakikattir.²³⁵ Dolayısıyla insan, cennette mutlu olduğu kadar başka hiçbir yerde mutlu olmayacaktır.²³⁶ Bundan dolayıdır ki, Allah (cc) mutlu insanlardan bahsederken şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَمِنَ الْجَنَّةِ ...

“Mutluluğa erdirilenlere gelince onlar cennettedirler.”²³⁷

Bir başka ayet-i kerimede de iki gurup insandan bahsedilirken, bunlardan cennete gidecek olanların halleri şöyle ifade edilmiştir: “Onların bir kısmı ise mutludur.”²³⁸ Allah (cc), kendilerine vermiş olduğu büyük nimetlerden dolayı, gönülleri rahatlamış, manevi huzurun hazzını alarak genişlik kazanmış ve mutlu olmuşlardır.

1.4.1.2. SÛRUR

“سرور” kavramı: “Neşe, şenlik, sevinç,²³⁹ iç huzur, mutluluk,²⁴⁰ memnuniyet, saadet, bahtiyarlık,²⁴¹ ferah, kıvanç, hoşnutluk, haz”²⁴² manalarında geldiği gibi, açığa vurulmayan, “gizli tutulan sevinç” anlamında da kullanılmıştır.²⁴³

“إسرار” Gizlemek” kavramı “إعلان” kavramının zıddıdır. Bu iki kavram Kur'an'da şu şekilde zikredilir:

وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً ...

“Kendilerine verdiğimiz rızıktan açık ve gizli sarf ederler.”²⁴⁴

وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

²³⁴ Bkz. Maide 5/119

²³⁵ Bkz., el-Fecr 89/27-30; Tevbe 9/100

²³⁶ Bkz., Yasin 36/55; Duhan 44/25-27 ve 57

²³⁷ Hud 11/108

²³⁸ Bkz., Hud 11/105

²³⁹ Zebidî, *age.*, c. 12, s. 18

²⁴⁰ İsfahânî, *age.*, c. I, s. 229

²⁴¹ İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 356

²⁴² İsfahânî, *age.*, c. I, s. 229

²⁴³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Muhammed b. Eyyüb el-Endelüsi (ö.487/1094), *Mu'cemü Me'sta'cem*, Tahk. Mustafa es-Sakâ, Âlimü'l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1403, c. III, s. 734; İsfahânî, *age.*, c. I, s. 469

²⁴⁴ Bkz., İbrahim 14/31

“Allah (cc), gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir.”²⁴⁵

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ...

“Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun.”²⁴⁶

Bu kelime gerçek anlamında kullanıldığı gibi mecaz olarak da kullanılmıştır. سِرٌّ
“İnsanın içinde gizlediği söz” manasındadır.²⁴⁷

...يَعْلَمُ السِّرَّ وَالْأَخْفَى...

“Allah (cc) gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.”²⁴⁸

...أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ...

“Allah (cc), hem onların gizli-saklı yapıp ettiklerini hem de gizli konuşmalarını
bilir.”²⁴⁹

Diğer türevleriyle ayetlerde şöyle zikredilir:

...وَأَسِرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ...

“Azabı gördükleri zaman, içlerinde pişmanlık duyarlar.”²⁵⁰

Yani, onu gizlerler. Bazıları,

...يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا...

“Keşke geri döndürülseydik de Rabbimizin ayetlerini inkâr etmeseydik”²⁵¹
ayetini delil göstererek onu “açığa vururlar” şeklinde tefsir etmişlerdir. Ancak bu
yorum doğru görülmemiştir.²⁵² Çünkü o kimselerin gizledikleri pişmanlık, açık bir
şekilde söyledikleri şu ayeti göstermez:

²⁴⁵ Teğabun 64/4

²⁴⁶ Mülk 67/13

²⁴⁷ Zebidî, *age.*, c. XII, s. 11; İsfahânî, *age.*, c. I, s. 229

²⁴⁸ Taha 20/7

²⁴⁹ Tevbe 9/78

²⁵⁰ Yunus 10/54

²⁵¹ En’âm 6/27

²⁵² İsfahânî, *age.*, c. I, s. 229

Keşke geri döndürülseydik de Rabbimizin ayetlerini inkâr etmeseydik.’,²⁵³

Bir kişiye gizli bir şekilde bir şeyi söyleme, fısıldama anlamında da kullanılmıştır. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا ...

“Hani, peygamber, eşlerinden birine gizlice bir şey söylemişti.”²⁵⁴

...تُسْرُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَّةِ...

“Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz.”²⁵⁵ Yani “onları kendilerine karşı beslediğiniz gizli sevgiden haberdar ediyorsunuz” Bu ayet “Onlara karşı beslediğiniz sevgiyi izhar ediyorsunuz” anlamında da yorumlanmıştır. Yapılan bu yorum daha isabetlidir.²⁵⁶ Çünkü bir kişinin birine bir şeyi gizliden fısıldaması, bunu başkalarından gizlemiş gibi görünse de, öte yandan kendisine gizli bir şekilde söylenen kişiye bu sırrı ifşa etmiştir. Şu ilahi buyruk da bu manadadır:

وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا

“Onlarla gizli gizli konuştum.”²⁵⁷

Ayrıca eşler arasında gizli bir şekilde cereyan eden bir durum olduğundan dolayı “cinsel ilişkiye” kinaye yoluyla سر ifadesi kullanıldığı gibi, “seçkin”²⁵⁸ manasında da kullanılmıştır. Örneğin; ... هو من سر قومه... “O, kavminin seçkinlerinden biridir.”²⁵⁹ Yine göbek bağını kestikten sonra arta kalan “et parçası için سر” kavramı kullanılır. Bu kullanım, “Et’in göbek bağını gizlemesinden” (içine alıp hapsetmesinden) dolaydır. “Avuç içinde ve yüz’deki kırıksıklıklar” için, “belirtilmeyen aşikâr edilmeyen mutluluk” için de kullanılır.²⁶⁰ Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurulmuştur:

...وَلَقَدْ أَنشَأْنَا لَهُمْ أَتْرَافًا وَبَنَيْنَا لَهُمْ قُفُولًا لَّعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

²⁵³ En’âm 6/27

²⁵⁴ Tahrim 66/3

²⁵⁵ Mümtetine 60/1

²⁵⁶ Zebîdî, *age.*, c. XII, s. 18; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229; İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 356

²⁵⁷ Nuh 71/9

²⁵⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229

²⁵⁹ İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 356

²⁶⁰ Zebîdî, *age.*, c. XII, s. 11; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229

“Allah (cc) yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç vermiştir.”²⁶¹

Allah’u Teâlâ cennet ehli için:

وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا

“Kendi ailesine sevinç içinde dönecektir.”²⁶²

Ayeti; cehenneme girecek kimseler hakkındaki;

إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا

“Çünkü o, ailesiyle birlikte iken mutluydu.”²⁶³

Bu ayet, dünya hayatındaki sevinç ahiret hayatındaki sevincin zıddı anlamında olduğuna dikkat çekmek ve vurgulamak içindir.²⁶⁴

Bu kavramdan türeyen “Serir سرير” kelimesi ise “Mutlu bir şekilde üzerine oturulan döşek” manasındadır. وسرر أسرة، وسرر şeklinde de gelir.²⁶⁵

مُتَّكِنِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَّصْنُوفَةٍ...

“Mutluluk koltuklarına kurularak”,²⁶⁶

فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ

“Orada yüksek tahtlar vardır.”²⁶⁷

وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابٌ وَسُرُرٌ عَلَيْهَا يَتَّكِنُونَ

“Onların evleri için gümüşten kapılar, üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık.”²⁶⁸

²⁶¹ İnsan 76/11

²⁶² İnşikak 84/9

²⁶³ İnşikak 84/13

²⁶⁴ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229; Zebîdî, *age.*, c. XII, s. 11

²⁶⁵ İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 356

²⁶⁶ Tur 52/20

²⁶⁷ Ğaşiye 88/13

²⁶⁸ Zuhruf 43/34

Ayrıca şekil itibariyle tahtaya benzetilmiştir. Kişi öldüğünde vücudu hareketsiz kaldığı için cansız bedenine de “سرير” denilmiştir.²⁶⁹

Bu kelime, genel itibariyle “inşirâh” kavramı gibi, daha çok gönlün ferahlaması, rahatlaması, huzurlu olup sakinleşmesi, darlık sıkıntı ve huzursuzluktan kurtulup genişlemesi şeklinde gelmiş ve anlam bakımından “inşirâh” kavramına yakın manada kullanılmıştır.

1.4.1.3. İTMİ'NAN

“İtmi'nân” kavramı ile “tuma'nînet” kavramı aynı olup, “*tedirginlikten sonra sükûnete ermek*” manasındadır. Bu da “*sakinlik, sessizlik ve huzur*” demektir.²⁷⁰ Sakinlik ise; göğüste (kalpte) oluşan rahatlama, genişlik, iç huzur, mutluluk, zinde ve tatmin olma anlamında olup, “*hareketsiz kalıp, yerinde sabit, mukim ve sakin olmak*” manasında kullanılmıştır.²⁷¹

Bu kelime, “*bir engel veya zorluğun ardından huzur, sakinlik ve sessizlik hâli*” anlamında yorumlanmıştır.²⁷² Bu da kişinin gönlünde huzursuzluk, sıkıntı ve darlık oluşmasına sebep olan durumlardan kurtulup iç huzur ve mutmainliğe erişme halidir.

“İtmi'nan”, “*herhangi bir kişi veya nesneye karşı güven duymak ve manevi olarak onunla sükûnet bulmak*” şeklinde de açıklanmıştır.²⁷³

Kur'an-ı Kerim'de “itmi'nan” kavramı türevleriyle beraber toplam 13 ayette zikredilmektedir.²⁷⁴ Bu kavram 9 yerde fiil,²⁷⁵ 4 yerde ise isim olarak geçmektedir.²⁷⁶ “İtmi'nan” kavramı ve türevlerinin geçtiği ayetlerden bazı örnekler sunacak olursak;

²⁶⁹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229; İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 356

²⁷⁰ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 403; Zebîdî, *age.*, c. XXXV, s. 356; İbn Manzûr, *age.*, c. XIII, s. 268; Sâhib, İsmail b. Abbâd (ö.385/995), *el-Muhît fi'l-Luga*, Tahk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn 1. Baskı, Beyrut 1994, c. VI, s. 8; Cevherî, *age.*, c. VI, s. 8; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 307; Ebu'l-Bekâ Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ Huseynî (ö.1262/1845), *el-Kulliyât Mu'cemu'n fi'l-Mustalahâtî ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Tahk. Adnan Derviş, Muhammed el-Misrî, Muessesetu'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1993, s. 585

²⁷¹ Fîrûzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhît*, c. IV, s. 680

²⁷² İsfehânî, *age.*, c. I, s. 307; Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Tahk. Muhammed Ali Neccar, el-Mektebetu'l İlmîyye, Beyrut, ty., c. II, s. 165

²⁷³ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, c. II, s. 165

²⁷⁴ Bkz., Bakara 2/260; Âl-i İmrân 3/126; Nisa 4/103; Maide 5/113; Enfal 8/10; Yunus 10/7; Ra'd 13/28; Nahl 16/106, 112; İsrâ 17/95; Hac 22/11; Fecr 89/27; Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1996, s. 526

... فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ ...

“Ona bir iyilik gelirse **gönlü yatıştır**, şayet başına bir kötülük gelirse yüzüstü dönüverir.”²⁷⁷

Bu ayette Allah’a (cc) gerçek anlamda iman etmeyenlerin halleri dile getirilmiştir. Bu kimselerin gündelik hayatları, işleri, amaçladıkları şeyler hep istedikleri şekilde mutlu, huzurlu ve zevk’ü sefa içerisinde geçer. O zaman kalpleri rahatlar, huzur bulur ve bunu Allah’tan (cc) gelen bir nimet olarak görmezler. Fakat bir musibet yaşarlarsa hemen geri adım atıp, Allah’ın (cc) emirlerini eleştirmeye başlarlar. Başlarına gelen sıkıntıların inançlarından dolayı olduğunu ima eder, Ahiret yurdundan daha çok dünya hayatına meylederler. Çünkü Allah’a (cc) kavuşacaklarını ve hesap vereceklerini ummazlar.²⁷⁸

Hasan-ı Basrî: “Bu, Allah’a (cc) kalbiyle değil de diliyle ibadet eden münafıklıktır.” der.²⁷⁹

İbn Abbas da şöyle der: “Adam Medine’ye gelirdi. Karısı oğlan doğurur, atları da ürerse: Bu, iyi bir din derdi. Yok, eğer karısı doğurmaz, atları üremezse: Bu, kötü bir din” derdi.²⁸⁰ Bu da gösteriyor ki kalp huzurunu dünyalık da arayıp Allah’a (cc) sırtını dönenler, menfaatlerini düşünüp en ufak bir sıkıntıda eski hallerine yani inançsızlıklarına dönenlerdir. Bu zümrenin dünya da kalpleri bazen sükûnete ermiş gibi görünse de aslında bunlar hiçbir zaman ne dünyada ne de ahirette iflah olamayacaklar, göğüs genişliğini ve gerçek anlamda iç huzuru da yaşayamayacaklardır.

²⁷⁵ Bakara 2/260; Âl-i İmrân 3/126; Nisa 4/103; Maide 5/113; Enfal 8/10; Yunus 10/7; Ra’d 13/28; Hac 22/11

²⁷⁶ Nahl 13/106, 112; İsrâ 17/95; Fecr 89/27

²⁷⁷ Hac 22/11

²⁷⁸ Bkz., Yunus 10/7, 11

²⁷⁹ Münafik kelimesi anlam itibarıyla şöyle izah edilmiştir. “Esas anlamı, el-Yerbû’ denilen bir hayvanın yuvası anlamına gelen en-Nâfikâu kelimesinden gelmektedir. Çünkü bu hayvanın yuvasının iki ağzı vardır. Birisine el-Kâsiâu, diğerine de en-Nâfikâu denilir ve hayvan bu kapılardan birisinden yakalanmaya çalışılırsa, diğerinden kaçır kurtulur. Aynen bunun gibi münafık da kendisi için iki çıkış yolu koyar. Birisi, İslâm olduğunu ifade etmesi, diğeri de kâfir olduğunu saklamasıdır. Bu ikisinden, hangisi hususunda onu yakalamak istersen, o diğerinden çıkıp kurtulur.” Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. I, s. 1301; Alûsi, *age.*, c. IV, s. 131; Mehmet Soysaldı, *Kur’ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir 1997, s. 85; Osman Bayraktutan, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur’an’da “Tahrif” Kelimesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2011, s. 29

²⁸⁰ Kurtubi, *age.*, c. XII, s. 19

Bir diğerk ayet-i kerimede ise şöyle buyurulmaktadır:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Onlar inanmışlar, kalpleri Allah'ı (cc) anmakla **huzura kavuşmuştur**. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı (cc) anmakla **huzura kavuşur**.”²⁸¹

Bu ayette kalplerin şüphe veren şeylerden uzaklaşması, hakiki manada mutluluğa nail olması ve tatmin derecesine varması manası vardır. Kalpler ancak Allah'ı (cc) anarak doyuma ve sakinliğe ulaşır. Bu sayede inananlar mutlu, huzurlu ve neşe dolu olurlar. Bu kavram ile ilgili diğerk ayet-i kerimelerde de benzer ifadeler zikredilmiştir.²⁸²

Netice itibariyle “itmi’nan” mutlu, huzurlu, dingin olma, göğüs genişliği ve iç huzuru yakalamaktır. Bu kavram; her hangi bir kişi ya da bir şeyin madden sabit durup hareket etmemesi anlamı taşıdığı gibi manen ise, göğsün (kalbin) huzurlu ve rahat olması anlamını da taşımaktadır. Bu yönüyle tıpkı “inşirâh” da olduğu gibi insan, manevi olarak darlık, sıkıntı ve psikolojik bunalımlarından kurtularak gönlünde bir huzur, sevinç, rahatlama ve genişlik hissi duyması gibidir.

1.4.1.4. İBTİHAC

“İbtihac / ابتهاج” Kavramı “ابتعج” kelimesinin mastarı olup, “Hoşlanma, şenlik, çok sevinme, sevinç, mutluluk,”²⁸³ “keyif, haz, neşe, saadet, ferahlama” vb. anlamları ifade eder.²⁸⁴

Bu kelime kökü türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de üç yerde zikredilmektedir.²⁸⁵ Genelde “rengin alımlı olması”²⁸⁶ ve “mutluluğun belirgin

²⁸¹ Ra'd 13/28

²⁸² Diğerk ayetlerde geçen “itmi’nan” kavramı için bkz., Bakara 2/260; Âl-i İmrân 3/126; Nisa 4/103; Maide 5/113; Enfal 8/10; Nahl 16/106, 112; İsrâ 17/95; Fecr 89/27

²⁸³ İbn Fâris, *age.*, c. I, s. 286; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 73; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 232; İbrâhim Mustafa vd., c. I, s. 73; Mahmud Sâfî (ö.1376/1957), *el-Cedvel fi İ'rabi'l-Kur'an, Dâru'r-Reşid*, 4. Baskı, Dımaşk 1997, c. XVII, s. 88

²⁸⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, c. IV, s. 174; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 430

²⁸⁵ Hac 22/5; Kâf 50/7; Neml 27/60

²⁸⁶ Ferâhidî, *age.*, c. III, s. 394; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 232; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 73

olması”²⁸⁷ anlamında gelir. Dolayısıyla bu anlam bakımından, Kur’an-ı Kerim’de “ibtihac” kavramının kullanımı ile ilgili Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ

“Onunla güzel manzaralı bahçeler bitirdik.”²⁸⁸

قَدْ بَهَجَ فَهُوَ بَهِيحٌ

Sözleri de bu anlamdadır.²⁸⁹

Yani göz alıcı yeşillikler ve bahçeler anlamında olup, baktığı zaman kişinin gönlüne rahatlık, ferahlık, huzur ve mutluluk veren demektir.

Bir başka ayet-i kerimede ise şöyle buyurulmuştur:

وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

“Orada her güzel türden yetiştirdik.”²⁹⁰

Bu ayette ifade edilen mana şudur; dünyada bütün canlıların faydalanması için, her bir türden güzel bitki yaratarak “*görkemli bir hale getirdik.*” Müşahede eden kimse için “göz alıcı” bir hal oldu, anlamındadır. Yani göz güzel bir manzara gördüğü zaman içi huzurlu olarak sükûnete ereceğinden dolayı böyle denilmiştir.²⁹¹ Şairin de ifade ettiği gibi:

ذَاتَ خَلْقٍ بَهِيجٍ

“Şekli şemali çok güzel”²⁹²

Ayrıca bir kimse herhangi bir şeyden dolayı “sevinip kakhaha atması”²⁹³ ile başkası tarafından onun bu sevinci fark edilirse bu durum şöyle ifade edilir:

²⁸⁷ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 232; İbrâhim Mustafâ vd., *age.*, c. I, s. 73

²⁸⁸ Neml 27/60

²⁸⁹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121

²⁹⁰ Kâf 50/7; bkz., Hac 22/5

²⁹¹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Sâbûnî, *age.*, c. VI, s. 145

²⁹² İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121

قد ابتهج بكذا

“O şey onu çok sevindirdi.”²⁹⁴

Bu kavram kurumuş olan otlara yağmur isabet etmesiyle beraber adeta yeni bir hayata başlaması gibi rengârenk bir canlılığa kavuşması anlamında da şu şekilde kullanılmıştır:

أبهجت الأرض بهج نباتها

“Yer bitkilerinin neşesi ile sevindi.”²⁹⁵

Netice olarak bu kavram darlık, sıkıntı, stres vb. durumlarla gönül darlığı ve iç huzursuzluk yaşamının zıddı olarak, hoşlanma, şenlik, çok sevinme, mutluluk, keyif, haz, neşe, saadet, ferahlama anlamlarını ifade eder, tıpkı “inşirâh” kavramında olduğu gibi, kişinin gönlüne genişlik hissi gelmesiyle beraber, iç huzura ve ferahlığa kavuşmasını sağlar.

1.4.1.5. FERAHE

“Ferahe / فرح” kavramı üzüntülü olmanın zıddı olarak “neşeli olma,²⁹⁶ ferahlama,²⁹⁷ sevinçli ve mutlu olmak” demektir.²⁹⁸ Yine bir yerin “genişlemesi” anlamına da gelmektedir.²⁹⁹

Bu kavramda zikredilen sevinç “geçici bir rahatlama” ile göğüs bölgesinin genişlemesidir. Bu durum genellikle “dünyevi hazlarda” meydana gelir.³⁰⁰ Bu anlık sevinme durumu ile ilgili ayette şöyle buyruluyor:

لَئِي لَا تَأْسُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ...

²⁹³ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitü'l-A'zam*, c. IV, s. 174; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 430

²⁹⁴ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 121

²⁹⁵ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 216; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 430; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitü'l-A'zam*, c. IV, s. 174

²⁹⁶ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 541

²⁹⁷ İsfehânî, *age.*, c. II, s. 182

²⁹⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 517; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 298; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 679

²⁹⁹ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 231

³⁰⁰ İsfehânî, *age.*, c. II, s. 182

“(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarıp sevinmeyeyiniz diye açıklamaktadır.”³⁰¹

Bu kavram Kur'an'da türevleriyle beraber yirmi bir yerde geçmektedir.³⁰² Genel itibariyle insanın sevinip şımarması, kibir ve gururlanması anlamında,³⁰³ bazı yerde de sevinilmesi gereken durumlardan bahsedilir. Özellikle mü'minlerin sevinecekleri ve yüksek mertebelere ulaşacaklarından söz edilir.³⁰⁴

مفراح şeklinde kullanıldığında “çok sevinen” anlamına gelir. Şair şöyle demiştir:

ولا جازع من صرفه المتقلب , ولست بمفراح إذا الخير مسني

“İyi bir şey ile karşılaştığımda fazla sevinmem; Onun tersyüz olup gitmesine de feryat etmem.”³⁰⁵

Görüldüğü gibi bu kavram da tıpkı “inşirâh” gibi sevinç, mutluluk, neşe, huzur, rahatlama ve göğüs genişliği ve benzeri manaları ihtiva etmektedir.

1.4.1.6. SEKÎNE

“Se-ke-ne/س-ك-ن” kökünden türeyen “sekîne” kavramı “sebat, vakar, ağırbaşlılık, huzur, güven, rahatlık” anlamlarına geldiği gibi, “mutmain olma, yatışma” ve “ferahlık” anlamlarına da gelmektedir.³⁰⁶

“Sekîne” ya da “sekînet”, “kurmak, dinmek, bir yerde ikamet etmek ve hareketin sona ermesi,”³⁰⁷ bir şeyin hareket halinden sonra durması, sakinleşmesi gibi manalara

³⁰¹ Hadid 57/23

³⁰² Âl-i İmrân 3/120, 170, 188; En'âm 6/44; Tevbe 9/50, 81; Yunus 10/22, 58; Hud 11/10; Ra'd 13/26, 36; Mü'minin 23/53; Neml 27/36; Kasas 28/76; Rum 30/4, 32, 36; Mü'min 40/75, 83; Şura 42/48; Hadid 57/23

³⁰³ En'âm 6/44; Ra'd 13/26; Kasas 28/76; Mü'min 40/75, 83

³⁰⁴ Yunus 10/58; Rum 30/4

³⁰⁵ İsfehânî, *age.*, c. II, s. 182

³⁰⁶ Ferâhidî, *age.*, c. V, s. 312; Cevherî, *age.*, c. V, s. 414; İbn Fâris, *age.*, c. VI, s. 15; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 486; İbn Manzûr, *age.*, c. XIII, s. 211; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1556; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, Marifet Yay., İstanbul 1999, s. 457; Mahmut Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati (ilâvelerle Mu'cemü'l Müfehres)*, Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 267

³⁰⁷ Ferâhidî, *age.*, c. V, s. 312; Ezherî *age.*, c. III, s. 329; İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 88; İsfehânî, *age.*, s. 236; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1556; Çanga, *age.*, s. 267

gelmekle birlikte, kişide bulunan korkuların sona ermesi, vesveselerin kesilip kalplerin sakinleşmesi ve huzura kavuşması manalarına da gelmektedir.³⁰⁸

Ayrıca Kur'an'da altı yerde geçen sekîne kavramı,³⁰⁹ “sağlam inanç, kalbin teskin edilmesi, güven ve sebat” (kalbin mutmain olması) anlamını da ifade etmektedir.³¹⁰ Sekîne kavramı, kişinin kendisiyle huzur (sekînet) bulduğu şeydir. Sekîne: “Nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle oluşan, kalp oturması, yürek ısınması, gönül rahatlığı diye tabir edilen, huzur ve sükûn hali veya onun menşeidir.” Bu şekliyle “sekîne”, bir şeye gönlün yatmasıyla oluşan dinginliği ve iç huzuru (inşirâh) ifade eder.

Özellikle tasavvuf ilminde sıkça kullanılan bu kavram; “gaybın ve manevi feyzin gelişi sırasında kalbin bulduğu itmi'nan ve huzur haline denir.” Böyle bir durumla peygamberler ve velî kullar karşılaşırlar. Bu sekînet onların kalplerine iner. Kur'an'da imanlarının pekişmesi³¹¹ ve zor anlarında “kalplerinin yatışıp iç huzura kavuşmaları için Allah'ın (cc) inananlara sekînet indirdiği” ayet-i kerimelerde belirtilmektedir.³¹² Hz. Peygamber hakkında da şöyle buyurulmaktadır:

... إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ ...

“...Hani onlar mağaradaydı, O, arkadaşına; “üzülme, Allah (cc) bizimle beraberdir”, diyordu ve derken Allah (cc) O'na katından bir sükûnet, bir güven duygusu bahşetti...”³¹³

Hz. Peygamber de “yüce Allah'ı anmak için toplanan kimseleri melekler kuşatır, onları rahmet kaplar ve onlar üzerine sükûnet ve vakar iner...” buyurmuştur.³¹⁴

“Sekîne” kavramı hakkında farklı yorumlar da yapılmıştır. Doğu bilimciler (Oryantalist ve Müsteşrikler), bu kavramın “Sâmî dillere ait bir kökten türediğini iddia

³⁰⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 486

³⁰⁹ Bakara 2/248; Tevbe 9/26, 40; Fetih 48/4, 18, 26; (Bakara süresinde bulunan ayetin dışında bütün ayetlerde “emniyet, güven ve rahmet” anlamlarında zikredilmektedir.)

³¹⁰ Bakara 2/248; Tevbe 9/26, 40; Fetih 48/18, 26; ayrıca huzur, sükûnet ve buna sebep olan diğer durumlar için bkz., En'âm 6/96; Tevbe 9/103

³¹¹ Fetih 48/4; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 626

³¹² Fetih 48/8

³¹³ Tevbe 9/40

³¹⁴ Müslim, Zikir, 25

ettikleri” gibi Yahudilerden Müslümanlara geçtiğini ileri sürenler de olmuştur.³¹⁵ Fakat ortaya atılan bu iddialar müfessirler tarafından kabul görülmemiştir.³¹⁶

Son olarak “Sekîne”, inşirâhı (iç huzuru) sağlayan ve ona sebep olan maddi ya da manevi durumlardır. “İsrailoğullarına gönderilen Tabut,³¹⁷ ölülerin diriltilmesi,³¹⁸ gökten bir sofranın indirilmesi³¹⁹ ve meleklerin yardımcı olarak gönderilmesi”³²⁰ inşirâhı meydana getiren unsurlardır. İşte gönülleri yatıştıran ve huzura ulaştıran bu durum sekînedir. Yüce Allah iman edenlerin sıkıntı, korku, endişe ve şüphelerini bu sekînelerle bertaraf etmiş, kalplerini dinginliğe ve huzura kavuşturmuştur. Bu durumu şöyle izah etmek mümkündür. Denizde aşırı derecede yükselen dalgaların durmasıyla bir sâkinlik ve dinginlik hâsıl olduğu gibi, endişe ve şüphe içerisinde olan mü’minlere sekîne inmesiyle de onların kalpleri yatışır ve sakinleşir.³²¹

Sekînetle şereflenen mü’min artık sarsılmaz bir imana sahip olmuş, yüce Allah’la manevi bağını kuvvetlendirmiştir. O tam anlamıyla huzur insanı haline gelmiş, dünyevî telaş ve sıkıntılardan kurtulmuştur.

Yüce Allah’ın lütfuna mazhar olan bu kimse, artık kalbine gelen her ulvî esintiyi Rabbinden bilir, şükür hissiyle sadece O’na sığınır. Bu sonsuz hazla birlikte, kalbi ve ruhu inşirâha ermiş insanların son durağı olan cennete ulaşır.

1.5. Kur’an-ı Kerim’de zikredilmeyen ancak “inşirâh” kelimesine yakın anlamda kullanılan bazı kelimeler

Kur’an-ı Kerim’de zikredilmediği halde Arap dilinde kullanımı yaygın olan yakın anlamlı kelimeler de mevcuttur. Bu kelimelerden de sıkça kullanılan Tarabe ve İrtiyah kelimelerinin olduğunu müşahade ettik. Şimdi bu iki kelimeyi ele alalım.

³¹⁵ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’ân*, General Editor: B. Bhattacharyya, M. A., Ph. D., No: LXXIX, s.174; Goldziher, Ignaz (ö.1921), “Müslümanlarda Sekîne Kavramı” Çev. Mehmed S. Hatiboğlu, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 1983, c. XXVI, ss. 143-153

³¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. II, s. 613; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. VI, s. 149; Kurtubî, *age.*, c. III, s. 247; İbn Kesîr, *age.*, c. I, s. 535

³¹⁷ Bakara 2/248

³¹⁸ Bakara 2/260

³¹⁹ Maide 5/113

³²⁰ Âl-i İmrân 3/126

³²¹ Arpalı, *age.*, s. 22

1.5.1. TARABE

“Neşe, sevinç, mutluluk,”³²² “eğlence veya eğlenmek,”³²³ “coşkulu olmak” ve “türkü söylemek”³²⁴ manalarına geldiği gibi, “üzülmek ve kederlenmek”³²⁵ manalarında da kullanılır. Kişi nasıl ki sevinçten yerinde duramıyorsa aynı şekilde üzgün olduğunda da stres ve sıkıntıdan yerinde duramaz. Dolayısıyla “طرب / tarabe” kavramı her iki anlam için de kullanılmıştır.

Bu kavram sevinç ya da üzüntü halinde “titremek”³²⁶ anlamında da gelir. Kur’an okurken ya da ilahi, kaside, türkü ve benzeri bir şey seslendirirken “uzatarak söylemek,”³²⁷ “sesi titreterek güzelleştirmek,”³²⁸ “süslemek”³²⁹ ve bununla “insanları coşturmak”³³⁰ anlamında kullanılır. Benzer bir şekilde bazı kuş çeşitleri de “öterken seslerini titreterek güzelleştirirler.”³³¹

طرب / tarabe sonuç itibariyle inşirâh kavramının eş anlamlısı olarak, kişinin gönlünü rahatlatan, ferahlatan, mutlu olmasını ve benzeri durumlar yaşamasını ifade eden bir kavramdır.

1.5.2. İRTİYAH

“İrtiyah / ارتياح” irtehanın masdarı olup, “Rahatlama, neşe, keyif, hoşnutluk, memnuniyet, zevk, tatmin, haz, kalpte meydana gelen sevinç, mutluluk” ve benzeri durumların ortaya çıkması anlamındadır.³³²

Bu kelime de inşirâh kavramı gibi kişiye rahatlama hissi vermekte, neşe, sevinç ve mutluluk anlamlarına gelmektedir.

³²² İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 679

³²³ Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269

³²⁴ Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 679

³²⁵ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 403; Zebîdî, *age.*, c. III, s. 268

³²⁶ İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 552

³²⁷ İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 454; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 403; İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 552

³²⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 403; İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 552

³²⁹ İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269

³³⁰ Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269

³³¹ İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 557; Zebîdî, *age.*, c. III, s. 269

³³² İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 427

İrtiyah kavramı diğer kavramlar gibi yaygın bir şekilde kullanılmadığından dolayı, kendisiyle ilgili çok detay verilmemiştir.

1.6. Kur'an'da 'İnşirâh' Kavramının Zıddı Olarak Geçen Kavramlar

“İnşirâh” kavramının anlam bakımından zıddı olan birçok kavram bulunur. Bu kavramlardan, Kuran-ı Kerim’de zikredilen beş kavram vardır. Bunlar da; “Hüzn / حزن”, “Ğamm / غم”, “Harec / حرج”, “Dayyık / ضيق” ve “İngalek / إنغلاق” kavramlarıdır. Şimdi bu kavramları sırasıyla tahlil edelim:

1.6.1. HÜZÜN

Sözlükte “gam, keder, kahır, üzüntü, elem, efkâr, dert ve endişe,” manasında gelen “hüznün حزن” kavramı, ıstılâhî olarak, kişinin maddi ve manevi kayıplarından dolayı hissettiği “üzüntü ve keder”,³³³ kişinin göğsünde hissettiği “sıkıntı, darlık ve huzursuzluk,”³³⁴ sevinçli, neşeli, huzurlu ve mutlu olmanın zıddı olarak ifade edilmektedir.³³⁵

Hüznün tanımını İsfehânî “kederden hâsıl olan iç sıkıntısı” olarak açıkladıktan sonra bu gönül daralmasının kişinin dilemesiyle gerçekleşmediğini belirterek, bundan dolayı Kur'an-ı Kerim’de zikredilen “üzülme” ya da “üzülmeyin” şeklinde anlatılan kelimelerin hakikatte hüznlenme olmayıp; “bu hislerin yaşanmasına sebep olacak davranışlardan uzak durmayı” öğütlediğini ifade eder.³³⁶

İbn Ebû Hâtim tefsirinde, “hüznün” kelimesini: “Kişinin işlemiş olduğu günahlardan sonra kalbinde bir üzüntü hissetmesi, bundan dolayı üzülmeye, pişmanlık duyması ve gönlünün daralması” şeklinde açıklamıştır.³³⁷

Kur'an-ı Kerim’de çokça zikredilen bu kavram iki yerde “hüzn”, üç yerde aynı manada “hazen”, otuz yedi yerde de kök itibariyle aynı kelimedenden türeyen fiillerden

³³³ Mustafa Çağrıncı, “Hüzn”, DİA, İstanbul 1999, c. XIX, ss. 73-76; Karagöz vd, Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 276-277

³³⁴ İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. I, s. 171

³³⁵ Er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 167

³³⁶ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 229

³³⁷ İbn Hâtim, *age.*, c. X, s. 3183

olup, toplamda kırk iki yerde hüznün ve türevleri ile zikredilmektedir.³³⁸ Bu ayet-i kerimelerin genelinde ahiret hayatında mü'minler için bir üzüme söz konusu olmayacağı gibi bunun için mahzun olmamaları gerektiği de dile getirilmektedir.³³⁹ Hz. Muhammed'e (sav) ve inananlara hitaben, kâfir ve müşriklerin, kendilerine karşı haksız tutumları ve baskılarından dolayı üzüntüye kapılmamaları, vakur bir tutum sergilemeleri kendilerinden istenmiştir.³⁴⁰ Hz. Yusuf'un (a.s) yaşadığı sıkıntılardan dolayı babası Hz. Yakub'un (a.s) yıllarca şiddetli ızdırap çekmesi, "hüzn" kavramıyla anlatılmaktadır.³⁴¹ Genellikle mü'minlerle ilgili zikredilen bu kavram Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette kullanılmaktadır.³⁴²

Zebîdî ise, hüzn kavramını: "Kişinin sevdiğini kaybettikten sonra duymuş olduğu derin üzüntü ve hissettiği keder olarak tanımlamıştır."³⁴³

Hz. Peygamber'in de (sav) buna örnek olacak birçok hüznü anları olmuştur. Rasûlullah'ın (sav) hayatında iyi günlerinde olduğu gibi, kederli ve üzüntülü zamanlarında da hep dert ortağı ve hayat arkadaşı olan çok sevdiği eşi Hz. Hatice (r.ha), O'nu teselli etmiş ve her haliyle O'na destek olmuştur. Yine en çok desteğini hissettiği sevdiklerinden biri olan amcası Ebû Tâlib vardı ki; işte bu iki değerli akrabasını, sevdiğini peş peşe kaybedince (vefat haberlerini alınca) derin bir üzüntü yaşadı. Hz. Peygamber'in (sav) derin mahzûniyet yaşadığı bu yıla da "Senetü'l-hüzn" (Hüzn yılı) denilmiştir.³⁴⁴

³³⁸ Çağrı, *age.*, ss. 73-76; Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 276-277

³³⁹ Bkz., Bakara 2/38, 62; En'âm 6/48; Yunus 10/62

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/139; Hicr 15/88; Ankebût 29/33

³⁴¹ Yusuf 12/84, 86

³⁴² Bkz., Allah'ın emrine uygun bir hayat yaşayanlar, Ahirette korku ve üzüntü çekmeyecekler.: Bakara 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân 3/170; Maide 5/69; En'âm 6/48; A'raf 7/35, 49; Yunus 10/62; Zümer 39/61; Fussilet 41/30; Zuhuf 43/68; Fâtır 35/34; Allah'tan başka Rab kabul etmeyip dosdoğru olan kimselere de korku ve hüzn olmayacağı müjdesi verilmiştir.; Fussilet 41/30; Ahkaf 46/13; Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Ebubekir'e (r.a) Hicret yolunda üzülmemesini öğütlemesi: Tevbe 9/40; Mü'minler'in hüznlenip gevşememesi öğüdü: Âl-i İmrân 3/139; Müşriklerin kışkırtmalarına üzülmemeleri gerektiği: Âl-i İmrân 3/176; Maide 5/41; En'âm 6/33; Yunus 10/65; Hicr 15/82; Nahl 16/127; Neml 27/70; Lokman 31/23; Yasin 36/76; Diğer ayetler için Bkz., Tevbe 9/92; Ra'd 13/28; Enbiyâ 21/103; Ahkaf 46/14; Kasas 28/13

³⁴³ Zebîdî, *age.*, c. XXIV, s. 34

³⁴⁴ Muhammed b. affî el-Bâcûrî el-Hudârî (ö.1347/1927), *Nûrül-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Tahk. Hişam hilâl, Daru'l-Ma'rife, 1. Baskı, Beyrut 2004, c. I, s. 49; Zuhayli, *Tefsiru'l-Vasit*, c. XII, s. 188; Seyyid Kutup, *age.*, c. IV, s. 1840

1.6.2. ĞAMM

“Ğammün / غَم” kavramı “*Gam, dert, keder, efkâr, üzüntü, tasa*”³⁴⁵ anlamında olup “*elem, acı, hüzn, endişe*” vb.³⁴⁶ manalara geldiği gibi, “*devenin burnu ve gözleri üzerine çekilen bez*” anlamında da gelir. “*ناصية غماء*” ise “*yüzü örten perçem*”³⁴⁷ demektir.

“Ğamm / غَم”, “*Bir şeyi gizlemek*” demektir. Bu manadan hareketle, “*bulutlar ay'ın yıldızların*”³⁴⁸ ve “*güneşin aydınlatmasını engellediğinden*” veya bir perde gibi kapattığından dolayı bulutlar için “*غمام*” denilmiştir.³⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de bu kavramdan şöyle söz edilir:

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ...

“*Onlar, bulut gölgeleri içinde, Allah'ın azabının ve meleklerin tepelerine inip işin bitmesini mi bekliyorlar?*”³⁵⁰

Ayette ifade edilmek istenen şudur: Yani bunlara Allah'ın (cc), melekler aracılığıyla azabının gelmesini mi bekliyorlar! Helak olup gitmeden emirlerin gereğini yapmak için neyi bekliyorlar anlamındadır. Sanki bulutların gölgeleri arkasında görülmediklerini mi sanıyorlar, bulutlar güneşin ışığını engeller gibi, Allah'ın (cc) insanları görüp gözetmesini engeller anlamında değildir. Çünkü O'nun (cc) görmesi sınırsızdır.³⁵¹

“غمام” kelimesi ile aynı anlamı taşıyan “غَمِي” ise benzer anlamda şu şekillerde kullanılmıştır: “*غَمِ الْهَالِ*”, “*ay bulutla örtüldü*”³⁵², “*ويوم غم*”, “*bulutlu gün*”³⁵³, “*وليلة غمة*”, “*bulutlu gece*”³⁵⁴ Hadis-i Şerifte bu kavram şöyle ifade edilmiştir:

³⁴⁵ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1476

³⁴⁶ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1476; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 659

³⁴⁷ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365

³⁴⁸ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitü'l-A'zam*, c. V, s. 378

³⁴⁹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, ay, Zebîdî, *age.*, c. XXXIII, s. 180

³⁵⁰ Bkz., Bakara 2/210

³⁵¹ Bu ifade ile ilgi Kur'an'da birçok ayet-i kerime geçmektedir. Bunlardan bazıları için, bkz., Bakara 2/110, 233, 237; Âl-i İmrân 3/156; Hadîd 57/4

³⁵² İbn Fâris, *age.*, c. IV, s. 303; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitü'l-A'zam*, c. V, s. 378; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 488; İbn Manzûr, *age.*, c. XII, s. 441; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1476; Zebîdî, *age.*, c. XXXIII, s. 180

صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته فإن غم عليكم فأكملوا عدة شعبان ثلاثين يوماً

“Orucu hilali gördüğünüzde tutun ve onu gördüğünüzde açın. Şayet hava **kapalı** olursa (görmenize engel olursa), Şaban ayının sayısını otuza tamamlayın.”³⁵⁵

Yine bu manada kelimeyi, şair şöyle kullanmıştır:

...ليلة غمي طامس هلالها...

“Ay’ı sönük olan bulutlu bir gece!”³⁵⁶

Kullanılan bu örnekler bir engel, bir perde ya da iki şeyin arasındaki bağlantıyı kesen bir durum olarak gelmiştir. Ayrıca “غمة الامر” “problemlî iş”³⁵⁷ manasında da gelir. Şu ayette ifade edildiği gibi;

ثم لا يكن أمركم غمة...

“yapacağınız iş sonra size bir **tasa** vermesin”³⁵⁸

Ayette geçen “غمة / ğummeh” mübhem demektir. Araplar, bu kavramı hilalin tespitini tam olarak yapamadıklarında kullanmışlardır. Bir şey “karışık, anlaşılmaz ve kapalı olursa ona denir.”³⁵⁹

³⁵³ Ferâhidî, *age.*, c. IV, s. 350; İbn Fâris, *age.*, c. IV, s. 303; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 488; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l-Muhit*, c. I, s. 1476; İbn Zebîdî, *age.*, c. XXXIII, s. 180

³⁵⁴ Ferâhidî, *age.*, c. IV, s. 350; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 488; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l-Muhit*, c. I, s. 1476

³⁵⁵ Alâuddîn Kasânî (ö.587/1191), *Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertibi’ş-Şerâi’*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut 1982, c. II, s. 80; Şîrbînî, Muhammed el-Hatîb (ö.977/1570), *el-İkna fî Halli Elfâzi Ebî Şucâ’*, Tahk. Mektebetü’l-Buhûs ve’d-Dirâsât-Dâru’l-Fikr, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1415, c. I, s. 234; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 223; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir 1991, c. I, ss. 486-487; Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Yumuşak, *Kur’ân’da “Şehr” Kelimesinin Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2011, ss. 28-43

³⁵⁶ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-A’zam*, c. V, s. 378; İbn Manzûr, *age.*, c. XII, s. 441

³⁵⁷ Ferâhidî, *age.*, c. IV, s. 350; İbn Fâris, *age.*, c. IV, s. 303; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 488

³⁵⁸ Yunus 10/71

³⁵⁹ Tefsir ilminde “Mübhematu’l-Kur’ân” başlığı altında incelenen bir konu olarak **mübhem**; Kur’an’da açıkça isimleri ifade edilmeyip te, “ismi mevsuller veya zamirlerle zikredilen erkek veya kadınlar olduğu gibi, melek veya cin veyahut ta bir topluluk veya kabile de olabilir.” Bu gibi ifadelerin ya da zamirlerin kimi işaret ettiğini anlamak gramer bilmeyen kimse için çok zordur. Es-Suyutî ve Kâtib Çelebinin naklettiğine göre, “bu mübhemat ilmi sadece nakil iledir.” Yani (re’y hiçbir mana ifade edemez manasında kullanmıştır.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlu*, TDV Yay., 24. Baskı, Ankara

Tarafe bunu şu şekilde açıklar:

لَعْمَرُكَ مَا أَمْرِي عَلَيَّ بِغَمَّةٍ ... نَهَارِي وَلَا لَيْلِي عَلَيَّ بِسَرْمَدٍ

“Ömrüne yemin ederim ki, benim işim bana kapalı değildir. Ne gündüzüm ne de gecem bana ebedî değildir.”³⁶⁰

Görüldüğü gibi Tarafe, “ğammün” kavramını burada kapalı bir durum, karışık ve belirsizlik ifade eden bir manada kullanmıştır.

غم ve غمة sözcükleri anlam bakımından tıpkı “dert, tasa, keder, musibet” ve benzeri manalara gelen كرب ve كربة sözcüklerine benzerler.³⁶¹

Ayrıca bir insan borç batağına düştüğünde gönlünü darlık, sıkıntı ve üzüntü kaplar, bu halini gören insanlar bunu şöyle ifade ederler:

لَا غَمَّ إِلَّا غَمُّ الدَّيْنِ

“Borçlunun derdi gibi dert yoktur.”³⁶²

Netice itibariyle bu kelime “inşirâh” kavramının manasına zıt olarak kullanılır. Yani, rahat olma, huzurlu olma, stres ve sıkıntıdan uzak olma, gönlü geniş olma, açık ve anlaşılır olma ve benzeri manaların zıddı olarak; bir şeyi örtmek, kapatmak, engel olmak, gönlü daralmak ve sıkılmak, aynı şekilde dert, tasa, keder ve musibet gibi manalara gelir. Netice itibariyle bu kavram, inşirâh kavramının kişiyi rahatlatıp sükûnete erdirdiği gibi, huzur vermediği, bilakis karamsarlığa sebebiyet verdiğini ortaya çıkarmaktadır.

1.6.3. HAREC

“Zorluk, darlık, sıkışma,”³⁶³ “şek, şüphe,”³⁶⁴ “kısıtlama, yasaklanmış, hata, günah”³⁶⁵ ve benzeri manalara gelen “harec” sözcüğü, “göğüs veya kalpte oluşan sıkıntı” manasında da kullanılır.³⁶⁶

2013, s. 186; Hadislerde ise mübhem olan şudur; belirli olmayan “kişi isimleri, falan kimse söyledi, bir kadın, bir erkek” vb. gibi ifadelerdir. ; Karagöz vd, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 479

³⁶⁰ es-Sâbûnî, *age.*, c. III, s. 51

³⁶¹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 365

³⁶² İsfehânî, *age.*, c. I, s. 375

“Harec”, dar olan bir şeyin daha da dar olanı “*iyice dar*” anlamında olup, gönlü çok daralan, sıkılan, bunalıma giren kimse için göğsünde huzursuzluk ve darlık oluştu denilir.³⁶⁷

Bu kavram “*ağaçların birbirine sarmaş dolaş olması, iç içe geçmesi çok ağaçlı bölge, ağaç yoğunluğu olan yer*” şeklinde belirtilir.³⁶⁸ Nasıl ki otlamakta olan hayvan, “*çok ağaçla kapanan, sıkılaştıran bir yere giremiyorsa, kâfirlerin kalbine de İslam’ın nuru girmediğinden*” dolayı bu şekilde vasıflandırılmışlardır.³⁶⁹

Bu kelime ile ilgili denilir ki; koyunları otlatmakta olan bir kişiye, Hz. Ömer (r.a) “harec” nedir diye sormuş, o kişi de, “*kimsenin giremediği çok sık olan ağaçlık bölgeye*” denir, şeklinde cevap vermiştir. Bu açıklamadan sonra Hz. Ömer (r.a): “*İşte kâfirlerin kalbi bunun gibidir, oraya iyilik girmez,*” demiştir.³⁷⁰

Aynı zamanda “harec”, “*zayıf kalmış deve*”³⁷¹ manasına geldiği gibi, “*yan yana tahtaların birbirine monte edilerek, üstünde ölünün taşınması için kullanılan tahtalar*” manasına da gelmektedir.³⁷²

Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette farklı manalarda zikredilen “harec”³⁷³ “*iki şeyin birleşmesi*”³⁷⁴ yani bir araya gelerek sıkışıp “*darlık*” oluşturması ve “*sıkıntı*” çıkarması,³⁷⁵ işlenen “*hata ve günah*”³⁷⁶ gibi manaları ifade ettiği de görülmektedir.

³⁶³ Ferâhidî, *age.*, c. III, s. 76; İbn Abbâd, *age.*, c. II, s. 400; İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 50; Cevherî, *age.*, c. I, s. 328; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 112; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233

³⁶⁴ Bkz., Nisa 4/65; Arâf /2; Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, “*el-Eşbah ve’n-Nezâir fi’l-Qur’âni’l-Kerîm*”, Tahk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Terc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret yay., 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 173; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474; Abduh, *age.*, c. VIII, s. 369; Kutub, *Fizilâl’il Kur’an*, c. III, s. 129

³⁶⁵ Bkz., Tevbe 9/91; Nur 24/61; Mukâtil, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 320; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, Dâru’l-Fikr, Kahire 1997, c. I, s. 119; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 234

³⁶⁶ Ferâhidî, *age.*, c. III, s. 76; İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 50; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 112; Zemahşerî, *age.*, *Esâsu’l-Belâga*, c. I, s. 119; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

³⁶⁷ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. XIII, s. 149; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 234; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

³⁶⁸ Ferâhidî, *age.*, c. III, s. 76; İbn Fâris, c. II, s. 50; Cevherî, *age.*, c. I, s. 328; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. XIII, s. 149; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

³⁶⁹ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Ya’kûb (ö.207/822), *Meâni’l-Kur’ân*, Tahk. Muhammed Ali Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî, Abdulfettah İsmail Şelebî, Dâru’s-Surûr, yy., ty., c. I, ss. 353-354; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233

³⁷⁰ Beğavî, *age.*, c. II, s. 158; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 1890; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 234

³⁷¹ Cevherî, *age.*, c. I, s. 328; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

³⁷² İbn Abbâd, *age.*, c. II, s. 401; İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 50; Cevherî, *age.*, c. I, s. 328; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

Harec Kur'an-ı Kerim'de geçtiği ayetlerde şu anlamlarda kullanılmıştır;

... تُمْ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا ...

“Verdiğin hükmü içlerinde bir **sıkıntı** duymadan tamamen kabul etmedikçe”³⁷⁷

Yani, şayet onlar şüphe, kararsızlık ve endişe etmekten geri adım atıp gönüllerinde herhangi bir tereddüt yaşamadan Hz. Peygamber (sav)’e ittiba etselerdi, işte o zaman her halleriyle güvende ve sebat içinde olurlardı, anlamında kullanılmıştır.³⁷⁸

Bir başka ayette ise;

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ...

“dinde sizin için bir **zorluk** kılmamıştır.”³⁷⁹

Allah’ın (cc) insanı sorumlu tuttuğu ibadetler, muamelat ve benzeri durumlarda gücü nispetinde yapabileceği birtakım vazifeler vermiş,³⁸⁰ bu vazifelerde de kişiye zorluk dilemeden, kolaylıklar sunmuştur.³⁸¹ Dolayısıyla sorumluluğunu yerine getiren kişinin gönlüne darlık değil, tam tersine inşirâh verilir ve işleri kolaylaştırılır. Göğüs darlaştırılması ile ilgili ise daha evvel farklı bir başlık altında işlemiş olduğumuz En’âm 6/125’te yüce Allah: “göğsünü daraltıp kalbini sıkıştırır,”³⁸² şeklinde buyurmuştur. Bu ayet, yüce Allah’ın kendilerine hidayet nasip etmediği kimselerin ruhanîyetlerinde meydana gelecek durumu bildirmek içindir.

³⁷³ Bkz., Nisa 4/65; Mâide 5/6; En’am 6/125; A’raf 7/2; Tevbe 9/91; Hac 22/78; Nur 24/61; Ahzab 33/37, 38, 50; Fetih 48/17

³⁷⁴ Ferâhidî, *age.*, c. III, s. 76; İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 50; Cevherî, *age.*, c. I, s. 328; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 112; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233; Zebîdî, *age.*, c. V, s. 473

³⁷⁵ Cevherî, *age.*, ay.; İbn Abbâd, *age.*, c. II, s. 400; İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 50; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 112; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233

³⁷⁶ Tevbe 9/91; Nur 24/61

³⁷⁷ Nisa 4/65

³⁷⁸ Mevdudî, *age.*, c. I, ss. 377-378

³⁷⁹ Hac 22/78

³⁸⁰ Bkz., Bakara 2/286

³⁸¹ Bkz., Bakara 2/185; Mukâtil, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, s. 173

³⁸² En’âm 6/125. Bu ayette geçen “harec” kelimesini “haric” şeklinde okuyanlarda olmuştur. O zaman manası şu şekilde olur: “İnkârı sebebiyle göğsünü daraltır” çünkü inkâr etmek “zan ile alakalı olduğu için nefis onunla hiçbir zaman huzura ve sükûna ermez”; Beğavi, *age.*, c. III, s. 186; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 233

Göğüste oluşan sıkıntı ve darlık (harec) ile ilgili başka bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

“Bu, sana indirilen bir Kitap’tır. Onunla insanları uyarman ve inananlara öğüt vermen hususunda göğsünde bir **sıkıntı** olmasın.”³⁸³

Katade, Mücahid, Abdullah b. Abbas ve Süddî burada ifade buyurulan sıkıntı (harec)’den maksadın, “şüphe halinde olmak”³⁸⁴ olduğunu söylemişlerdir. Bu da “Sana indirdiğimizden şüphede isen”³⁸⁵ ayeti gibidir. Fakat bu ayet ile beraber Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber’in (sav) şahsında tüm inananlara uyarıda bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in (sav) kendisine, Allah (cc) tarafından gönderilen ayetler hakkında hiçbir zaman şüphesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla kastedilenler “şüphe halinde olmamaları için uyarılan mü’minlerdir.”³⁸⁶

Ayrıca “harec” kelimesi: hata, kusur ve günahlardan nefsinin uzak tutmak için gayret eden, samimi duruş sergileyen kişiler hakkında “وَرَجُلٌ مُنْحَرَجٌ” yani “günahattan kaçınan kişi”³⁸⁷ anlamında da kullanılmıştır.

Açıklamaya çalıştığımız bu kavram, inşirâh’ın zıddı olarak, “sıkıntı, darlık” mutsuzluk ve benzeri manaları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla inşirâh, mutsuzluk ve sıkıntının (harec’in) aksine ferahlık, huzur, genişlik, rahatlık ve mutluluk şeklinde gelen bir kavramdır.

1.6.4. DAYYİK

“سعة **genişlik**” ve **ferahlık** kelimesinin zıddı³⁸⁸ olan “ضيق **Dayyik**”³⁸⁹ “darlık, sıkılmak daralmak,³⁹⁰ fakirlik, cimrilik, üzüntü”³⁹¹ ve benzeri durumlar için geldiği gibi,

³⁸³ Bkz., Âl-i İmrân 3/2

³⁸⁴ Beğavi, *age.*, c. III, s. 213; Taberî, *age.*, c. XII, s. 295; İbn Kesîr, *age.*, c. III, s. 386

³⁸⁵ Yunus 10/94

³⁸⁶ Ebu'l-Leys Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö.375/985), *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1996, c. I, s. 502

³⁸⁷ Ferâhidî, *age.*, c. III, s.76; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 223

³⁸⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 300; Zebîdî, *age.*, c. XXXX, s. 45

³⁸⁹ Ulemâ'nın bu kavram hakkında iki görüşü vardır. Kıraat imamları bu kelimeyi “ضيق **dayyik**” şeklinde şeddeli okurlarken, İbn Kesîr ise, şeddesiz olarak “ضيق **dayk**” diye okumuştur. Burada ifade edilen her iki okuyuşta da aynı anlam olduğu muhtemeldir. “ضيق **dayyik**” tıpkı “meyyit” (ölü)

kalpte şüphe oluşması, kırılma, genişliğin kaybolup daralmanın meydana gelmesi anlamlarında da kullanılmıştır.³⁹² Araplar “الرجل ضاق” söylemini, kişinin sıkı olduğunu yani cimriliğini ifade etmek için kullanırlar.³⁹³ Bu kavram, “harec” kavramıyla aynı manadadır.³⁹⁴ “İnşirâh” a zıt bir manada kullanılır.

Kur’an-ı Kerim’de dört ayette³⁹⁵ “sadr” kavramı ile beraber zikredilen “dayyik” göğüs bölgesine izafe edildiği zaman “İç sıkıntısı, kederlenme, endişe, kaygı, telaş, stres”³⁹⁶ göğüste sıkışma, darlık, huzursuzluk ve benzeri manaları ihtiva eder.

Peygamberlerin hayatları boyunca çektikleri ızdıraplar, çileler, stresler, sıkıntılar ve endişeler “dayyik” kavramı ile dile getirilmiştir.³⁹⁷ Ayrıca Hz. Muhammed’in (sav) gönlünü daraltan bazı durumlar da Kur’an’da şu şekilde ifade edilir.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ

“Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan **telaş edip sıkıntıya düşme!**”³⁹⁸

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ

“And olsun ki, söyledikleri şeylerden **senin gönlünün daraldığını biliyoruz.**”³⁹⁹

Yüce Allah, İslam’a ve peygambere düşmanlık eden putperestlerin (müşriklerin) ve kâfirlerin tahriklerinden dolayı gönlü daralan, sıkılan, huzursuz olan Rasûlullah’a (sav) bu ilahi mesajlarla teselli edip, gönlüne inşirâh vermiştir. O (sav)’in çektiği sıkıntılar, yüce Allah’ı reddeden kimselere karşı verdiği mücadeleden kaynaklanmaktadır. Fakat bu olumsuzluklar sürekli olmayıp geçicidirler. Çünkü yüce

kavramının “meyt”, “leyyin” (yumuşak) kavramının “leyn”, seyyid” (efendi) kavramının “seyd”, olarak telaffuz edildiği gibidir. Bkz. Beğavî, *age.*, c. III, s.186; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. I, s. 1890; Kurtubî, *age.*, c. VII, s. 72; Yazır, *age.*, c. IV, s. 102

³⁹⁰ İbn Fâris, *age.*, s. 548

³⁹¹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 300

³⁹² Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsîr-i İbni Abbas*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan ty. s. 1165

³⁹³ İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 300; Cevherî, *age.*, c. IV, s. 196; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 208; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 480

³⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. I, s. 1890

³⁹⁵ En'âm 6/125; Hud 11/12; Hicr 15/97; Şuara 26/13

³⁹⁶ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 480; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 300

³⁹⁷ Bkz., Tevbe 9/25, 118; Hicr 15/97; Şuara 26/13; Ankebut 29/23; Hud 11/77

³⁹⁸ Nahl 16/127

³⁹⁹ Hicr 15/97

Allah ahirette Hz. Peygamber'e (sav) ve inananlara kurtuluş verip, kendilerine fazlı kereminden büyük nimetler, kalp mutmainliği, sevinç, mutluluk ve huzur ihsanında bulunacaktır. Bu sayede onlar telaş, stres, mutsuzluk ve gönül darlığından kurtulmuş olacaklardır.⁴⁰⁰

“Dayyik” kavramını, daha önce “göğsün İslam’a açılması” başlığı altında ifade ettiğimiz gibi “harec” kavramıyla beraber kullanılmıştır. “*kimi de saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi, kalbini dar ve sıkıntılı kılar.*”⁴⁰¹ Allah (cc) bir kimseye hidayet vermediği zaman ona mutsuzluk, telaş, stres, keder, sıkıntı ve dert verir. Bu yüzden onun göğsü daralır, bunalır ve Allah’a (cc) iman etmediği için kalbine bir örtü olur.⁴⁰² Bu durumda olan kimse daha da hakikati göremez.⁴⁰³

1.6.5. İNGALEK

غلق Kökünden türeyen **انغلاق** kavramı “*inzivaya çekilmek, anlaşılmaz/muğlak olmak, içine kapanmak, içi daralmak bir şeye kapalı olmak*”⁴⁰⁴ manasındadır. “*Kilitlenmek, kapı sürülmek, kapanmak,*”⁴⁰⁵ “*çok zor açılan*”⁴⁰⁶ manasında da gelir. Fiil olarak kullanıldığında **أغلق الباب** “*kapıyı kapattım denilir.*”⁴⁰⁷ Çokluk ifade etmek için ise **غَلَقْتُهَا** denilir.⁴⁰⁸ Ancak duruma göre ya “*birçok kapıyı kapattım*” veya “*bir kapıyı defalarca kapattım*” ya da “*bir kapıyı çok sıkı kapattım,*”⁴⁰⁹ manasına gelir. Yusuf sûresinde geçen şu ayet bu manada gelmektedir.⁴¹⁰ **وَعَلَقَتِ الْأَبْوَابَ** “*Kapıları sımsıkı kapattım*”⁴¹¹ yani oradan giriş çıkış yapmanın imkansız olduğu anlamında kullanılmıştır. Bu olay ise Hz. Yusuf’un (a.s) gönlünü daraltan, huzursuz eden bir durum olmuştur. Her Peygamberin hallerinde olduğu gibi Allah (cc) Hz. Yusuf’u da (a.s) yalnız bırakmamış kötü niyetli insanların şerrinden muhafaza etmiştir.

⁴⁰⁰ Hayati Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 1999, s. 184

⁴⁰¹ En’âm 6/125

⁴⁰² Mütaffifin 83/14

⁴⁰³ A’raf 7/179, 198

⁴⁰⁴ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 291

⁴⁰⁵ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 488

⁴⁰⁶ İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 659

⁴⁰⁷ İbn Fâris, *age.*, c. IV, s. 314; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-A’zam*, c. V, s. 385

⁴⁰⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 488; Zebîdî, *age.*, c. XXVI, s. 259; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 659

⁴⁰⁹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 291

⁴¹⁰ En-Nehhâs, *age.*, c. II, s. 321; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-A’zam*, c. V, s. 385

⁴¹¹ Yusuf 12/23

“İngalek” kelimesi bırakmamak, hapsedmek, el konulmak anlamında şu şekilde kullanılmıştır; غلق الرهن غلوقا “*rehineye el konuldu, bırakılmadı*”⁴¹² yani sevincine kilit vuruldu, mutsuz edilip özgürlüğü elinden alındı, hapsedildi demektir.⁴¹³

Yaradan dolayı daralan, acı çeken, yerinde duramayan deve için şöyle denilmiştir; غلق ظهره دبوا “*devenin sırtı yaradan kurtulamadı.*”⁴¹⁴ Yani huzursuz oldu uzun süre iyileşmediği için acı çekti, demektir.

Yine kendisinde yaşam emaresi kalmayıp “meyve vermeyen hurma ağacı” anlamında نخلة غلقة denilmiştir. غلقة şeklinde geldiğinde ise “*zehir gibi acı ağaç*” anlamı ifade eder.⁴¹⁵

“İngalek” مكان غلق şeklinde geldiğinde “*kilitli yer*” anlamına gelir. Bu da “inşirâh” kelimesinin zıddı olan ضيق anlamındadır. Yani “*sabrın azalması, göğüs bölgesinin ise daralması*”⁴¹⁶ ve sıkışıp huzursuz olması manasını ifade eder.

Bu kavram herhangi bir yeri, kapıyı açık tutma, anlam itibariyle kapalı bulunan bir kelimeyi açmanın zıddı olarak gelir, bir kelimenin anlam bakımından kapalı ve anlaşılmaz olması şeklinde tarif edildiği gibi,⁴¹⁷ bir yere hapsolmek, kapanmak ya da gönlünü hakikatlere kapalı tutmak ve karamsar olmak anlamında da ifade edilmiştir. Gönlünü hakikatlere kapalı tutup Allah’ın (cc) emirlerine karşı karamsar davrananlar hakkında:

مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ

“*Allah’ın saptırdığı kimseye yol bulamayacaksın.*”⁴¹⁸

Şeklinde ifade buyrulan bu ayet-i kerime şu şekilde açıklanmıştır: “böyle bir kimse için rahmet kapıları **kapandığından** bir aracı ya da dost bulması imkânsız kılınmıştır.”⁴¹⁹ Artık kendisine bir çıkış yolu bulamayıp kalbi iyice daralmıştır.

⁴¹² İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, c. V, s. 385; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 488; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1182; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 659

⁴¹³ Zebîdî, *age.*, c. XXVI, s. 260

⁴¹⁴ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 291

⁴¹⁵ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 364

⁴¹⁶ Zebîdî, *age.*, c. XXVI, s. 264

⁴¹⁷ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, c. I, s. 488; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 291; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 1182; Zebîdî, *age.*, c. XXVI, s. 262

⁴¹⁸ A'raf 7/186

“İngalek” iki topluluk ya da kişi arasında çıkan sıkıntılardan dolayı aralarında husumet oluşup birbirlerine karşı gönüllerini kapatıp anlaşılmaz olmaları gerçeği görememeleri sonucunda, her iki tarafında “gönüllerinin daralması, tedirgin olması, sıkılması ve huzursuz olması”⁴²⁰ anlamındadır. Böyle bir muğlak durum için; “İngalek” kavramının zıt anlamlarından olan, Allah’ın (cc) Esmâ-i Hüsnâ’sında (en güzel isimler) bulunan “el-Fettah” sıfatı ile denilir ki; “Allah (cc) öyle bir hâkimdir ki, en kapalı olanı en güzel şekilde açandır.” Hiç kimsenin açmaya güç getiremediğini de açandır.⁴²¹ şeklinde açıklanmıştır.

Netice itibariyle Kur’an’da yer alan kavramlardan biri olan “İngalek” kavramı; kapıyı sınıksıkı kapatmak, bir yere kapanmak veya kapalı olan kelime anlamlarına gelir. Yani ilk anda manası anlaşılamayan kelime, ya da manevi olarak göğsünü (kalbini) hakikatlere kapatmak, inzivaya çekilmek, içi daralmak, huzursuz olmak, karamsar olmak, bir yerde kapalı kalıp sıkılmak ve ruhu daralmak şeklinde “inşirâh” kelimesinin zıddı olarak gelmektedir.

1.7. Kur’an-ı Kerim’de yer almamasına rağmen “inşirâh” kelimesinin zıddı olarak geçen bazı kelimeler

Sözlüklerde “inşirâh”ın zıddı olarak zikredilen ancak Kur’an-ı Kerim’de yer almayan “Keâbet / كآبة”, “İktiâb / إكتآب”, “İnziâc / انزعج”, ve “Kalık / قلق” kavramları, “İnşirâh”ın kavram alanına girmektedir. “İnşirâh” kavramının semantik analizini yapabilmek için Kur’an’da zikredilmeyen bu kavramları tahlil etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.7.1. KEÂBET

كعب ve كئيب kelime kökünden türeyen **كآبة** kavramı “*Keder, şiddetli üzüntü, moral bozukluğu depresyon, kara duygu,*”⁴²² “*gam, hüzn ve kötü durum*”⁴²³ anlamında

⁴¹⁹ Es-Sa’dî, *age.*, c. I, s. 210

⁴²⁰ İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 659

⁴²¹ Şirbînî, Muhammed el-Hatîb (ö. 977/1570), *es-Sirâcü’l-Münir, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye*, Beyrut yy., c. III, s. 250

⁴²² Ezherî, *age.*, c. III, s. 417; İbn Sîde, *el-Muhassas*, Tahk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâu’t-Türâsi’l-Arabi, 1.Baskı, Beyrut 1996, c. IV, s. 89; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 586; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 771

⁴²³ Zebîdî, *age.*, c. IV, s. 92

olup, kişinin sevinçli halinin kaybolup “şiddetli acı ve üzüntüye kapılıp renginin atması”, kendisine karşı yapılan her hangi bir yanlıştan dolayı sinirlenip “kırılması” anlamına da gelmektedir.⁴²⁴

Ayrıca “keâbet” kelimesi: kişinin çok sevdiği vatanından, evinden, yurdundan ve dostlarından uzaklaştığı zaman, hüznü olduğu için, yaşadığı gurbetlik ve çektiği hasretten dolayı “gönlü daraldı, sıkıldı, hüznü oldu” anlamında da kullanılmaktadır.⁴²⁵

1.7.2. İKTİÂB

اكتئاب Kelimesi de açıkladığımız “keâbet” kavramı gibi benzer anlamlarda kullanılır. İktiâb: “Depresyon, üzünlük, moral bozukluğu, keder, iç sıkıntısı, darlık, aşırı üzgün olma, keyifsiz” anlamında kullanıldığı gibi,⁴²⁶ “gam, hüznü ve kötü halde bulunma”, hiçbir iş yapma hevesi olmama anlamlarında da kullanılmıştır.⁴²⁷

Araplar bu kavramı, depresyona girmiş olup, keyfi kaçan, bunalan, gönlü daralan ve moralsiz olan kişi için: “yüzü kara'ya çalmış ve kül rengine dönmüş” anlamında “اكتئاب الرجل karamsar (üzgün, moralsiz) adam”⁴²⁸ şeklinde mecaz ifadelerle açıklayarak dile getirmişlerdir.

Görüldüğü gibi “Keâbet ve İktiâb” kavramları benzer manalar ifade ederek “inşirâh” (göğüs genişliği, rahatlık ve huzur) kavramının zıddı olarak, gönül darlığı, sıkıntı, keder, depresyon, moralsizlik, keyifsizlik ve iç huzursuzluk gibi manalarda kullanılmıştır.

1.7.3. İNZİÂC

انزعج / İnziâc”, “Rahatsız olmak, rahatsızlık duymak, rahatı bozulmak, tedirgin olmak”⁴²⁹ gibi anlamları olmakla birlikte, “gönlü daralmak, sıkılmak”⁴³⁰ “saldırı, korku, panik” vb. anlamlarda da kullanılır.⁴³¹

⁴²⁴ İbrâhim Mustafâ vd., *age.*, *ay.*; İbn Fâris, *age.*, c. V, s. 123

⁴²⁵ İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 694; Zebîdî, *age.*, c. IV, s. 77

⁴²⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, c. IV, s. 89

⁴²⁷ Zebîdî, *age.*, c. IV, s. 92

⁴²⁸ İbn Farîs, *age.*, c. V, s. 123

⁴²⁹ İbrâhim Mustafâ vd., *age.*, c. I, s. 393

⁴³⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 288; Zebîdî, *age.*, c. VI, s. 13; İbrâhim Mustafâ vd., *age.*, c. I, s. 393

Bu kavram, stres, rahatsızlık, “endişe, tedirginlik, huzursuzluk, kararsızlık ve istikrarsızlığa delalet” ettiği anlamında ifade edilir.⁴³² Araplar “Bir mekânda karar kılmayan kadın için المزاج”⁴³³ kelimesini kullanmışlardır.

“İnziâc” kavramı mastar olarak “Herhangi bir şeyi bağlı bulunduğu yerden ayırmak, birini huzursuz edip endişeye sevk etmek, stresli ve rahatsız”⁴³⁴ bir hale getirmek anlamında da kullanılmıştır.

Ayrıca bu kavram tasavvufta da sıkça kullanılmaktadır. Buna göre “inziâc” kavramı; kişi Allah’ın (cc) kelamını dinlediği ya da kendisine bu emir ve nehiy’lerin telkin edilmesi etkisiyle, kalbin bir olan Allah’a (cc) doğru heyecanlanarak hareket etmesi ve O’na yönelmesidir.⁴³⁵ Kısacası kalbin geçici olan dünya yaşamından ve menfaatlerinden tamamen ayrılması sonucunda gerçek manada yüce Allah’a yönelmesidir. Yine “vecd halinde kalbin tamamen hareketlenmesi, zorlanarak kıpırdaması”⁴³⁶ şeklinde de ifade edilmiştir.

“İnziâc” kavramı, sevinç, mutluluk, ferahlık/rahatlık ve genişlik kavramlarının aksine “korku, panik, tedirginlik ve rahatsızlık” ifade etmektedir. Bu da şu sonucu gösterir ki; bu kavram mana itibariyle “inşirâh” kavramının zıt anlamındandır. Gönlü “inşirâh” bulan kişi nasıl ki, göğsü genişlemiş, mutlu, sevinçli, kalbi rahat ve huzuru yakalamış ise; “inziâc” halinde bulunan kişi de o derece stresli, sıkıntılı, endişeli, mutsuz, üzgün, tedirgin, gönlü daralmış ve huzursuz olmuştur. Netice itibari ile “inşirâh” ve “inziâc” kavramları zıt anlamlı kavramlar olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

⁴³¹ Muhammed b. Ebi’n-Nasr el-Hamîdî, *Tefsîru Ğarîbi mâ fi’s-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim*, Tahk. Zebîde Muhammed Saîd Abdulazîz, Mektebetü’s-Sünne, 1. Baskı, Kahire 1995, c. I, s. 257

⁴³² İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 8; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 288

⁴³³ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 280; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 288

⁴³⁴ İbn Fâris, *age.*, c. III, s. 8; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 280; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 288; Zebîdî, *age.*, c. II, s. 13

⁴³⁵ Seyyîd Şerif Ali b. Muhammed Curcânî (ö.816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, Tahk. Abdulmun’im el-Hufnâ, Dâru’r-Reşâd, Kahire 1991, s. 47; Tehânevî, Allâme Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed (ö.1158/1745), *Keşşafu Istilahati’l-Fünûn*, Beyrut 1998, s. 29

⁴³⁶ Hucvirî, Ali b. Osman Cullâbî (ö.465/1072), *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yay.:. 93, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 536

1.7.4. KALIK

Bu kavram “inziâc” kavramına benzer anlamlar ihtiva eder. Yani “*Endişe, tedirginlik, huzursuzluk durumudur.*”⁴³⁷ “*Bir şeyin daralması, sıkışması, mutsuz olması*”⁴³⁸ ve “*kişinin stresten dolayı yerinde duramaması, sürekli hareket etmesi, bir yerde karar kılamaması*” gibi manalara gelmektedir.⁴³⁹ Böyle bir durumda bulunan kişi, sanki “*sarılıp sıkılmış gibi*” kalbi huzursuz ve mutsuzdur.⁴⁴⁰

Bir kimsenin kalbi sıkışıp, gönlü daraldığında:

قَلِقَ وَضَاقَ صَدْرُهُ

“O’nun gönlü sıkıştı, daraldı” anlamında ifade edilir.⁴⁴¹

Eskiden deve, katır ya da at gibi “*hayvanlarla yük taşırken, bellerine sarılan ip ya da semerlerin onları sıkığı*” anlamında da kullanılmıştır.⁴⁴²

Sıkıntılı ve tedirgin halde olan kimseyi ifade etmek için kullanılan “Kalık / قلق” kavramı, mana itibariyle inşirâh’ın zıddıdır.

İnşirâh’ın kavram alanına giren kelime köklerini ve türevlerini inceledikten sonra, Kur’an ve Hadislere göre, inşirâh olayının ne şekilde cereyan ettiği ve farklı ilimler açısından nasıl değerlendirildiğine bakmanın, isabetli bir analiz ortaya koyabilmek için gerekli olduğu kanaatindeyiz.

⁴³⁷ İbn Fâris, *age.*, c. V, s. 19; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, c. I, s. 560; İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 323; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhit*, c. I, s. 1189; Zebîdî, *age.*, c. XXVI, s. 341

⁴³⁸ İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 323; İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 756

⁴³⁹ İbrâhim Mustafa vd., *age.*, c. II, s. 756

⁴⁴⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 323

⁴⁴¹ Zebîdî, *age.*, c. V, s. 474

⁴⁴² İbn Manzûr, *age.*, c. X, s. 323

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'I KERİM VE DİĞER İLİMLERE GÖRE İNŞİRÂH OLGUSU

2.1. KUR'AN-I KERİM ve HADİS-İ ŞERİFLERDE İNŞİRAH OLGUSU

2.1.1. ŞERHU'S-SADR / شرح الصدر

Müfessirlerin Kur'an-ı Kerim'de inşirâh olayı ile ilgili geçen ayetleri yorumlamalarına baktığımız zaman, genel olarak “**şerhu's-sadr**” göğsün manevi olarak açılıp genişletilmesine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Ancak az da olsa bazı müfessirler, özellikle inşirâh sûresindeki şerhin maddi (fiziki) bir genişletme olduğunu dile getirdiklerini görmekteyiz. Bu durum “**şakku's-sadr**” başlığı altında ifade edileceği için, öncelikle şerhu's-sadr tabirini inceleyelim.

“**Şerhu's-Sadr / شرح الصدر**” iki kelimededen meydana gelen bir cümledir. Daha evvel ele aldığımız kavramlardan biri olan “**şerh**” lügatte açmak, yarmak, keşfetmek, yorumlamak, kapalı olan manayı açarak ifade etmek demektir. Bir cümlenin, bir sözün ya da bir kitabın etrafıca yorumlanması ve tefsir edilmesi de **şerh** olarak adlandırılır.⁴⁴³ Ayrıca mana itibarıyla inşirâh sûresine “**şerh sûresi**” de denilmiştir.

“**Sadr**” ise, göğüs bölgesi için kullanılıp, bununla “**kalp**” kastedilmektedir.⁴⁴⁴ Ayrıca sadr: “kalp ve nefisten kinaye olup bir şeyin ön kısmı demektir.”⁴⁴⁵ “İnsanın beli ve başı arasında yer alan ilk yerdir.” Ondan sonra diğer organlar gelir. Tıpkı bir “mekânın en önemli yerindeki oturak için **sadr**” ifadesinin kullanılması gibi.⁴⁴⁶

“**شرح الصدر / Şerhu's-Sadr**”⁴⁴⁷ ifadesi de; göğsün “*açılıp genişlemesi*” anlamındadır. Yüce Allah tarafından, kalbin “ilâhî bir nur, sükûnet, mutluluk” ve

⁴⁴³ Cevherî, *age.*, s. 541; ; İsfehânî, *age.*, c. I, s. 531; Zebîdî, *age.*, c. VI, s. 503

⁴⁴⁴ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 531; Râzî, *age.*, c. I, s. 517; İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 543; Zebîdî, *age.*, c. VII, s. 16

⁴⁴⁵ Yazır, *age.*, c. X, s. 36

⁴⁴⁶ Bilmen, *age.*, c. 8, s. 4057

⁴⁴⁷ **Şerh**'in kalp yerine sadra (göğüs) izafe edilmesini Râzî şu şekilde yorumlamıştır: “Allah (cc), “**şerh**” olayını kalp bölgesine özellikle tahsis etmiştir.” Çünkü vesvesenin yeri (Nas 114/5) ayetinde “*O şeytan, insanların sadırlarına vesvese verir.*” şeklinde buyurulduğu gibi göğüştür. Dolayısıyla “vesveseyi gidermek ve hayır duygularıyla değiştirmek” “**şerh-i sadr**”dır. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. I, s. 4779; M. Hamdi Yazır ise şöyle açıklamıştır: “*Sadr kelimesi, kalbe mahal olması ve sadrdan bir parça olması sebebiyle kalpten kinaye olabilir. Çünkü gerçekte genişleyen kalptir. Ancak mübalağa olması için şerh, sadra nispet edilmiştir*” Yazır, *age.*, c. X, s. 36

huzurla rahatlaması anlamına gelmektedir.⁴⁴⁸ Allah (cc) dilediği insanın göğsünü açar, genişlik ve huzur verir. İnsanın inanç yönünden kalbi açılır.⁴⁴⁹ Yani Allah (cc), kişinin kalbini kaplayan, “üzerini örten”⁴⁵⁰, hakikati görmesine engel olan küfür perdesinin açılıp iman nurunun kalbine yerleşmesini nasip eder. Hz. Musa (a.s)⁴⁵¹ ve Hz. Muhammed (sav) için ifade edilen inşirâh’ın, nübüvvet vazifesi sırasında yaşanan sıkıntıların giderilip gönüllerinin (kalplerinin) sükûnete ermesi ile ilgili olduğu ifade edilir.⁴⁵²

Hz. Muhammed’in (sav) manevi olarak yaşadığı inşirâh’ı,⁴⁵³ müfessirler şu şekilde ifade ederler: Râzî (ö.606/1209) Mefâtihu’l-Gayb eserinde, Hz. Peygamber’in (sav), “dünyanın önemsizliğini ve ahiretin mükemmelliğini bilip anlaması” demektir. En’âm 6/125 ayetinin de bu anlamı ifade ettiğini belirtmiş, genişlikten maksat ise “marifetullah ve taatle” alakalı bir durum olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁴

İbn Kesîr (ö.774/1372), “kalbini nurlandırdık ve onu geniş ve rahat kıldık.” O’ (sav)’in göğsünü (kalbini) genişletip huzura erdirdiği gibi, aynı şekilde, “şeriatını da geniş, hoşgörülü ve kolay kıldı. Onda ne bir zorluk, ne bir ağırlık, ne de bir darlık vardır.” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵⁵

Vehbe Zuhayli’ye göre ise, “Göğsünü, ona koyduğumuz hikmet, iman ve peygamberlik ile ve ondan giderdiğimiz cehalet yükü ile açıp, genişlik vererek rahatlattık, anlamındadır.”⁴⁵⁶

Yapılan bu yorumları da göz önünde bulundurduğumuzda Hz. Peygamber’in (sav) rahatlaması, göğsünün genişlemesi (inşirâh’ı) şu durumdan sonra ortaya çıktığı

⁴⁴⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 531; Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, kont. Bekir Topaloğlu, Mizan yay., İstanbul 2005, c. XVII, s. 254

⁴⁴⁹ Bkz., En’âm 6/125; Zümer 39/22

⁴⁵⁰ Bkz., Mutaffifin 83/14

⁴⁵¹ “Gönül genişliği ile ilgili Hz. Musa’nın (a.s) duası” başlığı altında daha evvel detaylıca bilgi verdiğimizden dolayı Hz. Musa’nın (a.s) inşirâh olayını yeniden anlatma ihtiyacı duymadık.

⁴⁵² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. I, s. 4779; Zuhayli, *Tefsîru’l-Münîr*, c. XXX, s. 292

⁴⁵³ Hz. Peygamber’e (sav) göğüs genişliğinin alameti ile ilgili sorulan soruya da cevaben: “aldanma yurdundan uzaklaşmak ve ölüm gelmeden önce onun için hazırlanmaktadır” buyurmuşlardır.; Taberi, *age.*, c. XXIV, s. 493. ayrıca, aldanma yurdundan uzaklaşmaktan maksat, şu durum olduğu ifade edilmiştir: “Allah’a ve onun vaad ve tehdidine samimiyetle iman, insanın dünyadan uzaklaşmasını, ahirete râğbet etmesini ve ölüme hazırlanmasını gerektirir.”; Yazır, *age.*, c. X, s. 39

⁴⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. I, s. 4779

⁴⁵⁵ İbn Kesîr, *age.*, c. I, s. 7

⁴⁵⁶ Zuhayli, *Tefsîru’l-Münîr*, c. XXX, s. 292

söylenbilir. Hz. Peygamber (sav), toplumun ciddi anlamda delalet, sapıklık içinde, “küfür ve inatla beraber şirk koştuklarını gördükçe gönlü çokça sıkılır” ve daralırdı. Kavmini, düşmüş oldukları bu bataklıktan ve sapıklıktan nasıl kurtaracağını ve İslam’ı nasıl ulaştıracağını devamlı düşünürdü. Yüce Allah, Hz. Peygamber’in (sav) arayış içinde olduğu “yöntemi (yolu)” kendisine vahiy edince, göğsündeki (kalbindeki) darlık, huzursuzluk hemen iç huzura, mutluluğa ve rahatlığa döndü, bu sayede göğsü genişlemiş,⁴⁵⁷ gönlü (kalbi) inşirâh bulmuştur.⁴⁵⁸

2.1.2. ŞAKKU’S-SADR / شق الصدر

Hz. Peygamber’in (sav) yaşamış olduğu inşirâh olayının bir diğer şekli de fiziki olmasıdır. Ancak **şakku’s-sadr** / شق الصدر şeklinde tarif edilen bu olay Kur’an-ı Kerim’de geçmeyip hadis-i şeriflerde dile getirilmiştir.

Şakku’s-sadr cümlesi de tıpkı şerhu’s-sadr gibi iki kelimedenden oluşan bir cümledir. Ayrı ayrı ifade edecek olursak;

Şakk / شق kavramı: herhangi bir şeyde meydana gelen “yarık” anlamındadır.⁴⁵⁹ Kur’an’da çokça geçen bu kelime “yarmak, ayırmak, iki parçaya bölmek” vb. anlamlarda kullanılır.⁴⁶⁰

Sadr / صدر kavramı ise, daha evvel anlattığımız gibi göğüs bölgesi için kullanılır.⁴⁶¹

Şakku’s-sadr / شق الصدر kelimesi bir bütün olarak, göğsün yarılması anlamında olup, Hz. Muhammed’in (sav) hayatı boyunca bu inşirâh’ı iki kere yaşadığı ifade edilmiştir. Birincisi, sütannesinin himayesinde, sütkardeşi Şeyma ile oyun oynadığı sırada, Cebrail’in (a.s) yanına gelip göğsünü yarması, akabinde kalbini zemzem ile

⁴⁵⁷ Ersoy, *age.*, ss. 46-47

⁴⁵⁸ Bkz., İnşirâh 94/1

⁴⁵⁹ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 264

⁴⁶⁰ Bkz., Kâf 50/44; Kamer 54/1; Hakka 69/16; Abese 80/26; İnşikak 84/1

⁴⁶¹ Detaylı bilgi için “Şerhu’s-Sadr” başlığına bkz.

yıkaması şeklinde cereyan etmesidir. İkincisi ise, Hz. Peygamber'in (sav) miraç hadisesi gerçekleşmeden evvel yaşandığıdır.⁴⁶²

Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı inşirâh'ın fiziki bir ameliyat şeklinde, "göğsü yarılarak kalbi çıkarılıp yıkanmış," tekrar yerine konularak "iman ve hikmetle" doldurulmuştur. Ancak bu tartışma konusu olmuştur. Çünkü kalbin fiziki (maddi) olarak yıkanması ve manevi şeylerle (ilim, hikmet ve şefkat) donatılması arasında bir bağ olduğunu kabul etmeyenler, bu konu hakkındaki nakilleri akli bulmayı reddetmişlerdir. Bu olayın gerçekleştiğini mümkün gören, maddi temizliğin manevi temizlikle de bağlantılı olması gerektiği şeklinde yorumlayanlar ise, buna inanmakla birlikte, tek gayenin bu olduğunda ısrar etmemişlerdir.⁴⁶³ Bu olayın Duhâ sûresinin nazil olması ile ya da indikten sonra meydana gelmesi hakkında hadis-i şeriflerde deliller vardır. Özellikle miraç gecesi ile ilgili ifade edilen fiziki inşirâh'ın şu şekilde olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber (sav) buyurdular ki: *"Ben Beyt'in yanında uyur uyanık arası bir halde iken içinde zezem suyu bir altın tasla bana gelindi de göğsüm şuraya ve şuraya kadar yarıldı."* Katade; Enes'e ne kastediyor dedim: *"karnımın aşağısına kadar dedi,"* Buyurdu ki: *"Derken kalbim çıkarıldı da Zemzem suyu ile yıkandı. Sonra tekrar yerine kondu. Sonra iman ve hikmet dolduruldu. Sonra Burak getirildi. Onun üzerinde Cebrail (a.s) ile beraber gittim. Ta dünya semasına vardık."* şeklinde rivayet edilir.⁴⁶⁴

Zikredilen her iki olayda da Hz. Peygamber'in (sav) göğsünün darlık, sıkıntı ve kederden kurtularak, yerine iman, hikmet ve şefkatle beraber genişlik, iç huzur, rahatlık ve sükûnet verilmiştir.

2.2. FARKLI BİLİMLER AÇISINDAN İNŞİRAH'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnşirâh kavramının daha iyi anlaşılması için diğer bilimlerle olan münasebetinin incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bunun için diğer bilimlerle olan durumuna baktığımızda, özellikle de dört ayrı bilimle sıkı bir bağ içerisinde olduğunu

⁴⁶² Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Yayınları, İstanbul 1977, c. II, s. 112 (Bu şekilde fiziki bir inşirâh'ın yaşanıp yaşanmaması hakkında tefsirlerde birçok farklı açıklamalar yapılmıştır.) detaylı bilgi için bkz., Yazır, *age.*, c. X, s. 34; Ateş, *age.*, c. X, s. 526

⁴⁶³ Yazır, *age.*, c. X, s. 37

⁴⁶⁴ Yazır, *age.*, c. X, s. 38; Buhari, *Miraç*, c. III, s. 1410; Tirmizi, c. V, s. 442; Müslim, *İsra*, c. I, s. 149

görmekteyiz. Bunlar İslam Tarihi, Tasavvuf, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisidir. Şimdi sırasıyla bu bilimler açısından inşirâh'ı ele alalım.

2.2.1. İSLAM TARİHİ AÇISINDAN

İslam tarihine, Hz. Âdemden (a.s) günümüze kadar baktığımızda birçok zorlukların yaşandığını görmekteyiz. Toplumsal ya da bireysel olarak yaşanan bu sıkıntılardan sonra, Allah'a (cc) ve peygamberlere iman edenler mutlaka bu zorlukların ardından bir takım kolaylıklar da görmüşlerdir. Ayet ve hadislere baktığımızda, bu zorluklara göğüs gerenler, darlıklara ve zorluklara karşı inançlarından taviz vermeyenler; cennet ile müjdelenmiş ve Allah'ın (cc) razı olduğu kullar olarak zikredilmişlerdir. Bu durum sıkıntılar karşısında gönülleri sıkılan, iç huzursuzluk yaşayan Müslümanların yüreğini ferahlatmış, dünya ve ahiret mutluluğuna ermelerine vesile olmuştur. İslam tarihinde en büyük sıkıntılarla imtihan olanlar, hiç şüphe yok ki peygamberler ve onlara tabi olanlardır. Araştırmamızın birinci bölümünde çektikleri zorluklara karşılık, gönülleri daralan ve Allah'ın (cc) inayetiyle kendilerine “inşirâh” göğüs genişliği ve iç huzuru verilen peygamberlerden (Hz. Muhammed ve Hz. Musa) kısmen bahsetmiştik. Çalışmamıza ışık tutması anlamında kısaca Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'un da zorluklar karşısında gönüllerinin nasıl inşirâh bulduğunu sırasıyla ifade etmeye çalışacağız.

2.2.1.1. HZ. ÂDEM'İN (A.S) İNŞİRÂH'I

Yeryüzünde yaratılan ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdemdir. (a.s) Allah (cc); onu yaratacağı zaman, toprağa “*ben senden bir halk yaratacağım ki, bana itaat edenler de olacak isyan edenler de olacaktır.*”⁴⁶⁵ İtaat edenler Cennet'e, isyan edenlerin ise cehenneme gideceği kendisine vahyedildi.⁴⁶⁶

Hz. Âdem de (a.s) diğer peygamberlerin kendisinden sonra yaşayacağı, zorluklar gibi birçok zorluk yaşayarak, gönlü daralmış ve sıkılmıştı. Ancak bütün peygamberlerde olduğu gibi, Allah (cc) onu da yalnız bırakmamış ve yaşadığı her sıkıntıdan sonra, gönlünü rahatlatacak nimetler kendisine bahsetmiştir. Özellikle kendisinin imtihan

⁴⁶⁵ Bakara 2/30; Taberi, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu'l-Taberi)*, Dâru-Kütübi'l-İlmiye, 1. Baskı, Beyrut 1407, c. I, s. 62

⁴⁶⁶ Hicr 15/43; Fâtır 35/39; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV yay., 22. Baskı, İstanbul 2016, c. I-II, s. 30

olduğu durumlardan iki tanesini açıklayalım. Birincisi, çocukları ile sınanması; ikincisi ise, şeytan ile imtihanı, eşiyile birlikte cennetten çıkarılması, buna benzer yaşadığı sıkıntılar ve neticesinde gönlünün daralıp huzursuz olması, daha sonra da, Allah'ın lütfuyla tövbesinin kabul olunup, gönlünün inşirâh bulmasıdır.

Hız. Âdem'in (a.s) Çocukları ile İmtihanı:

Hız. Âdem'in (a.s), Kur'an'da iki çocuğundan bahsedilir. Çocuklarından Kâbil, babasının kardeşini daha çok sevdiğini düşünerek onu daima kıskanırdı. Allah (cc) her ikisini imtihan ederek, kurban sunmalarını isteyince, Hâbil en güzelini, Kâbil ise, Allah'ın buna ihtiyacı yok diyerek kötü olanını sundu. Babaları bu sadakaların, Rableri katında, Hâbil'den kabul edildiğini, kabilden ise, reddedildiğini kendilerine bildirince, sadakası kabul edilmeyen oğlu, babasının kardeşini daha çok sevdiğini bahane ederek, kardeşini kıskandı ve öldürmek istedi. Sonunda nefesine uyup, Hâbil'i öldürdü. Bu yaşanan durum fazlasıyla babalarını üzdü ve babalarının gönlünü daralttı.⁴⁶⁷

Hız. Âdem (a.s), çok uzun zaman Hâbil için ağladı. Kâbil'i de huzurundan kovdu, Kâbil ise, daha sonra âmâ olan çocuğu tarafından taşlanarak öldürüldü.⁴⁶⁸

Hız. Âdem (a.s) ile Eşinin Şeytanla İmtihanı:

Cenab-ı Hak, peygamberi yarattıktan sonra, Meleklerle şu şekilde emretti:

وَأَذِّنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

*"Meleklerle, "Âdem'e secde edin" demiştik, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu."*⁴⁶⁹

İblis'e niçin secde etmedin, denildiği zaman, büyüklük taslayarak şöyle cevap verdi:

"Ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" dedi.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Bkz., Maide 5/27-31

⁴⁶⁸ Köksal, *age.*, ss. 54-55

⁴⁶⁹ Bkz., Bakara 2/34; A'raf 7/11; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Taha 20/116

İblis emri veren Allah olduğunu unutup Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışı ile uğraştı, kibirlendi ve küfre düşenlerden oldu. Hâlbuki ona her hangi bir maddeye secde edeceksin denilseydi yine de hüküm değişmeyecekti. Çünkü emri veren yüce Allah'tı.⁴⁷¹

Şeytan bu kibrinden sonra da durmadı. Artık kıyamete kadar Hz. Âdem (a.s) ve onun soyundan gelecek insanlarla uğraşmaya devam edecektir.⁴⁷²

Allah (cc), peygamber ve eşinin cennetteki nimetlerinden faydalanmasını emredip, bir ağaca ise yaklaşmamalarını istedi. Ancak Şeytan, Hz. Âdem'in cennetten kovulması için onlara vesvese vererek, nefislerine uymaları ve oradan çıkarılmalarına sebep olmuştur.⁴⁷³ Ayet-i kerimede bu durum şu şekilde buyrulur:

*“Ey Âdem! Eşin ve sen cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.*⁴⁷⁴

*“Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı, onlara; Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz” dedik.*⁴⁷⁵

Artık yeryüzüne gönderildiklerinde, yapmış oldukları şeyin hata olduğunu düşündükçe, gönülleri sıkıldı ve huzursuz oldular. Bunun üzerine Allah'a (cc) şöyle niyazda bulundular:

*Her ikisi, “Rabbimiz! Kendimize zulüm ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz” dediler.*⁴⁷⁶

Allah (cc) onlara bir takım ameller bildirip yapmalarını istedi. Onlar da bu emirleri yerine getirerek, pişmanlıklarını tekrar dile getirip tövbe ettiler. Sonunda

⁴⁷⁰ A'raf 7/12; Sad 38/76

⁴⁷¹ Bkz., A'raf 7/13; Hicr 15/34; İsrâ 17/61-62; Sad 38/77

⁴⁷² Detaylı bilgi için bkz., A'raf 7/14-17; Hicr 15/36-39; İsrâ 17/62-65; Taha 20/123; Sad 38/78-81

⁴⁷³ Bkz., A'raf 7/19-20; Taha 20/115, 117, 120-121; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 592; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c. I-II, ss. 35-38

⁴⁷⁴ Bakara 2/35; A'raf 7/19

⁴⁷⁵ Bakara 2/36; bkz., Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed İmâdî (ö.982/1574), *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty., c. I, s. 91

⁴⁷⁶ A'raf 7/23

tövbeleri kabul edildi.⁴⁷⁷ Bu durum Hz. Âdem (a.s) ile eşi Havva'nın gönüllerine sükûnet verdi. Rahatlayıp huzura kavuştular.⁴⁷⁸

2.2.1.2. HZ. NUH'UN (A.S) İNŞİRÂHI

Ulû'l-azm Peygamberlerden⁴⁷⁹ Hz. Nuh (a.s): bir beşer olarak insanlık tarihinin en çok ömür süren peygamberlerinden biridir.⁴⁸⁰ Kur'an'da kendi adıyla anılan ve inançsızlara karşı mücadelesini konu edinen bir sûre vardır.⁴⁸¹ Kendisine peygamberlik vazifesi verilmeden önce toplum ciddi anlamda bir sapkınlık içindeydi. “*Vedd, Süva, Yağus, Yauk ve Nesr*”⁴⁸² diye anılan putlara tapıyorlardı. Haddini aşmış olan kavmini “başlarına gelecek azapla korkutmak, bir olan Allah'a ibadete davet etmek üzere” Allah'ın (cc) elçisi olarak gönderildi.⁴⁸³

Kavmine:

“*Ey kavmim! Allah'a ibadet ediniz! Sizin, Ondan başka hiçbir ilahınız yoktur!*”⁴⁸⁴

“*Allah'tan başkasına taparsanız, O'nun sizi şiddetli bir azap ile cezalandırmasından korkuyorum!*” dedi.⁴⁸⁵

Bu çağrılara rağmen, kavminin ileri gelenleri, Hz. Nuh'u (a.s) “*sapkınlıkla*” itham ettiler.⁴⁸⁶ O (a.s) ise, kavminin hidayet bulması için gayret ediyordu. Her ne kadar dil döktüyse de⁴⁸⁷ yine de kavmi isyan etmekten vazgeçmeyip, onu “*yalan konuşmakla suçladılar.*”⁴⁸⁸ Hatta isyanlarında bir adım daha ileriye gidip peygambere (a.s) eğer doğru söylüyorsan iddia ettiğin azabı getir, yoksa “taşlanmışlardan olursun” dediler.

⁴⁷⁷ Bakara 2/37; Taha 20/122

⁴⁷⁸ Bkz., Taha 20/122; Ebussuûd, *age.*, c. I, s. 92

⁴⁷⁹ Bunlar beş tanedir: Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.

⁴⁸⁰ Bkz., Ankebut 29/14; Taberi, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. I, s. 112

⁴⁸¹ Nuh sûresi Kur'an'ın yetmiş birinci sûresi olup, yirmi sekiz ayetten oluşmaktadır.

⁴⁸² Nuh 71/23

⁴⁸³ A'raf 7/59; Hud 11/25-26; Nuh 71/1-2

⁴⁸⁴ A'raf 7/59

⁴⁸⁵ Hud 11/5-6

⁴⁸⁶ A'raf 7/60

⁴⁸⁷ Bkz., A'raf 7/59-63; Nuh 71/6

⁴⁸⁸ Bkz., Hud 11/27-34

Buna benzer daha birçok hakarete bulunarak O'nun (a.s) gönlünü daraltıp huzursuz ettiler.⁴⁸⁹ Bunun üzerine O (a.s), Allah'a (cc) şöyle niyazda bulundu:

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانتَصِرْ

“Bunun üzerine, Rabbine: Ben yenik düştüm, bana yardım et! Diyerek yalvardı.”⁴⁹⁰

قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونَ

“Rabbim! Beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et” dedi.⁴⁹¹

Allah (cc), Peygamber'in (a.s) duasına icabet edip, kendisine bir gemi yapmasını emretti.⁴⁹² Gemi yaptığında yine kavminden inanmayanlar kendisine hakaretler ederek alay ettiler.⁴⁹³ Eşi ve oğlu da kendisine iman etmeyenler arasındaydı. Onları kurtarmak için çok gayret ettiyse de yine de kendisine inanmadılar. Neticede tufana yakalanıp helak oldular.⁴⁹⁴ Bu durum Hz. Nuh'un (a.s) gönlünü daha da daralttı.⁴⁹⁵ Ancak her zamanki gibi yine O (a.s) Rabbine sığındı. İnanmayanlara beddua,⁴⁹⁶ iman edenler için ise, bir kurtuluş yolu göstermesi için Allah'tan yardım diledi ve beklediği yardım nihayetinde geldi.⁴⁹⁷ Duası kabul edildi. Kendisine inananlarla beraber kurtuluşa erdiler.⁴⁹⁸ Bu sayede küfre düşenlerin şerrinden korunarak, gönlü genişledi, ferahladı ve iç huzura kavuştu.

⁴⁸⁹ A'raf 7/ 64; Yunus 10/71-73; Hud 11/27-34; Şuara 26/115-117; Kamer 54/9; Detaylı bilgi için bkz., Mahmûd b. ebü'l-Hasan en-Nisâbü'rî (ö.553/1158), *et-Tefsîrû'l-Basît*, 1. Baskı, yy. 1430, c. XI, s. 258; Köksal, *age.*, c. I-II, ss. 88-113

⁴⁹⁰ Kamer 54/10

⁴⁹¹ Mü'minûn 23/26

⁴⁹² Mü'minûn 23/24-29

⁴⁹³ Taberi, *age.*, c. I, s. 112

⁴⁹⁴ Bkz., Hud 11/25-49; Enbiya 21/77; Şuara 26/106-122; Zâriat 51/46; Necm 53/52; Kamer 54/9-17; Tahrim 66/10; Nuh 71/25; Taberi, *age.*, c. I, s. 112; İbn Kesîr, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 2017, c. 1, s. 163

⁴⁹⁵ Hud 11/36-37

⁴⁹⁶ Nuh 71/26-28; Kamer 54/10

⁴⁹⁷ Şuara 26/118

⁴⁹⁸ Enbiya 21/76-77

2.2.1.3. HZ İBRAHİM'İN (A.S) İNŞİRÂHI

Hz. İbrahim (a.s), cömertliği ve yardım severliği ile bilinen ve Halilullah sıfatıyla tanınan bir peygamberdir.⁴⁹⁹

Kur'an'da kendi adıyla zikredilen bir sûre vardır.⁵⁰⁰ Bu sûrede kavmiyle olan mücadelesi anlatılır. Ayrıca Kur'an'da Hz. Musa'dan sonra en çok ismi zikredilen peygamberdir. Yirmi beş sûrede yetmiş küsur kez zikredilmiştir.⁵⁰¹ Biz burada Hz. İbrahim'in inşirâh'ına vesile olan birçok durumdan sadece iki tanesini kısaca ifade etmeye çalışacağız. Birincisi kavmi ile olan imtihanı, ikincisi ise, oğlu Hz. İsmail (a.s) ile sınanması hakkında olacaktır.

1. Hz. İbrahim'in (a.s) Kavmi ile İmtihanı

Kendisinden önce gelen Peygamberler gibi, O da (a.s) hayatı boyunca insanlara hakikatleri anlatmaya ve Hanif dinini tebliğ etmeye çalıştı. Özellikle putperestlikle mücadelesi çok yoğundu, kavmini bu batıl inanıştan vazgeçirmeye çalıştıysa da, onların çoğunu; putlara tapmaktan alıkoyamadı. Öz ya da üvey babası olduğu ifade edilen, Azer'in bile inadından vazgeçmediği ve putlara tapmaya devam ettiği ifade edilir. O (a.s) ise, onun kurtuluşu için dua etmiş. Ancak babasının iflah olması mümkün olmamıştır.⁵⁰²

Bir yandan babasının iman etmemesi, diğer taraftan, iktidarda bulunan Nemrut'un ilahlık taslaması, putperestliği devam ettirmek için baskıları, ayrıca Hanif dininin yayılmaması için çıkarılan engeller ve ateşe atılacak olması, gönlünü fazlasıyla huzursuz etti.⁵⁰³ Bütün bunlara rağmen davasından da hiçbir taviz vermeyerek sadece Rabbine sığındı. O kadar büyük bir ateş hazırladılar ki, yanına yaklaşamıyorlardı.⁵⁰⁴ Peygamberi (a.s) mancınıkla havaya fırlattıkları sırada, Cebrail (a.s):

“Ey İbrahim Bir hâcetin var mı?” diye sordu.

⁴⁹⁹ Halilullah: Allah'ın dostu demek olup, samimi dost anlamını ifade eder. Bkz., Nisa 4/125

⁵⁰⁰ İbrahim Sûresi: Kur'an'ın on dördüncü sûresi olup, elli iki ayettir.

⁵⁰¹ Gündüzöz, *age.*, c. I, s. 303

⁵⁰² Taberi, *age.*, c. XI, s. 465; İbn Kesîr, *age.*, c. III, s. 288; Kutub, *age.*, c. III, s. 85; Gündüzöz, *age.*, c. I, s. 303

⁵⁰³ Enbiya 21/51-68; Gündüzöz, *age.*, c. I, ss. 303-304

⁵⁰⁴ Saffat 37/97-98

İbrahim (a.s):

“Sana ise, hayır!” dedi.

Cebrail (a.s):

“Öyle ise hâcetini, Rabbinden dile!” dedi.

İbrahim (a.s):

“O’nun; hâlimi, dileğimi, bilmesi, bana yeter!” dedi.

Sonra ellerini göğe kaldırarak:

“Ey Allah’ım! Sen, göklerde Tek’sin! Yerde de, Tek’sin! Ben de, yerde bir tek’im! Yerde, benden başka, Sana ibadet edecek kimse yoktur.”⁵⁰⁵

حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

“Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!”⁵⁰⁶ diyerek duasını tamamladı.

Bu teslimiyetine karşılık, Cenab-ı Hak, ateşe serin olmasını ve Hz. İbrahim’i yakmamasını emretti. Emir yerine geldi ve peygamber bu zor durumdan büyük bir mucize ile kurtularak, gönlü rahatladı. Ona bu zulmü reva görenler ise helak oldular.⁵⁰⁷

2. Hz. İbrahim’in (a.s) Oğlu Hz. İsmail (a.s) ile İmtihanı

Hız. İbrahim’in inşirâh bulmasına vesile olan bir diğere durum da, oğlu Hz. İsmail (a.s) ile olan imtihanıdır. Yaşı ilerlemesine rağmen çocuk sahibi olmak istiyor. Ancak çocuğı olmuyordu. Şayet çocuğı olursa da, onu kurban edeceğini vadetmişti. Bir zaman sonra Allah (cc), çocuk sahibi olmasını kendisine lütfetti.⁵⁰⁸ O (a.s) ise, verdiği sözü yerine getirmek için, oğlu İsmail’i yanına alarak, durumu şu şekilde izah etti:

⁵⁰⁵ Köksal, *age.*, s. 157

⁵⁰⁶ Bkz., Âl-i İmrân 3/173; Bkz., Gazali, *Tam Metin Kalplerin Keşfi*, A’raf Yay., 28. Baskı, İstanbul 2014, s. 591

⁵⁰⁷ Enbiya 21/69-71; Saffat 37/98

⁵⁰⁸ Bkz., İbrahim 14/39; Saffat 37/100-101

قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

*“Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: “Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun,” dedi.*⁵⁰⁹

Hız. İsmail’in, (a.s) şeytanın vesveselerine rağmen ona kanmaması ve sadece ilahi buyruğa itaat edip, teslimiyetini göstermesi, babasını ziyadesiyle sevindirmişti. Bir yandan Allah’ın emrini yerine getireceği için sevinen, diğer yandan da, oğluna veda edeceği için, bir baba olarak üzülen Hız. İbrahim (a.s), rüyasına sadakat göstererek, tam oğlunu keseceği sırada, Cebrail (a.s) vasıtasıyla, oğlunun yerine kesmesi için, kendisine bir koç hediye edilmiştir. Hiçbir Peygamberi zor durumda yardımsız ve yalnız bırakmayan Allah (cc), Hız. İbrahim’i de yalnız bırakmamış, kendisini ve ailesini her türlü olumsuzluklardan koruyarak muhafaza etmiştir. Böylece daralan, sıkılan ve huzursuz olan gönlü bir kez daha inşirâh bulmuş ve sükûnete kavuşmuştur.⁵¹⁰

2.2.1.4. Hız. YUSUF’UN (A.S) İNŞİRÂHI

Hız. Yusuf (a.s), güzelliği ile bilinen bir peygamberdir.⁵¹¹ Kur’an-ı Kerim’de O’nun hayat hikâyesini konu edinen ve adı ile nazil olan bir sûre mevcuttur.⁵¹²

Daha kendisi çocuk yaşta iken rüyasını anlatmasıyla ağır imtihanı başladı.⁵¹³ Babasının O’na (a.s) karşı aşırı sevgisi, kardeşlerinin ondan kıskanmasına neden olmuştu. Bu yüzden de onu babalarından uzaklaştırmak için sürekli planlar yapıyorlardı. Nihayetinde bir gün babalarını ikna ederek, O’nu kendileriyle beraber koyun otlatmaya götürdüler. Birçok hakaretler edip, öldürmek istediler.⁵¹⁴ O’nu (a.s) kuyuya atıp babalarına da kurt yedi dedilerse de Hız. Yakup (a.s) onlara inanmadı ve artık yapılanlara sabredeceğini söyledi.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Saffat 37/102

⁵¹⁰ Bkz., Saffat 37/103-107; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 605; Köksal, *age.*, ss. 186-190

⁵¹¹ Yusuf 12/31; Taberi, *age.*, c. XVI, s. 68; İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 384; Köksal, *age.*, c. II, s. 271

⁵¹² Kur’an’ın on ikinci sûresi olan, Yusuf sûresi; yüz on iki ayettir.

⁵¹³ Yusuf 12/4-7; en-Nesefî, *age.*, c. II, s. 177

⁵¹⁴ Yusuf 12/8-12

⁵¹⁵ Yusuf 12/18

Hz. Yusuf (a.s), bir kervan tarafından kuyudan çıkarılıp Mısır'a götürüldü. Orada da köle pazarında çok az bir para karşılığında Mısır azizine satıldı. Her ne kadar artık sarayda yaşayacak olsa da babası ve kardeşlerinden ayrı kalacağı için gönlü daralıyor ve sıkılıyordu.⁵¹⁶ Biraz daha olgunlaştıktan sonra azizin eşi, O'na (a.s) meyletti ve beraber olmak istedi.⁵¹⁷ O (a.s) ise, Allah'a (cc) sığındı ve bu çirkin teklife yüz çevirdi.⁵¹⁸ Kadın vazgeçmeyip iftiralarda bulundu ve nihayetinde kendisini zindana attırdı. Bu yaşananlar bir taraftan kendisini üzmemekte, diğer taraftan heva ve heveslerine uyan kadınların şerrinden korunmak için zindanın kendisine saraydan daha iyi geleceğine inancı tamdı.⁵¹⁹

Hz. Yusuf (a.s), uzun bir zaman hapisanede haksız yere tutulduktan sonra, Kralın rüyasını yorumlaması üzerine hapisten çıkarıldı ve Allah'ın (cc) inayetiyle Mısır'ın hazine sorumlusu (maliye bakanı) oldu.⁵²⁰ Artık ülkenin yönetiminde söz sahibi olanlardan biri haline geldi.

Hz. Yusuf'un (a.s) gönlünü daraltan, sıkı, huzursuz eden başlıca durumlar şunlardı:

1. Kardeşlerinin ona karşı kin besleyip, onu öldürmek istemeleri ve bunun için kuyuya atmaları.⁵²¹
2. Kardeşlerinin kendisine hırsızlık iftirasında bulunmaları.⁵²²
3. Babası, kardeşi, akraba ve memleketinden uzak durmaya mecbur bırakılması.⁵²³

⁵¹⁶ Yusuf 12/19-21

⁵¹⁷ Bkz., Yusuf 12/22-26, 30, 51; Aziz'in Eşi (Züleyha), Hz. Yusuf 'u (a.s) çok seviyor ve onunla olmayı arzuluyordu. Muradına erişemediği için de gönlü daralıp sıkılıyordu. Ne zaman ki tövbe ederek iman etti, işte o zaman, Allah (cc) ona Peygamberi eş olarak nasip etti. Hem peygambere kavuşması, hem de ilahî aşkı bulması, gönlündeki bütün huzursuzluk ve karamsarlıkların yok olup, yerine mutluluk, güven ve iç huzurun gelmesine vesile oldu. Gazali, *Kalplerin Keşfi*, ss. 66-67

⁵¹⁸ Yusuf 12/19-24

⁵¹⁹ Yusuf 12/25-35

⁵²⁰ Yusuf 12/35-36, 42, 46-50, 54-56; detaylı bilgi için bkz., Taberi, *age.*, c. XVI, s. 91; İbn Kesîr, *age.*, c. IV, s. 387

⁵²¹ Bkz., Yusuf 12/9-10

⁵²² Yusuf 12/77

⁵²³ Yusuf 12/20

4. Aziz'in eşine (Züleyha) boyun eğmediği için haksız bir şekilde zindana atılması.⁵²⁴

5. Mısırlı bazı kadınlar tarafından baskılara maruz kalması.⁵²⁵

6. Mısır'da putperestliğin yaygın olması ve buna benzer nice olumsuzluklar gönlünün huzursuz olmasına neden olmuştu.⁵²⁶

Cenab-ı Hak O'nu hiçbir zaman yalnız bırakmadı. Bütün bu olumsuzluklara karşın her daim ona teselli olacak yardımlarla in'am ve ihsanda bulundu. Gönlünün huzur bulmasına ve rahatlamasına neden olan durumları şu şekilde ifade edebiliriz.

A. Kardeşlerinin şerlerinden ve kuyudan kurtarıldı.⁵²⁷

B. Rüya yorumlama ilmi kendisine vahiy ile bildirildi.⁵²⁸

C. Peygamberlik vazifesi ile görevlendirildi.⁵²⁹

D. Mısır'a aziz olması sağlandı.⁵³⁰

E. Kavmi, Putperestlik yerine tevhid inancını kabul etti.

F. Kendisine ilim ve hikmet verildi.⁵³¹

G. Babası ve ailesine yeniden kavuştu. Kardeşleri pişman olup tövbe ettiler.⁵³²

Sonuç olarak babası (Hz. Yakup), ailesi ve kendisi, Allah'ın (cc) yardımıyla iç huzura kavuşup inşirâh buldular.

⁵²⁴ Yusuf 12/32-35

⁵²⁵ Yusuf 12/28, 51

⁵²⁶ Yusuf 12/39-40, 88-89, 106

⁵²⁷ Yusuf 12/19

⁵²⁸ Yusuf 12/6

⁵²⁹ Yusuf 12/38-40

⁵³⁰ Yusuf 12/55-57

⁵³¹ Yusuf 12/22

⁵³² Yusuf 12/97-100; Köksal, *age.*, s. 293

2.2.2 Tasavvuf İlmî Açısından

Tasavvuf ilminde “inşirâh” kavramını incelediğimiz zaman, genel itibari ile birkaç ameli durumun buna sebep olduğunu görmekteyiz.⁵³³ Yani kişinin gönlünün darlık, sıkıntı, mutsuzluk, endişe ve stresten kurtularak, rahatlık, genişlik, mutluluk, iç huzur ve sükûnete kavuşması için; Zikir, huşu, nefis terbiyesi, vesveselerden kurtulma, tevekkül, tefekkür vb. ibadetlerle meşgul olması gerekir.⁵³⁴ Bu amellerden de en çok “inşirâh” ile bağlantısının olduğunu müşahade ettiğimiz zikir ve huşu konularını ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Şimdi sırasıyla bu iki konuyu inceleyelim.

2.2.2.1. HUŞU

“خشع / Ha-şe-a” kelimesinden türeyen **خشوع huşu**; “gönülden yalvarmak”⁵³⁵ demektir. Fiil olarak kelime anlamı; “boyun eğmek,”⁵³⁶ “tevazu göstermek,”⁵³⁷ “sakin davranmak,”⁵³⁸ “sesini yükseltmemek,”⁵³⁹ “korkuya kapılmak,”⁵⁴⁰ “güneş tutulması, batması,”⁵⁴¹ “batmak üzere olması,”⁵⁴² “yağmur yağmamasından dolayı toprağın kuruması” vb. manaları ifade etmektedir.⁵⁴³

Ayrıca “sessizliğe bürünmek,”⁵⁴⁴ “alçak gönüllü olmak, yumuşak huylu olmak, kolaylık göstermek,”⁵⁴⁵ “iç huzuru yakalamak,”⁵⁴⁶ “gözlerini haramdan uzak

⁵³³ Ali Ayten & Sevde Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2017, ss. 103-119

⁵³⁴ Muhammed Abdurrauf El-Münâvî (ö.1031/1622), *Et-Tevkif ala Muhimmati't-Tearüf*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1410, s. 128

⁵³⁵ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 148

⁵³⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, c. I, s. 129; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, c. I, s. 163; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 193; Münâvî, *age.*, s. 128

⁵³⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, c. I, s. 129; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, c. I, s. 163; İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 71; Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, c. I, s. 193; Münâvî, *age.*, s. 128

⁵³⁸ İbn Sîde, *el-Muhassas*, c. I, s. 129; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, c. I, s. 163; İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 71; Münâvî, *age.*, s. 128

⁵³⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, c. I, s. 129; İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 71; Zebîdî, *age.*, c. XX, s. 506

⁵⁴⁰ İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 71; Zebîdî, *age.*, c. XX, s. 510

⁵⁴¹ İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 72; Zebîdî, *age.*, c. XX, s. 510

⁵⁴² İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 72

⁵⁴³ İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 72

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 72

⁵⁴⁵ Mehmet Şener, “Huşû”, *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, ss. 422-423

⁵⁴⁶ İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 146

tutmak,⁵⁴⁷ “kişinin sakinliğe bürünüp, herhangi bir işte kararlı olması ve başını önüne eğmesi” gibi manalara da gelmektedir.⁵⁴⁸

Huşu kavramının bir diğer anlamı ise; Allah’a (cc) karşı kulluk vazifesini yerine getirirken, kişinin samimi olması, kalbin sükûnet üzere bulunmasıdır.⁵⁴⁹ Huşu genellikle kalpte bulunan manevi hislerin ifade edilmesi için kullanılır. “Aslı, kalpte; tezâhürü, bedende olur.” Eğer “kalp Allah’a (cc) boyun eğerse azalar da boyun eğer.”⁵⁵⁰ bundan dolayı denilir ki;

إذا ضرع القلب خشعت الجوارح

“Kalp yakarınca azalar da huşû içinde olur.”⁵⁵¹

Yani kalbin samimiyet duyguları içerisinde Allah’a yalvarması ile kalpte huşu oluşur anlamında kullanılmıştır.

Kuşeyrî (986/1072), huşu kavramı hakkında; “huşûun mahallinin kalp olduğu hususunda ittifak olduğunu” bildirmiştir.⁵⁵²

İbn Kayyim ise, huşu kavramını açıklarken şöyle demiştir: “İmanın huşûsu, kalbin tazim, hürmet, vakar ve hayâ ile huşû duymasıdır. Böylece kalp; utanma, sevgi, hayâ ve rabbinin nimetlerine şahit olmasına rağmen işlediği günahlar karşısında pişmanlık duyar ve huşû oluşur. Organlar da kalbin huşûsuna tabi olur. Bu sayede Cenab-ı Hakk’a karşı oluşan huşudan dolayı kalp O’nun zikri ile sükûna erer. Huşû duyan bir kalp kuru bir toprağa benzer ki ona akan su onda durur.”⁵⁵³ Yani samimi ve tevazulu olan bir kalp Allah’ın bütün emirlerine karşı büyük bir muhabbet beslediği için, yaptığı her bir ibadet kalpte etkisini gösterir. Dolayısıyla ona hayat verip günlüne huzur ve sükûneti getirir. Kurak toprağa suyun hayat vermesi gibi hayat verir.

⁵⁴⁷ Zebîdî, *age.*, c. XX, s. 510

⁵⁴⁸ İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 146

⁵⁴⁹ İbn Teymiye, Ebu’l-Abbas Ahmed bin Abdülhalîm, *el-İman*, el-Mektebu’l-İslamî, Amman 1996, s.27

⁵⁵⁰ Şener, *age.*, ss. 422–423; Karagöz vd, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 271. (Kalbin Huşûu, iman edip Allah’a saygı duyması, onu övmesi, anması ve ona karşı gelmekten sakınmasıdır.); Ayrıca Kalbin Huşûu için bkz., Hadid 57/16

⁵⁵¹ İsfahânî, *age.*, c. I, s. 148

⁵⁵² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., Baskı 4, İstanbul 2003, s. 234

⁵⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed bin Ebibekr, *er-Ruh*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut ty., 232 ; Huşu kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bkz., Necmettin Kaya, *Kur’an’da Huşu Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2013, ss. 9-15

Kur'an'da huşu kavramı türevleriyle beraber on yedi yerde geçmektedir. Genelde alçak gönüllülük ve saygı anlamında kullanılan bu kavram korku gibi farklı manalarda da kullanılmıştır.⁵⁵⁴

“Huşu” kelimesi; “korku, ürperti gibi içsel bir duyguyu ifade ettiği gibi, sakin olma, başka bir şeye ilgi göstermeme gibi bedensel bir duruma da işaret eder.”⁵⁵⁵ Sakin bir şekilde, saygı ve tazimle secdeye kapanıp ağlayan mü'minlerin halleri zikredilirken, şöyle buyrulur:

ويزيدهم خشوعا

“Bu onların saygı ve sakinmalarını artırır.”⁵⁵⁶

Yani mü'minler, Allah'a (cc) karşı duydukları derin saygı, korku, günahlardan sakinmaları ve haramlara yeltenmemeleri hassasiyetlerini korudukları müddetçe dereceleri artacak, bu sayede de gönüllerinde bir genişlik, rahatlama, huzur ve sükûnet meydana gelecektir.

2.2.2.2. ZİKİR VE İNŞİRÂH İLİŞKİSİ

Lûgatte **zikir**; ذكّر fiilinden türemiş bir mastar olan zikir; herhangi bir şeyi “anmak, hatırlamak, yâd etmek”⁵⁵⁷ ve benzeri manalara gelir. **İstılahta ise**, “Allah'ı (cc) anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak” hiçbir zaman “gaflete düşmemek,”⁵⁵⁸ “Kur'an okumak, dua etmek, aklından çıkarmamak,”⁵⁵⁹ “Allah (cc) lafzını ve tekbir (Allahu Ekber), tehlil (Lâilâheillâh), tahmid (Elhamdülillâh), tesbih (Sübhânellâh)” cümlelerini anmak, tekrar etmek anlamlarına gelir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ Bakara 2/45-46; Âl-i İmrân 3/199; İsrâ 17/107-109; Taha 20/108; Enbiya 21/90; Mü'minûn 23/2; Ahzab 33/25; Fussilet 41/39; Şûrâ 42/45; Kamer 54/7; Hadîd 57/16; Haşr 59/21; Kalem 68/43; Meâric 70/44; Naziat 51/9; Ğaşiye 88/2

⁵⁵⁵ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, Beyrut 1995, c. III, s. 590; Detaylı bilgi için bkz., Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*, İzci Yay., 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 12

⁵⁵⁶ İsrâ 17/109

⁵⁵⁷ İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 308; Zebîdî, *age.*, c. XI, ss. 376-378; Uludağ, Süleyman, “Zikir”, *MEB.*, İstanbul 1993, c. XIII, s. 561

⁵⁵⁸ İsfehânî, *age.*, c. I, s. 179

⁵⁵⁹ Mevdudî, *age.*, c. II, ss. 133-134; Yazır, *age.*, c. II, s. 529; Kasapoğlu, *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*, s. 17

⁵⁶⁰ Mehmet Nuri Uygun, “ZİKİR”, DİA, İstanbul 2013, c. XXXIV, ss. 412-413; Karagöz vd., *Dini Kavramlar sözlüğü*, DİB Yay., s. 714

Gazali (ö.1111), zikrin dört derece olduğunu söyler.⁵⁶¹ Asıl gayesinin ise, “Allah’ın (cc) yüceliğini dile getirmek ve manevi hazza” varmak olarak açıkladıktan sonra da, buna mani olacak durumu ise, “kalbin nefsi arzular ve şehvetlerle dolu olması” şeklinde tarif eder.⁵⁶²

Zikir kelimesi türevleriyle beraber Kur’an’da üçyüz’e yakın yerde geçmektedir.⁵⁶³ Zikrin geçtiği ayet-i kerimelerde genel olarak “Allah’ı (cc) zikir”⁵⁶⁴ ve “Allah’ı anan mü’minlerden övgüyle söz edilmiş ve kendileri için mağfiret ve büyük mükâfatlar olduğu müjdesi verilmiştir.”⁵⁶⁵

Hz. Peygamber (sav) ise, “zikrin en faziletlisinin لا إله إلا الله olduğunu”⁵⁶⁶ buyurarak, bu kelime ile zikirde bulunmanın faziletine dikkat çekmiştir. Bir başka hadiste de “Allah’ü Teâlâ’yı (cc) anan kimse ile anmayan kimse arasındaki fark, diri ile ölü arasındaki fark gibidir.”⁵⁶⁷ şeklinde belirtmiştir. Kişi öldüğü zaman kendisine dahi etkisi yokken, diri olup hayatta kaldığı müddetçe dilediği gibi ameller işleyerek, hem kendisine hem de topluma faydalı olur. Bundan dolayı Allah’ı (cc) anan kişi ile anmayan arasında bu derece bir fark oluşur.

İnsanı kemale erdirecek vasıflardan biri olan Zikir; “**beden**”, “**dil**” ve “**kalp**”⁵⁶⁸ şeklinde üçe ayrılır.

2.2.2.2.1. BEDEN İLE ZİKİR:

“Bütün azaların Allah’ın (cc) emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması ile olur.”⁵⁶⁹ Bu da kişinin kalbini sürekli ibadetlerle meşgul etmesi, Allah’ın (cc) sevmediği işlerden uzak durması anlamına gelir.⁵⁷⁰ Aslında kişi helal dairesi içerisinde

⁵⁶¹ Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, Trc. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 2013, c. I, s. 236.

⁵⁶² Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. I, ss. 234-238

⁵⁶³ Bu ayetlerde geçen ‘zikir’ kavramını detaylıca incelemek için bkz., Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’ân*, Dâru’l-Hadis, Kahire 1418/1996, ss. 332-337; Şener, *age.*, ss. 422-423; Uygun *age.*, ss. 412-413; Karagöz vd, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 714

⁵⁶⁴ Bakara 2/152; Ankebut 29/45; Ahzab 33/41; A’raf 7/69; Ra’d 13/28; Taha 20/124.

⁵⁶⁵ Ahzab 33/35

⁵⁶⁶ İbn Mâce, *Edeb*, 3794

⁵⁶⁷ Buhari, *Zikir*, c. V, s. 2353

⁵⁶⁸ İsfahânî, *age.*, c. I, s. 363

⁵⁶⁹ Reşat Öngören, “ZİKİR”, DİA, İstanbul 2013, c. XXXIV, ss. 409-412; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, yy. İstanbul 1971, s. 659; Karagöz vd, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 714

⁵⁷⁰ Hâris el-Muhasibî, *er-Riâye*, Çev. Şahin Filiz – Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 91

çalıştığında beden ile yaptığı işler birer zikir olmaktadır. Bu çerçevede hayatını idame eden kişi ister tarlada işçi, ister devlet dairesinde memur, isterse de tüccar olarak çalışsın veya buna benzer başka bir meslek icra etsin fark etmez, geçirdiği zamanını zikir ile değerlendirip ibadet etmiş gibi olur.⁵⁷¹ Hz. Peygamber (sav): “*ibadet yetmiş nevidir. En faziletli (ibadetlerden biri) de helâl rızık kazanmak için çalışmaktır*”⁵⁷² buyurmuştur. Bu hadis-i şerifte de görüldüğü gibi kişinin alnının teriyle helal yollardan rızık temin etmesi bir ibadet ve aynı zamanda bir zikirdir.

2.2.2.2.2. DİL İLE ZİKİR

“Allah’ı (cc) esma-i Hüsnâ’sı ile anmak, O’na hamdetmek, tesbihte bulunmak, dua etmek ve Kur’an okumaktır.”⁵⁷³ Kur’an’da dil ile zikir hakkında birçok ayet zikredilmektedir.⁵⁷⁴ Onlardan birinde Allah (cc) şöyle buyuruyor: “Öyle ise beni anın ki, ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”⁵⁷⁵ ayetini, müfessirler birçok farklı anlam ile yorumlamışlardır. Yapılan yorumları şu şekilde özetlemek mümkündür: “Siz beni ibâdet ve itâatla zikredin ki, ben de sizi rahmetimle zikredeyim. Beni dua ederek zikredin, ben de sizin dualarınızı kabul edeyim.”⁵⁷⁶ Benim verdiğim nimetleri hamd ve senâ ile zikredin, ben de size nimetlerimi artırayım. Siz beni dünyada zikredin, ben de sizi ahirette zikredeyim... Beni, varlık ve refah içinde olduğunuzda zikredin ki, ben de sizi belâ, musibet ve sıkıntılarınız zamanında zikredeyim... Beni, benim yolumda cihâd ederek zikredin ki; ben de sizi hidayetimle zikredeyim. Beni sıdk, samimiyet ve ihlas ile zikredin, ben de sizi sıkıntılardan kurtarmak ve bilgi ile ihtisasınızı artırmakla zikredeyim. Beni Rabbiniz olarak bilip kulluğunuzla zikredin ki, ben de sizi sevdiğim kullarımdan kabul edip sonunda bağışlamakla zikredeyim.”⁵⁷⁷

Hz. Peygamber (sav) dil ile zikir konusunu açıklarken, gereksiz konuşmalarla sözün uzatılmaması örneğini, Hz. İsa’nın kavmine yaptığı şu nasihatle ifade etmiştir.

⁵⁷¹ Saîd Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, Mutlu Basım Yay., İstanbul 2013, 454. Bediüzzaman, kendisini ziyarete gelen elektrik işçilerine şöyle nasihat etmiştir; “Bu elektriğin umum millete büyük menfaati var. O umumî menfaatten hissedar olabilmeniz için farzınızı kılınız. O zaman bütün sa’yiniz (çalışmanız) uhrevî bir ticaret ve ibadet hükmüne geçer.”

⁵⁷² Deylemî Şehredar b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-mesûri'l-Hitâb*, Tahk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, c. III, s. 79

⁵⁷³ Gündüzöz, *age.*, c. II, s. 428

⁵⁷⁴ Dil ile zikir hakkında ve buna yakın anlamda geçen bazı ayetler için bkz., Enbiya 21/10, 24, 50

⁵⁷⁵ Bakara 2/152

⁵⁷⁶ Bkz., Mü’min 40/60

⁵⁷⁷ Yazır, *age.*, c. II, ss. 529-531

“Allah’u Teâlâ’nın (cc) zikri müstesna sözü çoğaltmayınız, yoksa kalpleriniz katlaşır.
Muhakkak ki katı ve kasavetli kalp Allah’tan uzaktır da bunu bilemezsiniz.”⁵⁷⁸

2.2.2.2.3. KALP İLE ZİKİR

“Allah’ı (cc) gönlünden çıkarmamaktır.” Kalbin gıdası olan “Allah’ın (cc) marifet ve sevgisini ondan ayırmamak,”⁵⁷⁹ her hal üzere Hakk’ın emrine uygun bir şekilde yürekten, samimiyetle yaşamaktır. “Kalbindeki kötü vasıflardan kurtularak”⁵⁸⁰ “kalbini manevi kirden uzak tutacak şekilde bir hayat yaşamaktır.”⁵⁸¹ Kişi gönlünü her daim kalbin gıdası olan zikir (Allah’ı anmak) ile meşgul ederse, ruhunu beslemiş olarak, kalbi ferahlayacak genişleyecek ve huzur bulacaktır.⁵⁸² Çünkü “kalpler ancak Allah’ı (cc) anmakla huzur bulur.”⁵⁸³ Dolayısıyla huzur bulan “kalplerin paslarının silinip cilalanması, ancak zikir ile mümkün olmaktadır.”⁵⁸⁴ Kalp, Allah’ın (cc) zikri (kur’an) ile ne kadar alakalı ise o derece yumuşak, merhametli ve temiz bir hal alacaktır. Mesafeli olup uzak durduğunda ise bir o kadar katı, sert ve hastalıklı bir hale bürünecektir.⁵⁸⁵

Kişinin gönlünü darlıktan kurtarıp ferahlatacak, kalbini sükûnet ile dolduracak hakiki sevinç ve iç huzur ise, Cenab-ı Hakk’ın emirlerini yerine getirmek ve onu zikretmekle mümkündür.⁵⁸⁶

Kur’an-ı Kerim’de, kişinin kalbinin her türlü hastalıklardan kurtulabilmesi, huzura ve sükûnete erişebilmesi için bazı koşullar belirtilmiştir. Bunlardan bir tanesinin ise kalp ile zikir olduğu bildirilmiş ve şöyle buyurulmuştur:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

⁵⁷⁸ Abdullah B. Mübarek, *Kitabuz-Zühd ver-Rekâik, (Kalbin İncelikleri)*, Trc. Abdullah Samed Afaracı, İ’tisam Yay., 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 50; Katlaşmış ve günahkar kalpler ile ilgili ayetlere bkz., Bakara 2/7, 88, 225, 283; Muhammed 47/24; Nahl 16/106; Tevbe 9/127

⁵⁷⁹ Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. I, s. 78

⁵⁸⁰ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1995, s. 26; Orhan Başaran, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi üzerinde etkisi”, Ulusal Sempozyum, Bingöl: 04-05 Mayıs, 2017, s. 502

⁵⁸¹ Karagöz, *Kur’an’da Zikir Kavramı Ve Allah’ı Zikir*, DİB Yay., Ankara 2005, s. 29

⁵⁸² Gündüzöz, *age.*, c. I, ss. 87-88

⁵⁸³ Ra’d 13/28

⁵⁸⁴ Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım Cevziyye (ö.751/1350), *Medâricu’s-Sâlikîn, Kur’ânî Tasavvufun Esasları*, Çev. Ali Ataç, vd., İnsan Yay., İstanbul 1990, c. II, s. 331

⁵⁸⁵ Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, OTTO Yay., Ankara 2014, s. 76

⁵⁸⁶ Gündüzöz, *age.*, c. II, s. 427

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”⁵⁸⁷

Bu ayet-i kerime bize gösteriyor ki, huzur ve mutluluğun yegâne temeli Allah’a inanmak ve onu zikirdir. Zikir kelimesinin özellikle kalp ile beraber anılması, kalbin insan vücudundaki ehemmiyetini göstermek içindir. Kalp durduğunda insan için hayat biter. Buna “*sekte-i kalp*”⁵⁸⁸ denilmektedir. Ancak ilahi emir tecelli edene kadar, durmadan çalışan kalp; insan vücudunun en ücra köşesine, yani tırnaklara kadar, bütün organlara kanı pompalayan, kan dolaşımını sağlayan, vücut ısısını dengeleyen mükemmel bir organdır.⁵⁸⁹ Tıpkı büyük bir araziye suyu pompalayarak, arazinin her tarafına ulaştıran bir su motoru gibidir. Şayet kişi de kalbini zikir ile meşgul kılsa, o zaman o kanla beraber, bütün vücuda zikir hâkim olur. Dolayısıyla Allah’ın emirlerinin ulaşmış olduğu el ve ayaklar harama uzanamaz, beyin haramı planlayamaz, aynı şekilde zikir nimetinin ulaştığı bütün bedene bir huzur bir sükûnet hâkim olup, kalbin inşirâh bulmasına vesile olur.⁵⁹⁰

Tasavvufta zikir ve huşu gibi, nefis terbiyesi, vesveselerden kurtulma, tevekkül ve tefekkür de kalbin sükûnet bulmasına vesile olmaktadır.

Kişi nefis terbiyesi yapmak, vesveselerden kurtulma ve gönlünü rahatlatmak için “ibadet, zikir, tefekkür, riyazet ve mücahede ile nefsin arzularını kontrol altına almak (tezkiye), hakikatin bilgisini elde ederek Allah’a (cc) vuslatı gerçekleştirmenin arzu ve gayreti içinde olmaya mücadele eder.”⁵⁹¹ Kendini vesveseden korumak için de bir uğraş edinmelidir. Çünkü “*şeytan dürter*”⁵⁹² ve “*insanların kalplerine vesvese verir.*”⁵⁹³ “Kalbini vesveseden arındıramayan kimse bedenini bir işle meşgul etmelidir.”⁵⁹⁴ Yaşadığı her halinin tefekkürünü yapıp, elinden gelen bütün çabaları gösterdikten sonra

⁵⁸⁷ Ra’d 13/28

⁵⁸⁸ Develioğlu, *age.*, s. 1087

⁵⁸⁹ Ebu Nasr el-Fârâbî, *İdeal Devlet, El-Medînetü’l-Fâzıla*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yay., 5. Baskı, İstanbul 2013, ss. 77-80; bkz., “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-II”, Haz. Mehmet Bulut, DİB Yay., Ankara 2007, s. 128; Osmanlıca Türkçe Sözlük, <https://www.osmanlicanedemek.com/sekte-i-kalp-89123>, Erişim Tarihi: 26.02.2019; Ayrıca bkz., www.saglik.im/kalp-adli-pompa, Erişim Tarihi: 26.02.2019

⁵⁹⁰ Fârâbî, *İdeal Devlet*, ss. 77-80

⁵⁹¹ Mehmet Necmettin Bardakçı, *Doğuştan günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, s. 20; Başaran, *age.*, s. 311

⁵⁹² A’raf 7/200; Fussilet 41/36

⁵⁹³ Nas 114/5

⁵⁹⁴ Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 810

da işinin sonucunu Allah'a (cc) bırakarak da tevekkül etmiş olur.⁵⁹⁵ Kişi bu şekilde tevekkül edince de dünyada O'nun (cc) sevgisine mazhar olur.⁵⁹⁶ Gönlü rahatlar sevinç ve huzur içinde hayatını idame eder. Ahirette ise Allah (cc) ondan razı, o da Allah'tan (cc) razı olarak cennetine nail olur.⁵⁹⁷ Dolayısıyla hem dünya hem de ahirette gönlü rahatlığa kavuşmuş ve inşirâh bulmuş olur.

2.2.3 Din Psikolojisi Açısından

Dünya nüfusunun hızla artması, araç gereçlerin sürekli gelişip değişmesi, toplumları da bu değişime ayak uydurmaya sevk etmiştir. Günümüzde dünya adeta küçük bir köy haline dönmüştür. İnsanlar bu kalabalıkta stres, endişe, huzursuzluk, samimi olmayan davranışlar ve sadece kendini düşünme girdabına düşmüşlerdir. Birbirini takip eden bu olumsuzluklara karşı ne yapacağını bilemeyen insanoğlu, kendisini rahatlatmak için arayışlar ve çıkış yolları bulmaya yeltenmiş, rahatlama ve huzur getireceğini düşündüğü bazı hedefler ardına düşmüştür. Maddiyata değer verilip, maneviyatın göz ardı edildiği bu çağın insanları, aramakta oldukları iç huzuru yanlış yönde aramaları neticesinde de psikolojik sıkıntılar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Her tarafta artık hissedilen bir durum haline gelen stres, bireyleri psikolojik olarak etkilediği gibi fiziki olarak da kalbini rahatsız ve mutsuz bir hale getirmiştir.⁵⁹⁸

İnsanı huzursuz ya da mutlu eden birçok neden vardır. Buna sebep olan durumları, iki başlık altında kısaca ifade edelim.

2.2.3.1. GÖĞÜS DARALMASI VE İÇ HUZURSUZLUĞA SEBEP OLAN DURUMLAR

Farabi (870/950), iç huzura kavuşmaya engel olan durumları şehir benzetmesi yaparak şu şekilde tarif eder: “Erdemli, mükemmel ve iç huzuru yakalamaya engel olan şehirler şunlardır: Cahil şehir, bozuk (fâsık) şehir, karakteri değişmiş (mubaddala) şehir, doğru yolu bulamamış ve yanlışlık içinde olan (dalla) şehir. Bu şehirlerde yaşayanlar da

⁵⁹⁵ Süleyman Uludağ, “TEVEKKÜL”, DİA, İstanbul 2012, c. XXXXI, ss. 3-4; Çağrı, “TEVEKKÜL”, DİA, İstanbul 2012, c. XXXXI, ss.1-2; Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 656

⁵⁹⁶ Bkz., Âl-i İmrân 3/159

⁵⁹⁷ Bkz., Fecr 89/27-30

⁵⁹⁸ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 234

erdemli şehire zıttır. Dolayısıyla bu şehirlerde yaşayan kimseler, hiçbir zaman gerçek mutluluğun ne olduğunu anlayamazlar.”⁵⁹⁹

Bu tanımdan sonra şunu diyebiliriz ki, yaratılış gereği insanoğlu, “psikolojik ve sosyal şartlardan etkilenebilen bir varlıktır.”⁶⁰⁰ Bu şartlar insanı olumlu yönde etkilediği gibi, olumsuz yönden de etkilemektedir. Olumsuz yönde etkileyen durumlar insanları, “*ruhi çökkünlük ve depresyon*,”⁶⁰¹ stres, sıkıntı, bunalım ve hatta intihara kadar götürebilmektedir.⁶⁰² Bu olumsuzluğa iten önemli sebeplerden biri de inanç zayıflığıdır.

Günümüzde insanların haz ve hız noktasında çok arzulu davranıp, inançlarını ihmal ettikleri inkâr edilemez bir hakikattir. İnsanların özellikle farklı akımlar ve inanışlarda huzur aramaları, ancak bir türlü mutlu olamamaları sonucunda oluşan manevi boşluk, onları depresyona ve değişik buhranlara sevk etmektedir.⁶⁰³ İnancı sağlam olan bireylerde ise, olumsuz durumların daha az olduğu söylenebilir. Bu da inancının ona bir yol gösterip, başıboş bırakmamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁰⁴

Ayrıca insanı huzursuz eden tek şey inançsızlık olmayıp kişinin sadece kendini düşünmesi, egoist (bencil) davranması, paylaşımı bilmemesi de benzer olumsuzlukları yaşamasına ve mutsuz olmasına neden olur.⁶⁰⁵ Bunun tersi aile içi huzur, bireylerin kendilerini değil, birbirlerini düşünmesi ve mutlu etmesiyle meydana gelir.⁶⁰⁶

Huzursuzluğa neden olan bir diğer durumun ise, endişe ve korku olduğunu söylememiz mümkündür. İslam tarihine baktığımız zaman, bunun birçok örneğini görmekteyiz. Din hakkında endişe ve korkusu olan sahabe Hz. Peygambere (sav) gelir, onun rehberliğinde çözüm ararlardı. Örneğin bir sahabe Hz. Peygambere; “*Kalbimden*

⁵⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz., Fârâbî, *İdeal Devlet*, ss. 107-133, 211-214

⁶⁰⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yay., 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 52

⁶⁰¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, Timaş Yay., 20. Baskı, İstanbul 2006, s. 106

⁶⁰² Recep Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Yay., İstanbul 1998, s. 165

⁶⁰³ Bkz., Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım, 10. Baskı, Ankara 2009, ss. 161, 388; Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yay., 3. Baskı, Ankara 2002, s. 5; Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003, ss. 43-44, 179-180, 288

⁶⁰⁴ Bkz., Teğabun /11; Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1999, s. 179

⁶⁰⁵ Graham Richards, *Psikolojiji Yerli Yerine Oturtmak*, Çev. Süleyman Topal – Ali Yılmaz, Say Yay., 1. Baskı, İstanbul 2003, ss. 81-92; Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, Çev. Nur Nirven, Pinhan Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 13

⁶⁰⁶ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan “Güzel İnsan Modeli”*, Timaş Yay., 10. Baskı, İstanbul 2017, s. 68

öyle şeyler geçiyor ki, onu söylemektense yanıp kömür olmayı tercih ederim” derken, bir diğeri “Helak oldum ya Rasulullah! Dini bir suç işledim, bana yardımcı olur musun?” diye gelmiş, bu durum karşısında Hz. Peygamber (sav) “dini bilgi ve tecrübe gerektiren bir rehberlik yapılmıştır.”⁶⁰⁷ Bunun neticesinde de, “dini korku ve kaygıları giderilmiş, psikolojik olarak rahatlamaları sağlanmıştır.”⁶⁰⁸

Mutsuzluğa sebep olan durumları ifade ettikten sonra, şimdi de insanın iç huzuru yakalamasına vesile olan durumları açıklayalım:

2.2.3.2. GÖĞSÜN FERAHLANMASINI VE İÇ HUZURU SAĞLAYAN DURUMLAR

Vücutta amir iki temel organ vardır ki; birincisi kalp,⁶⁰⁹ ikincisi de beyindir. Kalp: “kendisine başka bir organın emretmediği amir organdır. Ondan sonra beyin gelir. Beyin de amir bir organdır. Ancak kalp birincidir.” Kalp, huzurlu, mutlu olduğu zaman, bütün vücut da rahat ve huzurlu olur.⁶¹⁰

Farabi (870/950), insanın kalbini rahatlatan ve mutluluğuna sebep olan hallerden bahsederken: “Haz (lazza), sevinç (surûr) ve mutluluk (gıpta) ancak en güzel, en parlak ve en mükemmel bir idrakle idrak edilmesinin arkasından gelir ve ortaya çıkar” demiştir.⁶¹¹ Ayrıca o, insanoğlunun, dünya ve ahiret mutluluğuna erişmesini dört insani duruma bağlamaktadır. Bunlar: “Nazari erdemler, fikri erdemler, ahlaki erdemler ve ameli sanatlardır.”⁶¹²

⁶⁰⁷ Bkz., Buhari, savm, 30, Keffârât 2-4; Ebû Dâvûd, Edeb, 118

⁶⁰⁸ Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, DİB Yay., 2. Baskı, Ankara 2004, s. 41

⁶⁰⁹ “Kalp, sadr ve fuâd” kavramları “kalbin kişilik bütünlüğü içerisindeki konumunu ve rolünü” ifade eden Kur’ani kavramlardır. “O vakit Rabbin kalbi selim ile gelmişti” (Saffat 37/84), kalbi selimden gaye şudur: kişinin kalbini sapık inanışlardan koruması, Allah’ın emirlerinin gereğini yerine getirmesi, iyi bir kul olma çabası içine giresidir. Kişi bu şekilde kalbini günahlardan muhafaza edip hakikatleri yaşadığında, bu onun “kalbine şifa olur.” (Yunus 10/57), kalbi rahatlar ve huzur bulur.; Mevdudi, *age.*, c. V, s. 25; Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Psikolojisi*, ss. 66-68

⁶¹⁰ Fârâbî, *İdeal Devlet*, ss. 77-80

⁶¹¹ Detaylı bilgi için bkz., Fârâbî, *İdeal Devlet*, ss. 43-49

⁶¹² Bkz., Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması “Tahsîlu’s-Sa’âda”*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yay., 3. Baskı, Ankara 2013, ss. 53-99; **Nazari erdemler:** bilgi ve onun kuvveti sayesinde, varlık ve hadisat karşısında ulaşılan malumat zenginliği ve olgunluğudur. **Fikri erdemler:** tefekkür kuvveti sayesinde ferde, topluma, insanlığa iyi olanı aramak ve bulmak için var gücüyle çaba sarf ederek elde edilen erdemdir. **Ahlaki erdemler:** fazilet ve rezilet (aşağılık) anlamında kullanılır. Kişi de bulunan huylar

Sigmund Freud ise, kişinin gönlünün rahatlamasına ve huzurlu olmasına sebep olacak şeyin, haz olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre: “insan hazperestdir ve hazzın merkezi ise cinselliktir.” Mutluluk ise ancak bu şekilde elde edilebilir. Bu kaniya, bireyler üzerinde deney yaparak ulaştığını da vurgulamaktadır.⁶¹³

Gönüllülere huzur veren bir diğer durum; “kişinin duygularını fark edip yönlendirmesi ve bunlar yardımıyla harekete geçmesi, insanlarla iletişim kurması ve böylelikle karşı tarafın duygularını fark etmesi”, bunun için de doğru iletişime geçmesi gerekir. Böyle bir iletişimi sağlamak ve huzurlu olmak için ise,⁶¹⁴ karşılıklı fedakârlık yapmak gerekir.⁶¹⁵

Ayrıca, tasavvufta olduğu gibi, din psikolojisinde de iç huzura ve sükûnete kavuşmak için “nefis terbiyesi yapmak, büyük önem arz etmektedir.”⁶¹⁶ Çünkü nefis insana her zaman kötülüğü emreder.⁶¹⁷ Bundan dolayıdır ki, kişi nefsin arzularına teslim olmadığı müddetçe, iç huzuru yakalaması daha kolay olur.

Bir Hadis-i Kudsî’de şöyle buyurulmuştur: “*Ey insanoğlu, nefsini bilen beni bilir; Beni arayan mutlaka Beni bulur ve Beni bulan bütün arzularına ve dahasına nâil olur.*”⁶¹⁸ Yani kişi nefisine hâkim olup, nereden geldiğini? Nerede olduğunu? Nereye gideceğini? Bilir ve ona göre samimi bir duruş sergilerse, mutlaka Allah’ı da (cc) bilir ve bulur.⁶¹⁹ Böylece Rabbinin kendisine verdiği vazifeleri ifa etme çabası içerisine girer.⁶²⁰

İnsanın huzurlu olmasını sağlayan durumlardan bir diğeri de, güven ve emniyettir. Öyle ki kendini emniyette hissetmeyen kişi, bilinçaltına yerleşen korku ve benzeri durumlardan dolayı gördüğü rüyadan bile huzursuz olabilmektedir.⁶²¹ Bundan

iyi ise “fazilet”, kötü ise rezilet anlamını ifade eder. **Ameli sanatlar:** insanın meslek ve sanata karşı eğilimlerini geliştirerek o alanda iyi yetişmesi anlamına gelmektedir.

⁶¹³ Mustafa Atak, “*Maneviyat Psikolojisi*”, *I. Ulusal Sempozyumu*, Kayseri: 13 Mayıs, 2014, s. 25

⁶¹⁴ Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, s. 105

⁶¹⁵ Tarhan, *10 Adımda Pozitif psikoloji*, Timaş Yay., 8. Baskı, İstanbul 2017, ss. 46-54

⁶¹⁶ Atak, *age.*, ss. 111-125

⁶¹⁷ Yusuf 12/53

⁶¹⁸ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö.1162/1749), *Keşfü'l-hafâ*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Kahire ty., c. II, s. 262

⁶¹⁹ Atak, *age.*, ss. 111-125

⁶²⁰ Hâris el-Muhasibî, er-Riâye, Çev. Şahin Filiz – Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 91

⁶²¹ Atak, *age.*, s. 129

dolayı emniyette olmak, psikolojik olarak, insana iç huzuru sağlar. Korku içinde olmak ise, rahatsızlık ve endişe doğurur. Kur'an'da bu duruma;

“Güven ve huzur içinde olan bir şehri misal verir.”⁶²²

“Sonra o kederin arkasından Allah (cc) size bir güven indirdi.”⁶²³

Ayetleriyle işaret edilir, dert ve hüznün içinde olan Müslümanlara iç huzur ve güven hissi aşılandığı belirtilir.

Son olarak iç huzura vesile olan bir diğer durum ise, duadır. Dua, kişinin gönlünü “darlık, sıkıntı, bunalım ve gerginlikten kurtararak, yatışması”⁶²⁴ ve “psikolojik rahatlmasına” sebep olmaktadır.⁶²⁵ Duadaki asıl gaye ise; “kişinin Rabbine yaklaşma arzusudur.”⁶²⁶ Bu arzuya ulaşabilmek için de Allah'a muhtaç olduğunu ifade ederek, onu anmasıdır.⁶²⁷ Bu sayede hissedilen “hafifleme”⁶²⁸ ve “güçlü duygularla” kişi kendisini daha mutlu ve huzurlu hisseder.⁶²⁹

Netice olarak tüm bu ve buna benzer sebeplerin her biri psikolojik olarak, kişinin rahatlmasına ve gönlünün inşirâh bulmasına vesile olmaktadır.

2.2.4. DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN

Din psikolojisi açısından ifade ettiğimiz bazı durumların aynı zamanda din sosyoloji ile de alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak biz burada sadece toplumsal huzur için örnek teşkil edecek, birkaç sosyolojik duruma işaret etmek istiyoruz.

“Tabii yapısı icabı medeni olan insan, toplu halde yaşama alışkanlığına sahiptir. Hiçbir fert maddi ve manevi ihtiyaçlarını yalnız başına temin edemediği gibi, insani karakterini kazanabilmesi için de, onu bünyesinde geliştirebileceği bir cemiyete

⁶²² Nahl 16/112

⁶²³ Al-i İmran 3/154

⁶²⁴ Bkz., Tevbe /103; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., 11. Baskı, Ankara 2015, s. 229

⁶²⁵ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi*, Rağbet Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 203

⁶²⁶ Bkz., Bakara / 186; Hökelekli, *age.*, s. 229

⁶²⁷ M. Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji “el-Hadisü'n-Nebeviyyetu ve İlmu'n-Nefs”*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yay., 3. Baskı, Ankara 2016, ss. 277-282

⁶²⁸ Horozcu, *age.*, s. 220

⁶²⁹ Pierre Marinier, *Réflexions sur la Prière*, Genève 1952, ss. 37-38

muhtaçtır.”⁶³⁰ İnsanoğlu özünde iki unsur üzerine bina edilmiştir ki; bunlar “madde ve ruhtur.” Kişinin maddi yapısı: “Büyüyen, gelişen, hareket eden cisimidir.” Ruhi yönü ise, “Düşünen, bilen, irade eden, seven, nefret eden,” manevi varlığıdır. Yaşadıklarımıza baktığımız zaman önem verilmesi gereken de bu manevi tarafı olması gerektiğini söyleyebiliriz. Günümüzde sadece maddi yöne önem verenler, gelişmiş en mükemmel teknolojik imkânları ellerinde buldurmalarına rağmen, yine de, stresli, sıkıntılı ve dertli olduklarını görmekteyiz. Oysa maddi ve manevi yönüne eşit anlamda önem verip, bunun için çabalayanların ise, her iki dünyada da huzura kavuşacakları öngörülür. “Maddi refah, iktisadi (ekonomi) güç, manevi yönden yönlendirip, ruhi faziletlerle uyum içinde olmazsa, bu refah insanın şahsiyetini tahrip eder.” Bu da kişinin ruhsal anlamda çökmesi, hem madden hem de manen tükenmesi demektir.⁶³¹

İslamiyet bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmak, maddi ve manevi dengeyi sağlamak, bireysel ve sosyal refahı sağlamak için, toplumda zengin-fakir dengesizliğini gidermeyi amaçlamıştır. Bunun için de, zenginden alınıp, fakire verilmesi şartı ile zekât verilmesini tavsiye etmiştir.⁶³²

Toplumsal ve kişisel olarak mutluluğa ulaşmanın en önemli sebeplerinden biri de hiç şüphesiz ailedir. Aile: “insanın gözünü ilk açtığı yerdir.” İyi bir eğitim⁶³³ ve ahlaki değerlerle yetiştirilen ve geliştirilen bireyler, sağlam temeller üzerine bina edilen huzurlu bir aile ortamı oluştururlar. Ailelerin huzurlu olması ise toplumun sükûneti ve mutluluğunu etkileyen en önemli faktörler arasında gösterilir. Dolayısıyla ailelerin mutlu ve huzurlu olmaları, toplumunda rahatlaması ve kendini güvende hissetmesine vesile olmaktadır.⁶³⁴

⁶³⁰ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2008, s. 15

⁶³¹ Lütfi Doğan, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler “Huzur ve Saadetin Esasları”*, DİB Yay., 7. Baskı, Ankara 2007, ss. 296-299; Er, *age.*, ss. 96-102

⁶³² Mustafa Tekin, *Sünnet Sosyolojisi*, Eski Yeni Yay., 1. Baskı, Ankara 2013, ss.112-186; Er, *age.*, ss. 213-221

⁶³³ Kişinin iç huzuru yakalamasına sebep olacak durumları, “sosyal öğrenme yoluyla sonradan kazanıyor olması.” Eğitim’in sadece teorik değil, aynı zamanda pratik yönünün de ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı ailedeki eğitim kadar, toplumsal etkileşim de değerlidir. Toplumsal manada bireyin elde ettiği erdemler aracılığıyla da iç huzura kavuşması mümkündür.; Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, s. 20

⁶³⁴ Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler ve Gençlik, Bir Değerler Sosyolojisi Denemesi*, Siyasal kitabevi, Ankara 2007, ss. 41-70, 111-146; Sabri Akdeniz, *Eğitim Sosyolojisi “Toplumumuz-Eğitimimiz”*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul 1990, ss. 24-30, 66-76; Yusuf Ziya İnan, *İslam’da Toplumsal Yaşam Kuralları (mesaj IV)*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1995, s. 9; Tekin, *age.*, ss.362-384

Ayrıca toplumda genel anlamda huzurun sağlanması, insanların bunalım, iç huzursuzluk ve stresten kurtarılması, “iyi bir devlet yapısı gerektirmektedir.”⁶³⁵ Böyle bir yapının oluşabilmesi için ise, “adalet ve hukuk” düzeninin sağlam olması gerekir.⁶³⁶ Devleti ve toplumu ayakta tutan adalettir. Adalet, insanın yaşama tutunmasına ve devletin bekasına vesile olan sebeptir. Şeyh Edebalı'nın de dediği gibi: “insanı yaşat ki devlet yaşasın.”⁶³⁷

Varlığını huzur içinde sürdüren devletlere ve özellikle İslam diyarlarına baktığımızda, adalet ilkesini kendilerine düstur edindiklerini görmekteyiz. Bu hassasiyetin en doruk noktalara ulaştığı şahsiyetlerden biri olan Hz. Ömer (r.a): “Dicle kenarında bir kurt kuzuyu yese, ilahi adalet onu benden sorar.” Diyerek, adalet konusundaki titizliğin ne kadar kuvvetli olması gerektiğini göstermiştir. Ancak günümüzde; “Büyük balık küçük balığı yer,” düşüncesinin hâkim olduğu yenedünya düzeninde, adalet hassasiyetinin çok zayıfladığını, neredeyse birçok yerde kalmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde insana değer vermeyen, duygudaşlık (empati) kuramayan ve adalet ilkesini bu şekilde ihmal ya da kaybeden memleketlerin, kargaşa, çatışma, ekonomik sıkıntılar ve iç huzursuzlukların eksik olmadığını da üzüntüyle müşahede etmekteyiz.⁶³⁸ Bunun için çare olacak şey, yani toplumsal sükûnet ve huzurun ancak; “İslam'ın ruha şifa olan esasları, insan tabiatının ruhunu eğiten, arıtan, ulvi prensipleri ile sağlanması mümkün olacaktır.”⁶³⁹

Son olarak bir başka örnek verecek olursak; Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk zamanlarında; mimarlık, mühendislik ve buna benzer kendi sistemi içerisinde icra ettiği önemli mesleklerde ciddi problemler yaşamıştır. Bunun için devletin kalbine (başkentine) darlık ve huzursuzluk geldi denilmiştir. Ancak daha sonra eğitim ve teknik işlere ağırlık verilerek, sıkıntıların çözüme kavuşturulması ile beraber işlerin düzene ve belli bir sisteme girmesi sağlanmıştır. Bundan dolayı devlet için “inşirâh” buldu ifadesi

⁶³⁵ Er, *age.*, ss. 29-51

⁶³⁶ Tekin, *age.*, ss.327-330; İhsan Ünlü, *Toplumsal Empati*, Bilge Yay., İstanbul 2007, ss. 65-70

⁶³⁷ Murat Duman, *Osmanlı Kuruluş Devrinin Mimarları*, Akis Kitap Yay. 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 85

⁶³⁸ Ünlü, *age.*, ss. 80-87, 107

⁶³⁹ Akdeniz, *age.*, ss. 66-76

kullanılmıştır, yani devletin kalbine (merkezine, başkentine) rahatlık, sevinç, huzur ve güven geldi, anlamı kastedilmiştir.⁶⁴⁰

Görüldüğü gibi “inşirâh” kelimesi birçok alan için farklı anlamda kullanılmıştır.

⁶⁴⁰ Gül Kale, ‘Me’yus Kalplere bir İnşirah Bed’âyi-i Âsâr-ı Osmaniye ve Ressam Hüsnü Bey’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. VII, Sayı 13, yy. 2009, ss. 425-434

SONUÇ

Semantik yöntem açısından “inşirâh” kavramını araştırdığımız bu çalışmamızda elde ettiğimiz verileri şu şekilde özetleyebiliriz:

Kur’an-ı Mübin’de “inşirâh” kavramı kök ve türevleri ile birlikte beş yerde zikredilmektedir. Bu kavramın kökü “şe-ra-ha / ش-ر-ح”dir. “İnşirâh” kavramının asıl manası **“Rahatlama, sevinç, iç açılması, kalpte ferahlık ve mutluluk hissini oluşması, bunun yanı sıra herhangi bir şeyin kesilip yayılması ve genişletilmesidir.”** Nitekim “şe-ra-ha / ش-ر-ح” kökünden türeyen kavramlar ile “inşirâh” kavramı arasında yakın bir anlam bağı vardır. Tahlil ettiğimiz kaynaklarda “inşirâh” kavramı ve türevlerinden elde ettiğimiz manaların bunu gösterdiği görülmüştür.

İnşirâh’ın semantik tahlili neticesinde ortaya koyduğumuz açıklama şu şekildedir: **“Göğsünde darlık, sıkıntı ve iç huzursuzluk meydana gelen kişinin bütün olumsuzluklardan kurtularak kalbinin genişlemesi, rahatlama, ferahlayıp huzur bulmasıdır.”**

İnşirâh, temelde göğüs bölgesinin rahatlayıp huzur bulması esasına dayanır. Bunun için kalbin stres, sıkıntı ve üzüntüden arındırılması gerekir. Bu da samimi bir teslimiyet ve kalbi iyi amellerle meşgul etmeye bağlıdır. Aslında inşirâh, teslimiyet ve güven duygusundan sonra meydana gelen bir durumdur. İnşirâh bir şeye veya herhangi bir kimseye teslimiyet gösterip güven duyarak, göğsün rahatlayıp huzura ermesidir.

Kur’an’a bakılacak olursa, inşirâh sûresinin ilk ayeti hakkında yapılan yorumlarda Hz. Peygamber’in (sav) göğsünde bir rahatlık ve huzurun yani inşirâh’ın iki şekilde olduğu ifade edilmiştir. Bunun da hem fiziki hem de manevi olduğu hakkında görüşler bildirilmiştir. Fiziki olarak gerçekleştiği şeklinde yapılan yorumlar iki delile dayandırılmıştır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber’in çocukken sütkardeşi Şeyma ile oyun oynadığı sırada Cebrail’in (a.s) gelip göğsünü yarması ve kalbini iman, ilim ve hikmet nuruyla doldurması, ikincisi ise, Miraç hadisesi vuku bulmadan evvel aynı şekilde Cebrail (a.s) tarafından Hz. Peygamberin göğsünün yarılması “şakku’s-sadr” olayının gerçekleşmesidir. Bu şekilde meydana gelen bir inşirâh ise müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Ancak ulemanın genel olarak kabul ettiği inşirâh olayı manevi olarak

gerçekleşen “şerhu’s-sadr” olayı olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun hem Hz. Peygamber (sav) hem de Hz. Musa (a.s) hakkında geçen ayetlerden inşirâh’ın bunun yanı sıra göğsünü İslam’a ya da küfre açan kimselerin durumuna işaret etmesi anlamında daha uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Zira bu kavramın Kur’an’da geçen anlamlarına bakıldığında göğsün daralmasından sonra meydana gelen bir rahatlama bahsedildiği görülür. Bu durum ise manevi (ruhsal) olarak bir rahatlama olduğunu gösterir.

Bu kavramın Kur’an’daki kullanımları ile birlikte anlam bakımından benzer manaları ifade eden, diğer Peygamberlerin de yaşadığı gönül rahatlığı ve iç huzur İslam tarihi açısından ele alınmış ve hepsinin araştırılmasında genel anlamda şu sonuca varılmıştır. Peygamberlerin ve inananların Allah’a (cc) karşı tavizsiz teslimiyet göstermeleri, vazifelerini bütün olumsuzluklara rağmen yerine getirme gayreti içerisinde olmaları, zorluklar karşısında daralan, sıkılan ve huzursuz olan gönülleri yalnız ve desteksiz bırakılmadığı gözlemlenmiştir. Zira sıkıntıları giderilmiş, dünya ve ahiret mutluluğuna erişecekleri müjdesiyle gönülleri rahatlatılmış, kalplerine huzur ve sükûnet verilmiştir.

Ayrıca çalışmamızda diğer bilimlerden analiz edilen inşirâh kavramı tasavvufi, sosyolojik ve psikolojik durumların tahlilinde şu sonuca ulaşılmıştır: Kişisel ya da toplumsal huzurun en önemli koşullarından bazılarının eğitim, ahlak, maddi refah ve benzeri durumların olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra manevi olarak kişinin nefisini terbiye edip birtakım ibadetlerle tezkiye etmesi de istenilen huzurun sağlanması için etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Zira nefis doymak bilmeyen bir şeydir. Bunun dizginlenmesi ancak manevi hallerle sağlanabilmektedir. Özellikle tasavvuf ve psikoloji ilminde nefis terbiyesi çok önemli görülmüş ve üzerinde yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bunun neticesinde ise, kişinin huzuru, manevi olarak yapacağı ibadetler ve nefis tezkiyesine bağlanmıştır.

Netice itibariyle inşirâh, kalbe verdiği rahatlık ve iç huzurla insanın dünya ve ahiret hayatında mutluluğu elde etmesini sağlar. Bu sayede kişi, dert, stres, sıkıntı vb. durumlardan kaynaklanan huzursuzluk ve psikolojik bunalımlardan kurtulmuş olur. Ayrıca Allah’ın (cc) emirlerini yerine getirerek yaptığı ibadetlerle kalbini yatıştıran ve bununla doyuma erişen kimse gerçek anlamda inşirâha kavuşur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh**, Muhammed – Rıza, Reşid, *Tefsiru'l Menar Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, Çev. Mehmet Erdoğan vd., Ekin Yay. İstanbul 2012
- Abdulbâkî**, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1418/1996
- Abdû'l-Bari**, Şeyh Abdülmecid, *Fethu'l-Bâri fi Tefsirü'r-Rivâyât*, Vakfû's-Selâm el-Hayr, yy. 1426/2006
- el-Aclûnî**, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Kahire ty.
- Akdeniz**, Sabri, *Eğitim Sosyolojisi "Toplumumuz-Eğitimimiz"*, M.Ü.İ.F. Vakfi Yay., İstanbul 1990
- Alûsi**, Şihâbuddin Muhammed, *Rûhu'l-Me'âni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-'Azim ve's-Seb'il-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997
- Ardoğan**, Recep, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Yay., İstanbul 1998
- Arpalı**, Esra, *Kur'an'da İtmi'nan Kelimesinin Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E, Isparta 2012
- Atak**, Mustafa, *"Maneviyat Psikolojisi"*, I. Ulusal Sempozyumu, Kayseri: 13 Mayıs, 2014
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988
- Avcı**, Nazmi, *Toplumsal Değerler ve Gençlik, Bir Değerler Sosyolojisi Denemesi*, Siyasal kitabevi, Ankara 2007
- Aydın**, Hayati, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 1999
- Ayten**, Ali – Düzgüner, Sevede, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2017
- Baktır**, Mustafa, *İslam hukukunda zaruret hali*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1981

- Bardakçı, Mehmet Necmettin**, *Doğuştan günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016
- Başaran, Orhan**, “*Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi üzerinde etkisi*”, *Ulusal Sempozyum*, Bingöl: 04-05 Mayıs, 2017
- Bayraktutan, Osman**, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur'an'da "Tahrif" Kelimesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2011
- el-Beğavi, Ebi Muhammed Hüseyin b. Mes'ut**, *Me'âlimu't-Tenzil*, Tahk., Muhammed Abdullah Nemr vd., Dâru Tayyibe, Beyrut 1997
- el-Bekrî, Abdullah b. Muhammed b. Eyyüb Ebû Ubeyd el-Endelüsi**, *Mu'cemü Me'sta'cem*, Tahk. Mustafa es-Sakâ, Âlimü'l-Kütüb Neşr, Beyrut 1403
- el-Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin**, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiratü'l-Maârif Haydarâbâd, yy. 1344
- Bilmen, Ömer Nasuhi**, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, Akpınar & Huzur Yay., İstanbul 1962-66
- Bolay, Süleyman Hayri**, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009
- Buhari, Ebi Abdullah Muhammed b. İsmail**, *Sahihi Buhari*, Beyrut, Daru İbni Kesîr, 1987
- Bulut, Aytekin**, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmalık*, DİB Yay., Ankara 2004
- Bulut, Mehmet**, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-II*, DİB Yay., Ankara 2007
- Bursalı, Mustafa Necati**, *Peygamber Bülbülü Hz. Bilal-i Habeşî*, Çelik Yay., İstanbul 2016
- Cebecioğlu, Ethem**, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997

- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Usûlu*, TDV Yay., Ankara 2013
- Cevherî**, İsmâil b. Hammad, *es-Sihah, Kamusu'l-Arabiyye*, Daru'l-Marife, Beyrut 2012
- ...*es-Sihah, Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, Tahk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-İlm, Beyrut 1990
- Cevizci**, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2003
- Curcânî**, Seyyîd Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Tahk. Abdulmun'im el-Hufnâ, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991
- Çağrıçı**, Mustafa, "HÜZÜN", DİA, İstanbul 1999, XIX
- ... "TEVEKKÜL", DİA, İstanbul 2012, XXXXI
- Çiğdem**, Mehmet, Ömer Toprak, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Parıltı Yay., İstanbul 2009
- Çanga**, Mahmut, Kur'an-ı Kerim Lügati (ilâvelerle Mu'cemü'l Müfehres), Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul 2016
- Davudoğlu**, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Yay., İstanbul 1977
- Derveze**, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Çev. Şaban Karataş, Düşün Yay., İstanbul 2014
- Develioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993
- Deylemî**, Şehredar b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-mesûri'l-Hitâb*, Tahk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986
- Doğan**, Lütfi, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler "Huzur ve Saadetin Esasları"*, DİB Yay., Ankara 2007
- Duman**, Murat, *Osmanlı Kuruluş Devrinin Mimarları*, Akis Kitap Yay. İstanbul 2006
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Es'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty.

- Ebu'l-Bekâ Kefevî**, Eyyûb b. Mûsâ Huseynî, *el-Kulliyât Mu'cemun fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Tahk. Adnan Dervîş, Muhammed el-Mısrî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1413/1993
- Ebu Hayyan**, Esirüddin Muhammed b. Yusuf El-Ceyyani el-Endülüsü, *Tefsirü'l-Bahru'l Muhît*, Tahk. eş-Şeyh Adil Ahmed vd., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1422/m.2001
- Ebu'l-Leys Semerkandî**, Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-'Ulûm)*, Dâru'l-Fikr, yy. 1996
- Ebussuûd**, Muhammed b. Muhammed İmâdî, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty.
- el-Esbehani**, Ebi Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Amed, *Hilyetü'l-Elviya ve Tabakatü'l-Asfiya*, Dau'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut 1405
- el Ezheri**, *Tehzibü'l-lüga*, Neşr. Abdüsselam M. Harun, M. Harun en-Neccar, Daru'l-Hadis, Kahire 1964
- Yazır**, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Sad., Lütfullah Cebeci vd., Akçağ Yay., İstanbul 2015
- Ersoy**, Mehmed Akif, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, DİB Yay. Ankara 2016
- Fârâbî**, Ebu Nasr, *İdeal Devlet, El-Medînetü'l-Fâzıla*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yay., İstanbul 2013
- ... *Mutluluğun Kazanılması "Tahsîlu's-Sa'âda"*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yay., Ankara 2013
- Ferâhidî**, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Tahk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim Samraî, Beyrut 1408/1988

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Ya'kûb, *Meâni'l-Kur'an*, Tahk. Muhammed Ali Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî, Abdulfettah İsmail Şelebî, Dâru's-Surûr, yy., ty.

el-Fîrûzâbâdî, Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *Tenviru'l-Mikbâs Min Tefsir-i İbni Abbas*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan ty.

...*el-Kamûsü'l Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987

...*Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Tahk. Muhammed Ali Neccar, el-Mektebetü'l İlmiyye, Beyrut, ty.

el-Gazali, Ebu Hamid, *Kimyâ-yı Saâdet*, Trc. Ali Arslan, Hikmet Neşr., İstanbul 2013

... *Tam Metin Kalplerin Keşfi*, Araf Yay., İstanbul 2014

Goldziher, Ignaz, "*Müslümanlarda Sekîne Kavramı*" Çev. Mehmed S. Hatiboğlu, A.Ü.İ.F.D., Ankara 1983

Görmez, Mehmet, *Kalbin Erbaini*, OTTO Yay., Ankara 2014

Gündüzöz, Soner vd., *Kur'an'dan Öğütler II*, Haz. Yaşar Yiğit, DİB Yay., Ankara 2016

el-Hâkim, Abdullah b. Muhammed en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek, Tahk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990

el-Hallal, Muhammed, *Kerametül-evliya*, yy. Dımeşk 1992

el-Hamîdî, Muhammed b. Ebi'n-Nasr, *Tefsîru Ğarîbi mâ fi's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim*, Tahk. Zebîde Muhammed Saîd Abdulazîz, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1415/1995

Horozcı, Ümit, *Din Psikolojisi*, Rağbet Yay., İstanbul 2017

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 2015

- Hâzin**, Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi, *Lübâb-üt-Te'vil fi Me'ânit-Tenzil*, Darü'l Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1415
- Hucvirî**, Ali b. Osman Cullâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1996
- el-Hudarî**, Muhammed b. afîf el-Bâcûrî, *Nûrül-Yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Tahk. Hişam hilâl, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2004
- Işık**, Mesut, *Kur'an-ı Kerim'de İnsanı Ele Alan Deyimlerin Anlambilim Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2018
- Izutsu**, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., Alemdar Ofset, İstanbul ty.
- İbn Abidin**, *Manevi Kişiler ve Halleri*, Trc. Yusuf Ertuğrul, Ensar Yay., Konya 2013
- İbn Ebû Hâtim**, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, neşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetü'l-Asriye yay., Mekke 1417/1997
- İbn Fâris**, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Zakeriyya, Tahk. Abdüsselam M. Harun, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüga*, İttihadü'l-Kitab el-Arabi, yy. 2002
- İbn Kayyım Cevziyye**, Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricu's-Sâlikîn, Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, Çev. Ali Ataç, vd., İnsan Yay., İstanbul 1990
- ...*er-Ruh*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru tayyibetü lin-neşri vet-Tevzi', yy 1999
- ...*El Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 2017
- İbn Manzûr**, Cemalu'd-dîn Muhammed b. Mükerrim, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Sadr, Beyrut 1996

- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Tahk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Daru'l Fikr, Beyrut ty.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, Tahk. Abdulhamid el-Hindavi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2000
- ... el-Muhassas, Tahk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1996
- İbn Teymiye**, Ebu'l-Abbas Ahmed bin Abdülhalîm, *el-İman*, el-Mektebu'l-İslamî, Amman 1996
- İnan**, Yusuf Ziya, *İslam'da Toplumsal Yaşam Kuralları (mesaj IV)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1995
- Jeffery**, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, General Editor: B. Bhattacharyya, M. A., Ph. D., No: LXXIX
- Jung**, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, Çev. Nur Nirven, Pinhan Yay., İstanbul 2016
- Kâdî**, Abdulfettâh, *Esbâb-ı Nuzûl, Sahabe ve Muhaddislere Göre*, Çev. Salih Akdemir, Fecr Yay., Ankara 1996
- Kale**, Gül, "Me'yus Kalplere bir İnşirah Bed'âyi-i Âsâr-ı Osmaniye ve Ressam Hüsnü Bey", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2009
- Kanar**, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yay., İstanbul 1993
- Karaman**, Hayrettin, *Günlük Hayatımızda helaller ve haramlar*, İz Yay., İstanbul 2006
- ... *İslam'ın Işığında Günün Mes'eleleri*, İz Yay., İstanbul 2012
- Karagöz**, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015
- ... *Kur'an'da Zikir Kavramı Ve Allah'ı Zikir*, DİB yay., Ankara 2005
- Karşlı**, İlyas, *Yeni Sözlük Arapça-Türkçe*, Neşe Basım Yay., İstanbul 2013

- Kasânî**, Alâuddîn, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1982
- Kasapoğlu**, Abdurrahman, *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*, İzci Yay., İstanbul 1997
- ...*Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yay., İstanbul 1997
- Kaya**, Necmettin, *Kur'an'da Huşu Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2013
- Koçyiğit**, Talat, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsir*, TDV Yay., Ankara 2016
- Komisyon**, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara 2010
- Köksal**, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., İstanbul 2016
- Kurtubi**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruc Yay., İstanbul 2015
- Kuşeyri**, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *Letâ'ifu'l-İşârât*, Neşr. İbrahim Besyûni, Kahire 1970
- ...*Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2003
- Kutub**, Seyyid, *Fîzilâl'il Kur'an*, Daru'l-Şuruk, Kahire ty.
- Marinier**, Pierre, *Réflexions sur la Prière*, Genève 1952
- Mâtûridî**, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, kont. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul 2005
- Mevdudi**, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an 'Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri'*, Terc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İstanbul 2006
- el-Meydânî**, Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-Emsal*, Tahk. Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-Marife, Beyrut ty.

el-Muhasibî, Hâris, er-Riâye, Çev. Şahin Filiz – Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1998

Mukâtil b. Süleyman Ebü'l-Hasen b. Beşir el-Ezdi el-Belhi, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Tahk. Ahmed Ferid, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2003

...*Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, “*el-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Qur'âni'l-Kerîm*”, Tahk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Terc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2016

Mustafa, İbrâhim vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Daru'l-Da'vâ, Kahire 1960

...*el-Mu'cemü'l-Vasit*, Çağrı Yay., İstanbul 1980

Mutçalı, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2013

Mübarek, Abdullah B., *Kitabuz-Zühd ver-Rekâik*, (*Kalbin İncelikleri*), Trc. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yay., İstanbul 2015

el-Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Et-Tevkîf ala Muhimmati't-Tearîf*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1410

Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kureyşî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty.

Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yay., Ankara 1998

...*Hadis ve Psikoloji “el-Hadisü'n-Nebeviyyetu ve İlmu'n-Nefs”*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yay., Ankara 2016

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Tahk. Züheyr Ğazi Zâhid, Neşr. Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1988

en-Nesefî, Abdullah b. Ömer b. Mahmud Ebu'l- Berekat, *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Tahk. Mervan M. Eş'âr, Daru'l-Nefâis, Beyrut 2000

en-Nîsâbü'rî, Mahmûd b. ebü'l-Hasan., *et-Tefsîrü'l-Basît*, yy. 1430

Nursi, Saîd, *Tarihçe-i Hayat*, Mutlu Basım Yay., İstanbul 2013

Öngören, Reşat, “ZİKİR”, DİA, İstanbul 2013, XXXXIV

Özdemir, Hikmet, *Arapça İngilizçe Türkçe Sözlük Modern Lügat*, Çelik Yay., İstanbul 2013

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, yy. İstanbul 1971

Rağıb, el-İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2001

er-Râzî, Fahrüddin Mahmud b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebir)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000

er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkadir, *Muhtârü's-Sihâh*, Tahk. Mahmud Hâtır, Neşr. Mektebetü-Lübnan, Beyrut 1990

Richards, Graham, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, Çev. Süleyman Topal – Ali Yılmaz, Say Yay., İstanbul 2003

es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır, *Teysiru'l-Kerimu'r-Rahman fi Tefsiri Kelâmi'l-Mennan*, Tahk. Abdurrahman b. Muallâ, Müessetü'r-Risale, yy 1420/2000

Sâfi, Mahmud, *el-Cedvel fi İ'rabi'l-Kur'an*, Dâru'r-Reşid, Dimaşk 1997

Sahib, İsmail b. Abbad, *el-Muhît fi'l-Luga*, Tahk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn Beyrut 1414/1994

Sarı, Mevlüt El-Mevârid, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul 1980

Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir 1997

es-Süyûtî, Mahallî & Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Dar'ul-Hadis, Kahire ty.

eş-Şankîti, Muhammed Emin el-Muhtar el-Cekni, *Edvaü'l-Beyan fi İzâhi'l-Kur'an bil Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan 1990

Şener, Mehmet, “Huşû”, DİA, İstanbul 1998, XVIII

eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, Fethu'l-Kadîr, Beyrut 1995

Şihabüddin, Ahmet b. Muhammed b. Ömer el-Hafaci, Haşiyetü's-Şihab Ala Tefsiri'l-Beyzavi, İnayetü'l-Kadi ve Kifayetü'r-Radi, Darus-Sâdr, Beyrut ty.

Şirbînî, Muhammed el-Hatîb, es-Sirâcü'l-Münir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut ty.

...*el-İkna fi Halli Elfâzi Ebî Şucâ'*, Tahk. Mektebetu'l-Buhûs ve'd-Dirâsât-Dâru'l-Fikr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415

Tabbâra, Afif Abdülfettah, *Kur'anda Peygamber ve Peygamberimiz*, Trc. Ali Rıza Temel – Yahya Alkın, Gonca Yay., İstanbul ty.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mûessetü'r-Risale, Bağdat 1420/2000

...*Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu'l-Taberi)*, Dâru-Kütübi'l-İlmiye,, Beyrut 1407

Tâcüddîn, Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkavi es-Sübki, *El-Eşbâh ven-Nezair fil-Fürûi*, Dâru-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut h.1411/m.1991

el-Taftazani, Sadeddin, *Muhtasaru'l-Meani fil-Belağâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 2016

et-Tâi, Ebu Abdillâh b. Mâlik el-Ceyyânî, *Elfâzü'l-Muhtelifa fi'l-Me'âni'l-Mü'telifa*, Tahk. Muhammed Hasan Avvâd, Daru'l-Ceyyil, Beyrut 1411

Tantavi, Muhammed Seyyid, *et-Tefsirü'l-Vasit*, Kahire 1977

Tarhan, Nevzat, Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ, Timaş Yay., İstanbul 2006

...*Değerler Psikolojisi ve İnsan “Güzel İnsan Modeli”*, Timaş Yay., İstanbul 2017

...*10 Adımda Pozitif psikoloji*, Timaş Yay., İstanbul 2017

Tehânevî, Allâme Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, Beyrut 1418/1998

- Tekin, Mustafa**, *Sünnet Sosyolojisi*, Eski Yeni Yay., Ankara 2013
- Temiz, Ahmet Emin**, *Hastalık ve Sıkıntılara Şifa veren Dualar*, Cihan Yay., İstanbul 2012
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizi**, *es-Sünen*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Topaloğlu, Aydın**, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yay., Ankara 2002
- Türer, Osman**, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1995
- el-Uleymi, Ebü'l-Yümn Mücîrüddin b. Abdurrahmah**, *Fethu'rrahmân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Darun-Nevadir, yy. 2009
- Uludağ, Süleyman**, "TEVEKKÜL", DİA, İstanbul 2012, XXXXI
...*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1999
- Uygun, Mehmet Nuri**, "ZİKİR", DİA, İstanbul 2013, XXXXIV
- Ünlü, İhsan**, *Toplumsal Empati*, Bilge Yay., İstanbul 2007
- el- Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed**, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire ty.
...*et-Tefsirü'l-Basit*, İ'mâdetü'l-Bahsü'l-İlmi, yy. 1430
- Vergote, Antoine**, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1999
- Yavuz, Yusuf Şevki**, "AZAP", DİA, İstanbul 1991, IV
- Yıldırım, Celal**, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, Anadolu Yay., İzmir 1991
- Yumuşak, Mustafa**, *Kur'ân'da "Şehr" Kelimesinin Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2011
- Zebidi, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el- Hüseyini ez-Zebidi**, *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kâmus*, Dar'ul-Hidaye Yay., Beyrut 1994

Zemahşerî, Ebu'l -Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, Tahk. Abdürrezzak el-Mehdi, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty.

...*Esâsu'l-Belâga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-'Akideti ve's-Şerî'ati, ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1997

... *Tefsirü'l-Münir*, Trc. Hamdi Arslan vd., Risale Yay., İstanbul 2005

...*Tefsiru'l-Vasit*, Daru'l-Fikr, Dımeşk h.1422/m.2001

İnternet Kaynakları

“Büyük Türkçe Sözlük”, www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 12.11.2018

Osmanlıca Türkçe Sözlük, <https://www.osmanlicanedemek.com/sekte-i-kalp-89123>, Erişim Tarihi: 26.02.2019

www.saglik.im/kalp-adli-pompa, Erişim Tarihi: 26.02.2019